

GYULAI PÁL.

Gyulai Pál egyetemi tanszékét elhagyja s a közvélemény újra feléje fordul. Mint rendesen, ha Gyulairól van szó, sok sértett hiúság, bántott írói becsvágy némi keserű hangot ad az ily megemlékezéseknek. Gyulai hosszú pályáján megszokhatta ezt; támadták őt az 1850-es, 60-as, 70-es, 80-as és 90-es évtizedekben s adja Isten, hogy még soká támadhassák. A ki e rég elfeledett támadásokat sorra elolvassa, azt két körülmény fogja különösen meglepni. Először, hogy az ostromot mindig újra kellett kezdeni, a mi azt bizonyítja, hogy a vár bevehetetlen s másodszer, hogy az 1860-iak elismerik, hogy Gyulai nem tévedett 1850-ben, az 1870-iek, hogy 1860-ban s így tovább... minden nemzedék, midőn jelenét védi, belátja, hogy Gyulai mondta ki az igazat a múltban. Ekkép lőn, hogy az, a kit folyton maradisággal vádoltak, mindig megelőzte korát s hogy ő volt az egyetlen, ki az *utókor szemével* látott. A klikkek, melyeket támadott, megtörték, a divat kedvenceit elfeledték s azok, kiknek dicsőségét hirdette, megmaradtak irodalmunk díszéül. Gyulai keze, súlyos kéz, a kire ránehezedik, azt elnyomja. A kik azonban ezért irigységgel vádolják Gyulait, azok olvassák el gyorsan azt a beszédet, melyet *Toldi szerelmének* megjelenésekor tartott a Kisfaludy-Társaságban. A finom bíráló egész gyönyöre, a hazafi egész büszkesége, a jóbarát öröme érzik ki e megható kis beszédből. A ki a legnagyobb előtt így meghajlik, miért irigyelne ephemer dicsőséget? Azonban nemcsak a nagy tehetségnek van létjoga, a kisebb erő is szolgálhat hasznosan s ezt Gyulai nem is tagadta soha. Mindig volt biztató szava számukra is; Zichy Antal, Pállfy Albert, Csiky Gergely, Arany László, Péterffy Jenő, hogy csak a halottakat említsem, érezték ezt. Csak akkor vált élessé s bizonyos tekintetben kíméletlenné,

ha úgy vette észre, hogy a *kis* tehetség *nagy* reklámmal hirdetteti magát, vagy hogy nem erejéhez mért munkába fog s ha akár a kiváló lángész szétszakította tehetségét lelkiismeretétől s a karzat tapsaiért, pénzért vagy egyébért hevenyészve dolgozik, tollat nem becsülve meg kellőképen.

Tény az, hogy a közvélemény utólag Gyulai ítéletéhez csatlakozott; az egyes generációk által leghevesebben védett regényeket elfeledték s így kiderült, hogy azon bírálatok, melyek annak idején istentelenségnek látszottak, teljesen igazat mondtak. A ki ezt meggondolja, kénytelen elismerni, hogy Gyulai souverain vezetője volt a közízlésnek.

Gyulai bírálata a legnagyobb pártatlanság és a legkitűnőbb ízlés kettős alapján nyugszik biztosan.

Mily igazságos s mily kevésbé személyek ellen irányul Gyulai bírálata, mutatja többek közt Csiky Gergely esete, kit Gyulai addig támadott, míg a kezdő drámaíró az akkoriban divatos Dóczy-Rákosi »iskolához« szegődve, spanyolság és görög-ség örve alatt, képtelen drámákat ír. Folyton arra inti őt, hogy az előtte levő igazi élet felé forduljon s midőn ez meg is történik, a *Proletárok* előadása után, örömmel, azonban kellő reservákkal, ismeri el Csiky tehetségét. Még egy jellemző példát szeretnénk felhozni Gyulai igazságszeretetéről. Tessék elképzelni, hogy mai íróink közül akad valaki oly nagyszabású, mint Eötvös József s képzeljük el még hozzá, hogy az illető báró és miniszter. Szinte legendaszerűnek tűnik, midőn 1868-ban Gyulai így ír róla:

Eötvöst, mint szónokot nem lehet igazságosan megítélni, csak emlékbeszédeiből. A fejtegető és vitakozó szónok, ki a megyei és országgyűlési termekben nem egyszer vívott ki diadalt, itt egészen háttérbe szorul s csak az ünnepély szónoka áll előttünk. Azonban egy tulajdonsága, mely mint íróit kiválóan jellemzi, sehol sem lép annyira előtérbe, mint Emlékbeszédeiben s ez a reflexió által felköltött érzés s az érzés által felköltött reflexió. Nem emelkedik a szenvedélyig, legfeljebb érinti azt, nem ragadja el hallgatóit, csak meghatja. Fantáziája nem erős s a plasztikaiság ép úgy hiányzik rajzaiban, mint stíljében. Még annyira kedvelt s túlságosan kedvelt hasonlataiban sem találhatni meg a plasztikai kidomborodást vagy ragyogó színezetet. Mintha ezekhez is némi reflexió által jutna, nem könnyedén árasztja, hanem némi nehézkességgel tárja ki s olykor mintegy elnyújtja. Innen van, hogy az elevenség nem kiváló tulajdona s átmenetei, fordulatai ritkán gyorsak, eredetiek s meglepők. Beszédeinek egységét inkább a hangulat és gondolat képezi, mint a részek aránya s a fokozatos és szerves emelkedés. O gondolkozik és érez s e kettő egy nála, s túlsúlyok olykor megbénítja a fantázia működését s fogyatékosná teszi a művészi formát. Ebben rejlik főereje és főgyöngesége. Művelt és gazdag lelke, könnyen felinduló nemes

kedélyének áramlata oly jótékonyan hat elmére és szívre. Az emberiség és hazafiság, a kereszténység és kultúra, az európaiság és magyarság, a kegyelet és igazság, a melancholia és megnyugvás nagy eszméi és érzéseinek hatása alatt állunk. Az érzés reflexióvá, ez pedig érzéssé válik bennünk is. De a reflexiók nagy tömege, melyekben több a finomság, mint erély, néha a hallgatót is épen úgy elbágyasztja, mint a szónokot s mintegy el-elmosódik előttünk a láthatár...

E pompásan megírt, oly jellemző s oly igaz sorok után így fejezi be cikkét:

„Az emberszeretet, tudomány és hazafiság, a művelt elme és nemes kedély ritka emberben egyesül annyira, mint benne s teljes mértékben illenek reá Quintilianus e szavai: Orator esse, nisi vir bonus, non potest!”

Kissé hosszan idéztünk, azonban szándékkal. Néhány jellemző sorban akartuk bemutatni, mint a tárgyból forr ki Gyulai bírálata s mennyire kitudja fejezni néhány sorban minden idők ítéletét. A mai kor olvasójának feltűnhetett valami; tudniillik, hogy e szavak lángész, halhatatlan mű, korszakos alkotás stb. stb. e bírálatban sehol se fordulnak elő. Szegény mai olvasó! Annyira megszokta a túlságos dicséretet, hogy már arra a könyvre nem igen hederít, melyről csak azt olvassa, hogy »jó« s akkor kezd kissé figyelni, ha a bíráló legalább azt írja, hogy valamely közepszerű regényke lángelmére vall, világirodalmi jelentőségű. A superlativusok elvesztik értéküket s kritikaink, ha majd egyszer eljön az igazi genie, nem fognak többé hitelre találni. Úgy járnak, mint a mesebeli pásztorfiú, a ki néhányszor tréfából »farkast« kiabált a falusiak összecsődítésére s kinek aztán senki sem segített, mikor az éhfarkas egyszer valóban eljött. A bírálók, kiknek hivatásuk volna a közízlést vezetni, ily módon maguk mondanak le szerepükről. Azonban elég! Térjünk vissza Gyulaira, kiről azt mondtuk, hogy bírálatát igazságosságán kívül kitűnő ízlése jellemzi. A mi a pártatlan igazságosságot illeti, arra vonatkozólag tán elég példával szolgáltunk s most lássuk, hogy mi az, a minek kitűnő ízlését köszönheti.

»Kitűnő ízlés ide, kitűnő ízlés oda, nekem meg van a magam ízlése, senki által sem hagyom befolyásolni« mondják legtöbben s ép olyanok, kik leginkább befolyásoltatják magukat. Gyulai ízlésében, mely évtizedek irodalmát helyesen megítélte, van valami imponáló. Vajjon min alapszik? Lássuk csak, milyenek Gyulai rendes kifogásai s így negative meg fogjuk tudni, hogy mit követel attól, a kit igazi írónak ismer el.

Gyulai regényben vagy drámában nyomon követve a bonyolalmat, mindenekelőtt a rajzolt jellemekkel igyekszik tisztában lenni. Kitalálja, hogy az író mily karaktert kíván feltüntetni s

aztán keresi, hogy a kérdéses alak megfelel-e mindvégig önmagának. Rögtön észreveszi, hogyha az író, hatásvadászat, valamely tesis bebizonyítása végett vagy akár vallás-erkölcsi célból, szóval művésziatlanságból, »csavarint egyet a szívek gépezetén;« senkisé is érzi nála jobban, hogy a jellemkép nem mozdulatlan központ, mely körül bármily cselekmény foroghat, nem is tengely, mely a cselekmény szélmalom-kerekével együtt forog, hanem maga a rúgó, mely az egész gépezetet mozgatja, hajtja. Ezt a szoros összefüggést bámulja Othelloban, kinek kivételes helyzetén, jellemén, ha egy kissé változtatunk, meging az egész dráma, ezt bámulja Bánk bánban, hol egy kissé több ravaszság vagy kaczsárság Melindában, elronthatná az egész mű hatását s a bonyodalom, hideg leleménynyé sülyedne. Ezt bámulja Tartuffeban vagy a Misanthropeban. Már a *Fösvényben* például érzi, hogy bár ez alakra, mint valami görnyedő Chariatidra építette fel Molière az egész vígjátékot, az egyes jellem részeket mintha nem tartaná össze oly erős »ciment.« A vén fösvény rendesen nem ily hiszékeny s nem ily szerelmes; így tehát a hiszékenység és szerelem, két oly motívum, illetve tulajdonság, melyre Molièrenek csupán a továbbbonyolításra volt szüksége s midőn ezeket a *Fösvény* jellemképébe beszövi, nem annyira a való képét mutatja, mint ügyességét a leleményben tünteti fel. Gyulainak tán legjelesebb kritikája, melyben Jókai »Dózsa György«-én bizonyítja be, hogy minek kellett volna fejlődnie a parasztvezér jellemképéből s mit fejlesztett Jókai phantasiájának önkénye; mily kevéssé tapad hozzája, mily közönyös az intrika, mely a főhős körül játszódik le. Akkoriban ez a bírálát is egész forradalmacskskát keltett s ma tán maga Jókai is elismeri, hogy Gyulainak igaza volt. A cselekmény és jellem megegyezésének mértéke lesz tehát mértéke valamely dráma jóságának vagy rosszaságának; e megegyezést azonban csak az fogja igazán megérezhetni, ki mint a költő, mint az alkotó művész folyton az életből merít. A bírálónak ép úgy meg kell figyelnie a fösvényt, a szerelmest, a féltékenyt, mint az írónak s tapasztalatai sugalják kritikáját. Mily messze vagyunk valamely aprioristikus elvtől! Van ugyan szabályunk s mégis mily tág tere nyílik az egyéni ízlésnek; hisz mindenki a saját tapasztalata szerint ítélni, anélkül azonban, hogy ítélete szeszélylyé válnék. Van mihez állandóan ragaszkodnunk a nélkül, hogy meg volnánk kötve, törvényünk van, mely éltet és fel-szabadít.

Azonban az emberi szív és lélek ismeretén kívül, költőnek és bírálónak egyaránt, a feldolgozandó tárgyak kívánalmait, a műformák sajátosságait is meg kell érezniök. A költőben elég ha ez érzés sejtés, tapintat marad, a bírálóban e tapintatnak tudássá, e sejtésnek határozott biztonsággá kell válnia. Mindazonáltal, s ezt Gyulai sokszor hirdeti, a költői alkotás sem lehet el bizonyos céltudatosság nélkül, s minthogy a költő elvégre is másokra akar hatni, nem csak éreznie, hanem a hatás célja szerint alakítania is kell. S ép e hatások, illetve e célok különbözőségéből fejlenek a műfajok sajátosságai. A ki céljával tisztában van, az egyszerre érezni fogja minden szava súlyát, az egyszerre fogja kitörülni mindazt, a mi mellékes. S a bíráló is, a ki ezt figyelembe veszi, könnyen fogja kimutathatni az egyes műfajok, illetve hatások követelményeit; minden, a mi nem a költői cél szerint alakult, az le fog hullni, ki fog válni a műalkotásból. A törvény tehát itt is a dolgok természetéből, belső szükségességéből fejlődik s ép úgy illeti a bírálót, mint a költőt. Gyulai természetesen elismeri, hogy a költő fő-főcélja, hogy az olvasót elragadja, azonban ép itt a bökkenő, a költő nem ragadhat el bennünket bárminemű eszközzel, melyek nincsenek a cél természete szerint megválogatva?

A mi célja szerint alakult, az már egészében jó is. Katona nyelve színpadon a legnagyobbban hat s mint Gyulai helyesen kiemeli, nyersége csak emeli a tragikus pathost, míg Vörösmarty legpompásabb jambusai elbágyasztanak drámáiban. Pedig hisz ugyanazok a jambusok ezek, melyek lírai verseiben, a maguk helyén annyira elbűvöltek. Íme, mennyire függ minden az elérendő hatás természetétől!

Így például a drámában fejtegetett thesis kellemetlen hatást gyakorolt a hallgatóra. Miért? Gyulai, ki a tulajdonképeni drámai cél folyton szeme előtt tartja, egyszerű s teljesen kielégítő feleletet ad.

»Az állami és társadalmi intézmények mindig nagy befolyással vannak az egyén sorsára, mert köztük születik, növekszik fel s velök vagy ellenök küzdve éli le napjait. Ép azért a költő, kinek főcélja a szenvedélyek rajza, nem mellőzheti mindazon állami és társadalmi kérdések hatását, melyek a szenvedélyeket táplálják, ébresztik vagy épen szülik. Csak így magyarázhat meg némely szenvedélyt, de tulajdonképen nem arra törekszik, hogy egy vagy más intézményt támadjon vagy védjen.«

Ugyancsak így ad Gyulai általánosabb kérdésre vonatkozólag is ez elv alapján megnyugtató választ. Az idealizmus és realizmus kérdése sokat foglalkoztatja az írókat; legtöbben bonyolítják s holmi nagy rendszerekbe foglalják a megoldásokat, íme Gyulai tisztán művészi szempontból mily józanul és egyszerűen szól e kérdéshez: »Az élet szabatos visszatükrözése a költészetben nem a valóság részletes rajza, hanem a lényeges vonások összpontosítása bizonyos eszme kifejezésére. Ezért a valódi költészet a lényegtelen mellőzi, a lényegest is céljai szerint alakítja, emezt élesebben kiemeli, amazt kevésbé s némelyt csak sejtet.« Túlzott realizmus a lényegest a lényegtelenel téveszti össze s azért undorító; túlzott idealizmus nem az igazság táplálja s ezért émelyítő; egyik sem felel meg a művészet céljának, melynek hivatása szépet alkotni nemes gyönyör keltésére.

A művészet és erkölcs viszonya is sokat foglalkoztatja Gyulait. Itt is a művészet célját veszi tekintetbe s úgy tapasztalja, hogy a művészi hatást megzavarja az, a mi a közérzületet sérti; viszont az erkölcsi prédikáció untat. Gyulai úgy hiszi, hogy: »az úgynevezett erkölcsi világrend, melybe ütközve az egyén tragikái vagy komikai alakká válik, nemcsak tisztán erkölcsi eszmék összege, hanem általában az emberi élet törvényei«, s hogy »ha a tragédiának vagy komédiának nem volna más célja, mint élénkbe tárni, hogy bizonyos erkölcsi törvények megsértése gyászos vagy nevetséges következményeket von maga után, az nem volna se elég költői, se elég hatásos. A költő többet tár fel. Az erkölcsiség még nem óv meg a tragikái vagy komikai katasztrófától, ha egyszersmind nem vagyunk eléggé eszélyesek. Az erkölcs és eszély összeolvadása sem minden. Tetteinknek hatása van másokra és visszahatása reánk.« Így tárul ki a költő előtt az egész élet, azonban bizonyos művészi határok közt, »a költészet nem erkölcsiség prédikáció, azonban még kevésbé erkölcstelenség prédikálása. A költészetnek nem egyenes célja az erkölcsi jó, de még kevésbé az erkölcsi rossz, a költészet célja mindig a szép marad, de a szépet épen úgy nem alkothatni meg erkölcsiség, mint igaz nélkül.« Így az erkölcsiség, mintegy a művészi hatás elérése, a szép alá, az igaz mellé kerül, nem mint cél, hanem mint eszköz.

Azonban ez általánosabb kérdésekről térjünk vissza oda, honnét eltértünk. Gyulai azon állításához jutottunk, hogy a műfajoknak megvannak a maga belső szükségességek s hogy

a »műformák figyelembevételé nem elméleti önkény, hanem a dolog természetéből folyó kívánság, sőt követelmény.« Minden, a mi a művészet természetét meghamisítja, okvetlenül megboszulja magát az olvasó vagy hallgató unalmában. A drámaíró, ki balítéletek ellen kíván harcolni, bölcselget és magyaráz, nem javít a világ sorsán; drámája ugyan rosszabb lesz, mintha egyszerűen s minden mellékcziel nélkül rajzolta volna az összeütköző szenvedélyeket, azonban hallgatói semmivel se lesznek jobbak. Ugyancsak ily művészietlen valamely tárgyat természetével ellenkező műfajba zsugorítani. Gyulai egyik pompás beszédében rámutat erre; a nálunk oly divatos tárcza-elbeszélések gyakran regény tárgyakat fojtanak magukba, viszont hány regényünk nyújt el tárczácskába való anekdotát. Ezért van igaza a bírálónak, ha bizonyos törvényekről beszél s azt hisszük, hogy a költő spontánitásának épenséggel nem árt, ha ilyesmivel tisztában van. Katona, a drámaíró jogával a történelem felett, mint egy cikke bizonyítja, teljesen tisztában volt s ez épen nem csökkentette írói őszerejét. Minden művészetnek meg vannak a maga szabályai s ép a szóló művészetben uralkodják anarchia? A festők nem csupán az igazság utánzásáról, hanem a színhatásokról, az árnyalatok elrendezéséről, a csoportok megalkotásáról beszélnek, — s az írónak, ha megakarja érdemelni e nevet, nem kevésbbé kell bizonyos, akár tapasztalat, akár tanulmány révén szerzett szabályokhoz tartania magát; tudnia, éreznie kell, hogy néha egy-egy fölösleges szó, egy-egy elnyújtott epizód megzavarja a művészi egész hatását s mint-hogy azt kívánja, hogy mások is átérezzék azt, a mit ő annyira átértzett, ki kell emelnie a detailokból a mit lényegesnek tart, viszont megkötni a mit kiemelt, nehogy mintegy kimeredjen, kiugorjék a háttérből. Gyulai mennyire tisztában van az egyes műfajok követelményeivel, illetve mennyire tudja, hogy minden tárgy mily kidolgozást követel meg, azt leginkább a tárcza-elbeszélések korcs-módra fejlődött, illetve elcsenevészedett műfajáról szóló kis beszéde mutatja. Ebben a beszédben vannak a következő sorok:

»Nem ritka eset ugyan a költészetben, hogy ugyanazon tárgyat különböző műfajokban is sikerrel feldolgozhatni, sőt az is megtörténik, hogy bizonyos lényegbe vágó módosítás mellett egyik műfaj másikat szül. Mi egyéb ugyanis a görög epigramma, mint összenyomott óda, vagy mint Arany mondja, az összezorítás által ruganyossá, az összeütközésben szikrává vált

gondolat, midőn a költő minden erejét, melyet összpontosítja egy villámban, hogy emelje hatását. Mi egyéb a ballada, mint dráma vagy tragédia dalban, mely néhány versszakban fejezi ki azt, a mire a drámaírónak öt felvonás kell. De a görög epigramma csak alapeszmét kölcsönöz az ódától s egész más-nemű hatásra törekszik; a ballada lyrai hangulatba olvasztja tárgyát, a cselekvénynek csak egy pár főpontját érinti, néha csak a katasztrófán kezdődik vagy épen csak a katasztrófa visszhangja. Mindkét műfaj egy másikba való átváltozás, mely saját természeti törvényeit követi.«

Mint játszik Gyulai a legkomplikáltabb aesthetikai fogalmakkal! Sokan azt hiszik, hogy egyszerűsíti a dolgokat s hogy ez által némileg meghamisítja a valóságot, mely komplikáltabb, mint ő szeretné hinni. Azonban ki meri határozottan mondani, hogy az igazság oly bonyolult valami, mint a milyennek némelyek vélik. Vajjon nem járunk-e közelebb a valóhoz, ha, mint a hét görög bölcs, józan, egyszerű, világos szavakba foglaljuk azt, a mit tapasztalatból tudunk? Gyakran csak azért nem találunk meg valamit, mert elfeledtük magunk előtt, a közelben keresni. Gyulai sohasem jár így; józan esze mindig megmutatja neki azt, a mi közelfekvő s éles esze gyakran természetesnek, közelfekvőnek mutatja azt is, a mit mások nehezen fognak fel s még nehezebben fejeznek ki. Például a fentebbi sorokban, midőn alig alig érintve, egy-egy szóval jellemzi a legkülönbözőbb műfajokat, úgy tűnik nekünk, mint valami óriás, ki könnyedén ugrik hegy-csúcsról-hegycsúcsra. Szóval, a látszat ne csaljon meg! Gyulai nem egyszerűsíti annyira a dolgokat, mint a felületes olvasó véli; csak kifejezésében van meg az a könnyedség, mely a stilisztia diadala s mely a legelvontabbat érzékelhetővé teszi, úgy annyira, hogy művészetével teljesen eltünteti művészetét. A tudós, ha még annyit tanult is, a történész, ha még annyi adatot hoz is napfényre, a bölcsész, ha még oly újak és mélyek gondolatai, nem teremt irodalmi művet, ha tanulmányait nem tudja jól kifejezni, csoportosítani, rendezni. Az eszmék vagy okmányok halmaza lehet igen hasznos, azonban az irodalomhoz semmi köze. A szóló-művészet akármily produktuma eszme nélkül, csupán szavak árja, azonban jól-rosszul kifejezett eszmék nem teszik az író. (Imre Sándor Magyar irodalomtörténetéről és Thaly Kálmán Vak Bottyánjáról szóló bírálatok.) Az irodalom leginkább *eszmék és érzések közlésének művészete* s ha ezt a meghatározást elfogadjuk, egyszerre világos lesz előttünk a műforma

fontossága. Mi értet meg inkább, mitől függ inkább gondolataink közölhetősége, mint az átlátszó elrendezéstől és szép kifejezéstől? S vajjon mi más ez, mint a szép forma, melyet sok tudós göggyében annyira megvet. »Tout devient littérature si on le cultive avec talent« mondja Eenan s gyakran mond ehhez hasonlót Gyulai Pál is. Az essay iránt is innét magyarázható Gyulai vonzalma; mert ennek a műfajnak már természetében van, hogy bár anyagát a tudományból meríti, alakját az irodalomtól kölcsönözze. Itt megjegyezzük, hogy Gyulait tartjuk a legkitűnőbb magyar irodalmi essayistának. Kemény mélyebb, azonban formátlan s kevésbé magyaros, Csengery műveltebb, de nem oly elmés, inkább politikai, mint irodalmi tanulmányokat ír s épenséggel nem kiváló stilisztá. Arany tartalmasabb, de nem oly könnyed; a legújabbak közül Péterffy Jenő, idegenszerű, kevésbé egyszerű s bármily éles is léleklátása, minden keresettség és csiszoltság mellett is izgatott, nyugtalan stílusával nem tud oly átlátszó s világos képeket festeni. Arany László, ki leginkább emlékeztet Gyulaira, kevésbé eredeti, mert hisz ép Gyulai tanítványa. A józan okosság, ízlés, egyszerűség, világosság adományait senki sem egyesíti úgy magában, mint Gyulai. S mi egyéb mindez, mint a legtisztább atticismus? Gyulai valóban a magyar próza atticusa.

Drámáról és regényről, láttuk, hogy melyek Gyulai fő szempontjai. Láttuk, hogy bírálata nagy igazságszereteten s kitűnő ízlésén nyugszik; s hogy kitűnő ízlését az emberi lélek s a műfaji sajátosságok tanulmányának köszönheti. Vizsgáljuk most, hogy melyek stiláris követelményei s főleg mit kíván a versírótól. Természetes, hogy mindaz, a mit eddig mondottunk, továbbra is áll. A legkisebb dalnak is bizonyos igaz alapeszmét kell kifejeznie s ez alapeszmének vagy hangulatnak kell a kidolgozást, a kompozíciót megszabnia. Minden szónak össze kell játszania, egy összhatásba, egy eszmébe kell olvadnia, különben a legőszintébb érzés is kárba vész; a legjobb hizsemű költő se fog hathatni, ha egy alkalmatlan kifejezés az olvasót kizökkenti hangulatából. A helyén való szó hatalmát, le *pouvoir du mot* mis à sa place, Aranyon kívül senkisé is érezte oly kitűnően, mint Gyulai. A magyar olvasó itt tanulhat tőle legtöbbit. Semmisé is fejleszté annyira stiláris érzékünket, mint Gyulai vagy Arany egy-egy kritikája néhány gyöngébb költőről; megjegyzeik, hamis metáforáról, a rossz képekről, a prózai kötésről többit ér egész poétikáknál. A precízió az, mit Gyulai mindének felett megkövetel. S ezért nem mondhatja senki, hogy a

fantázia jogait csorbítja. Hisz nála senkisé is becsüli jobban a népköltészet rejtélyességét, Arany balladáinak szenvedélyes szaggatottságát, Katona színpadi pathosát. Bár a most annyira divatos határozatlan, ködös kifejezések, gondolatjeles vagy kipontozott sorok rendszerét, méltán művészietlennek tartja, Aranyval úgy hiszi, hogy az író kihagyhat akár mennyit mondatából, csak emelje ez által a megmaradt szavak értékét. »A mozgásba hozott fantázia akár a nézőé, akár az olvasóé, sokra képes ugyan, de csak a megadott irányban s biztosan vezetve.« A határozatlan kifejezés ép a fantáziát zavarja meg, míg a pontos jelző föléleszti; a képzelem tehát még inkább megköveteli a precíziót, mint a puszta józan ész.

Mindazonáltal bizonyos kifejezések prózában lehetnek teljesen megfelelőek és precízék s íme ugyanaz a gondolat versben más fordulatot kíván. E különbséget a vers és próza nyelve közt, a költői szórend, a kötés sajátosságait, Gyulai kiválóan érzi. A költői szólam bája iránt mindinkább kiveszőben van az érzék s így tán nem lesz egészen fölösleges, ha a poezis céljából és természetéből, Gyulai s Arany nyomán, röviden kimagyarázzuk, hogy mily kevésbé önkény a bíráló részéről, midőn versben a kötés bizonyos erejét követeli meg.

A közönséges szórend nem simulhat minden egyes gondolat követelményeihez. Az idők folyamán, különösen a modern nyelvekben, a szavaknak bizonyos merev rendje kristályosodott meg. Oly könnyítés ez, mint akár a tízes számrendszer, melynek ép oly kevésbé van köze az abszolút szám fogalmához, mint a gondolatnak a szavak e fiktív rendjéhez. E könnyítésnek, ez egyszerűsítésnek a közbeszédben óriási előnyei vannak; a szavak elhelyezése gyakran rag nélkül is kifejezi szerepüket. Azonban mennyit veszít a nyelv ily módon zamatjából, fölösleges mondanunk. A költő nagy szerepe itt kezdődik. Neki kell kiéreznie az érzések és gondolatok természetét s mondatát hozzájuk kell simítania. A mi inverciónak látszik, tulajdonképp a szavak természetes egymásutánja s így felfogva, a költői nyelv természetesebb a prózánál. Azt a szót, mely a mondatban kiválóbb szerepet játszik, mely a fő eszmét foglalja magában, a hangsúly kiemeli. Minden ily szóhoz az értelmileg alárendelt szavak bizonyos csoportja tartozik. A közönséges szórend ez összetartozó szavakat szétszakítja, elválasztja, a költői szórend ellenben összekapcsolja. A hangsúlyos s a hangsúlytalan szavak e csoportjai arányosan felosztva, bizonyos zöngelmet adnak s így

születik meg a vers. A hosszú s rövid szótagok váltakozását, s a rímet a magyar népköltészet eleinte nem is ismerte; csupán az érzelmek nyelve volt ez, mely szinte magától fölzengett, midőn a szenvedély különös rendben egymás mellé tapasztotta a szavakat. A rím és mérték azonban dekoratív hatásánál fogva annyira túltengett, hogy költőink ma már nem igen törődnek a költői nyelv lényegével, azzal, a mit Horatius, *callida iuncturának* mond. Mindezt a lángész magától is megtalálja; azonban, ha mindenki egész természetesnek tartja, hogy a zenész az összhang titkait tanulja, mért csodálkozunk azon, ha a költőtől megköveteljük, hogy tudja azt, a mit ír. Gyulai Katonára vonatkozólag megjegyzi: »A nagy költő tudja mit ír s nem oly öntudat nélküli, mint némelyek tartják. Egyébiránt ily költők nincsenek is. Igaz, ritkán állanak elő ugyanegy korszakban nagyszerű költemények s kitűnő esztétikai munkák. Az sem szenved kétséget, hogy rendesen nem a költő az, ki azon műfajnak, melyben dolgozik, legjobb elméletét tudja megírni, de ebből nem következik, hogy a valódi költő ne értse, mindennek fölött ne érezze művészetét s alkotása csak esetleges legyen vagy olynemű ösztön, mint a madarak éneke. Ez elméletet oly költők találták fel, kik minden felelősséget elhárítván magukról, mintegy isteni kijelentésnek akarják tartani szellemök minden nyilatkozatát s oly kritikusok fogadták el, kik betöltve hiszik hivatásukat, ha a költők udvaroncjai.«

Az azonban nemcsak a kötés lesz konvencionálissá; a szavak is elhalványulnak. Közönséges beszédben szótárunk összezsugorodik; a szavak elvesztik árnyalati gazdagságukat, a szinonimákat nem igen tudjuk többé megkülönböztetni s ha sietőségünkben valamit körülbelül megjelöltünk, megelégszünk vele. Az író, s különösen a költő, nem járhat el így. Pongyolaság sohasem természetesség s így a nyelv egész fejlődésének ismerete vagy divinatív sejtése nélkül senki sem alkothat kiválót. Ezt a sejtést bámulja Gyulai Vörösmartyban és Petőfiben, ezt a sejtést és tudást Aranyban. Ha valaki a nyelv szellemében dolgozik, bátran merhet újat is, kötésben mint Arany, a szavak használatában, mint Vörösmarty. De jaj az avatatlannak, a ki mer! Minden mérése botlás, téved mindenütt, a hol azt hiszi, hogy teremt; magyarosnak véli kifejezését s íme szava egy árnyalattal tovacsúszik s a költői hatás oda van. (Dóczi Faust fordításáról szóló bírálat.)

A mit mi oldalokon át — talán hiába — magyaráztunk,

azt Gyulai így fejezi ki egy mélyen átgondolt, rövidségében tökéletes mondatban:

»A költői nyelv nem a köznapi beszédnek rímbe vagy mértékbe szedése; minden költői nemnek, fajnak meg van a maga stílje s a báj nagy része a szók és kifejezések árnyalati gazdagságától s a szókötés egy csoport fordulata és alakzatától függ, melyek épen úgy befolyanak a költői gondolat kiemelésére, mint a rythmus hangzatosságára.«

Ennyi az egész; ez volt a thema, melyet hosszan ellapítottunk. Azonban a legtöbb olvasó figyelmét, ki nem szokta meg a stílus ily diszkreczióját, elfutja az ily egyszerűnek látszó mondat, mely tulajdonképp egész ars poetica dióhéjban.

Gyulai verskritikáiban a költői alkotás nem egy titkát árulja el; már bíráló kifejezései is rendkívül eredetiek és szemléltetőek. Rögtön megleli az alapeszmét, megérzi az alapeszmének megfelelő hangulatot s megérzi, ha a költemény »kiesik« e hangulatból, ha a költő kellenél »alább vagy feljebb kapja a hangot«. Mindazonáltal a stílus szépségeit csak akkor tudja megbecsülni, ha az alapgondolatban van igazság s úgy hiszi, hogy az alapjában hamis művet a részlet bája meg nem menti (pl. Vörösmarty drámái), míg a jól gondolt mű, ha a kifejezés imitt-amott tökéletlen is (pl. Madáchban), a bíráló teljes szimpáthiájára számíthat.

E téren azért oly fontos minden szava, mert maga is jó költő; a leggeniálisabb bíráló megjegyzései rendesen ép abban nem elégitenek ki, a mire legkiváncsiabbak vagyunk: t. i. a költői alkotást, a teremtést nem mutatják be. A kritikus, lehet igen finom konstruktiót, mintegy kívülről alkalmaz, például Aranya; a költőt körüljárja, megméri, majd körülássza s aztán beszorítja teoriájába. Elhallgat mindent, a mi nem egészen odatartozik, s így az elméletből kényszer lesz. Az író vergődik a theoria alatt s mintegy fatum parancsára, vakon, lázban dolgozik. Más kritikus ismét stiláris pedanteriákba téved; s ép oly messzire esik a költői alkotás titkától, mint a psychologus. Gyulainál nem így vagyunk; ő maga is írt oly verseket, melyeket ma országszerte szavalnak s így tudja, hogy még a legkitünőbb dal is gyakran mily kis élménynek felel meg. Ezért tehát ügyesen vegyíti az aestetikai megjegyzéseket életrajzi adatokkal s önkéntelenül vezet az életképből a műalkotásba, a műalkotásból az életképbe. Nem látja azt az örvényt a kettő közt, melyen keresztül a psychologusok hidakat — bárha aranyhidakat is — kénytelenek verni.

Gyulai, mint mondtuk, jó költő. Verseinek két kötete jelent meg s e kötetekben akad néhány elsőrangú vers. Nem említjük a nagyon is ismert *Hadnagy uramot*, *Éjjéli látogatást*, *Szüretent* vagy utólérhetetlenül naiv és kedves meséit, hanem úgy hisszük, hogy még sok más dala is, a *Romhányi* strófái, satyrája a *Népszerűségről*, a magyar litteraturában kiváló helyet biztosítanak számára. Mindazonáltal, ha végigolvastuk összes költeményeit, épenséggel nem adják elsőrangú költői erő benyomását. Vannak latin költők, kiket kifejezéseik pontossága, érzéseik őszintesége klasszikusokká avat, azonban hiányzott bennök bizonyos fény, ragyogás, a fantasiának bizonyos ereje, miért is így az úgynevezett »classici minor es« csoportjába szoktuk őket sorolni. Ha irodalmunk gazdagabb volna, ilyenfélet mondanánk Gyulairól is. Azonban nálunk a körülmények úgy hozzák magukkal, hogy a költő rangját abszolút értékén kívül viszonylagos helyzete is meghatározza. Gyulait mindig a jobb költők közé sorozták, azonban Arany halála óta, élő költőink legkitűnőbbike s e helyet — sajna — még senki el nem vitatta tőle. Húsz év óta a divat »játszva« sok íróf el emelt fel melléje, hogy mosolyogva, gúnymosolylyal ejtse le ismét.

Minden verse kereken és dallamosan fejez ki egy-egy kis gondolatot. Legtöbbször valamely tapasztalat, valami, a mit átélt, egy-egy egyszerű morális tanulságra, apró bölcseségre vezet. Ez az eszme felkölti jó formaérzékét s megszületik verse. Érzés ugyan, mely azonban az agyon ment át! Szenvedély, azonban lehiggadt szenvedély! Az ilyen »okos« költők könnyen válnak tudós vagy tudákos költökké; magyaráznak ott, a hol dalolni kellene. Gyulai ebbe a hibába sohasem esett. Sokkal frissebbek impressziói, s feje is naiv, költői maradt mindig. Költői fizionomijának eredetisége ép itt van ebben a költői józanságban, mely nem tiszta poézis, azonban sokkal közelebb van hozzá, mint a költői hóbort, melyet annyian a poesistól elválaszthatatlannak tartanak. Gyulai inkább költő, mint legtöbb kritikus; inkább költő, mint akár St. Beuve. Mutatja az is, hogy műzsája nem hagyta el fiatal korában és végigkíséri híven egész életén. A lét és halál, a »honnán és hová« kérdése, a világrend nagy problémái nem igen foglalkoztatják; volt sok bánata életében, azonban nem esett soha kétségbe vagy legalább versei bizonyos megnyugvást lehelnek. Nem Göthei, olymosi, mindent felölelő nyugalom ez; egyszerű nyugalom, nyugalom és semmi egyéb.

A nemezis gondolata ugyan foglalkoztatja, de meg nem ijeszti. »He was excellent in his circle, but it was a narrow circle« mondja Macaulay Boileau-ról, s ilyesmit mondhatnánk Gyulairól is. Gyulai egy fiatal drámaíróról azt írta, hogy tehetsége az egyszerűségben megizmosul, a bonyolultságban megtörik« s ez áll az ő költészetéről is.

A ki költőnek született, annak kifejezése prózában lapul el s versben kap reliefet. Példa rá Arany; kinek bájnélküli s nehézkes prózája, gondolatgazdagságával elfárasztja az olvasót. Gyulainál ép fordítva — mihelyt prózában szól, kecses, numerózus, könnyed, simaságában ragyogó lesz a nyelve, ura, föltétlen ura szavának; míg versben gyakran rímet szolgál, kötése lazul, itt-ott egy-egy szó kikíváncozik a sorból. Mindazonáltal, mint mondtuk, van bizonyos eredetisége, hang, mely az ő hangja. Idézzük *Szüreti lakomán* című versét, melyet 1850-ben írt.

Hegyen a köd fehér-kéken
 Napsugár csókjába vész,
 Diófán a hegy tövében
 Víg madárka füttyörész.
 Csak visszhang a víg madárdal
 Nincs virág, a lomb lehull;
 De bár minden hervad, elhal
 Szület zajlik, kedv virul.
 Vaj ha őszén napjainknak
 Midőn talló, száraz ág,
 Mit legtöbbször hátra hagynak
 Szerelem és ifjúság;
 Hangzanék egy-egy víg ének,
 Sütne nyájas napsugár,
 S termésén a kedv tövének
 Megcsendülne a pohár.

Ebben a gyönyörű dalocskában benn van egész Gyulai, íme a kis impresszió, a kis vonatkozás, a kis moral, az okos, kis alapeszme, az a nyugodt s annyira jellemző optimismus, mindez a legdallamosabb, a legkitűnőbb formában. Itt sem minden sor egyformán szemlélhető, azonban vannak benne kifejezések, melyeket Petőfi s Arany se talált volna el jobban. »Hegyen a köd fehér-kéken napsugár csókjába vész...« mily kitűnő képet ad s az utolsó négy sor mily eminenter költői! Mindent összefoglalva, Gyulai költeményei sohasem affektáltak, sohasem íráttak mintegy légbe, kitűnően meg vannak komponálva, kerekdedek és igazán

Néhány verse épenséggel feledhetetlen s fentartja nevét. Vajjon mért ne szeressük jobban az ily költőt, mint holmi világfájdalmas »geniet«, ki rosszul megszerkesztett, keserű és strófákban panasolja bajait?

Gyulai regényei közül mindegyiknek van kortörténeti bece, azonban azt hiszszük, hogy csak a *Régi udvarház utolsó gazdája*-ban adta tehetsége egész mértékét. Ez a kis könyv meg fog maradni, mert mélyen belenyúl az emberi leiekbe. Ez esetben nem *analytice*, hanem *synthetice*, egész kritikusi éles látását e regénye hősére alkalmazza s jól megfigyelt, érdekes korpébe illeszti alakját. Radnothy Elek a legjobban megrajzolt »öreg úr« a magyar irodalomban.

Gyulai regényeit s verseit csak mellékesen írogatta, azonban igen nagy fontosságuk van a kritikus Gyulai életében. Hisz láttuk, hogy Gyulai bírálata ép azért oly egészséges, oly termékeny, mert ugyanazt követeli a bírálótól, mint a költőtől: az élet s a műfajok követelményeinek tanulmányát. Saját alkotásai adták neki a kulcsot a versek s regények megítéléséhez, ezeken élesülhetett meg ízlése, ezeken tanult meg írni, komponálni, minden jelző értékét így tanulta megbecsülni. Bíráló cikkeiben és Emlékbeszédében mindennek nagy hasznát vette. Gyulai Emlékbeszédei közkézen forognak; bírálatait ellenben csak hírből ismeri a mai generáció. Az »irigy« Gyulai csupán Emlékbeszédeit, e dicsőítő, elismerő beszédeket gyűjtötte össze, a bírálatokat ellenben csak régi napilapokban vagy folyóiratokban találhatják meg a kíváncsiak.

Gyulai szerénysége ez esetben az irodalom kára; minden egyes bírálata tanulságos és hasznos. Verskritikái a maguk nemében páratlanok s regény bírálati is mind elmések és alaposak. Színi bírálataiból — *mutatis mutandis* — egész kis *Hamburgische dramaturgiét* kaphatnánk. Emlékszünk elsőrangú lapokra, Hamletről, a Fösvényről, Dumasról, Sardouról, egyes magyar darabokról és színészekről, általános fejtegetésekről, mint például a melodramáról szóló, melyhez alig találunk fogható. Szigorú kritikái Jókai, Tóth, Rákosi s másokról az ízlés tisztázására jótékonyan hathatnának. Míg most az olvasóközönség csak a hírlapok rémmeséiből értesül Gyulai működéséről s e tendenciózusan elferdített adatok alapján, ellenszenvvel fordul el az egyetlen kritikustól, kitől igazságot hallhatna. E tekintetben ma sem jobbak a viszonyok, mint 1858-ban, midőn Arany így írt Ercsey Sándornak:

»Mit mondatok ti Szalontán ahhoz a famózus irodalmi perhez. Én »Dózsa urat nem ismerem, de Gyulai kritikája a »Szemle«-ben alapos volt, egészen felfogva benne a tragédia szelleme, úgy mint azt a világ legnagyobb esztétikusai felfogják. De hiszen okait nem is kísértette megingatni senki, jónak látták személyes térre átvinni a polémiát és most Gyulait megfeszítik. Nagyon resteltem én ezt a perpatvart, de nem azért, mert Gyulai meg merte bírálni Jókait, hanem azért, mert nálunk a józan ok többé nem tekintély. Nem kritika és antikritika áll szemben, hanem kritika és barbaries.«

Arany, ki annyira vigyázott minden szavára, azt írja, hogy Gyulai felfogása olyan, mint a világirodalom legnagyobb kritikusaié s holmi újsági riporterek, szerkesztők Gyulai által sértett hiúságának hízelegve, az egész közvéleményt tévútra vezetik. Így tehát már csak e szempontból is kívánatosnak tartjuk, hogy Gyulai gyűjtse össze minél előbb bírálati javát, hogy mindenki maga alkothassa meg felőle véleményét.

Ez a kötet már tárgyai különfélesége folytán is érdekesebb lesz, mint az Emlékbeszédek könyve. E nagyrészt a Kisfaludy-Társaságban vagy Akadémián elmondott beszédeknek az alkalom hasonlósága és a tárgyak szűk köre, némi ünnepélyes egyhangúságot ad. A halottak, kikről Gyulai megemlékezik, nagyrészt egy korszak gyermekei s így bizonyos dolgokat a szónok kénytelen újra meg újra elmondani. Így válnak a századeleji föllendülésnek, majd az abszolút-korszak csüggedésének rajzára bizonyos vonások stereotypakká. Bár a legkisebb beszédben is tud valami egyénit, tud valami jellemzőt mondani, a háttér mindig ugyanaz marad. Ezt a monotoniát leginkább az fogja érezni, a ki Gyulai fő művét, Vörösmarty életrajzát jól elolvasta s ki az Emlékbeszédekben kevés újat fog találni. Az általános kérdésekről tartott, úgynevezett *Irodalmi beszédek* sokkal élénkebbek, sokkal elevenebbek; azonban az összegyűjtött bírálatok könyve mennyivel tarkább, érdekesebb volna! Ennek a kötetnek olvasói fognak csak igazán meggyőződni arról, hogy a magyar kritikának csak úgy van jövője, ha Gyulait véve alapul halad tovább. Itt van az igazság! igazság, melyhez ugyan sokat hozzá lehet tenni s ez a jövő generáció feladata, melyből azonban nem lehet elvenni semmit. Legyen meg az a törekvésünk, hogy túlhaladjuk őt s hogy ott, a hol műveltsége korlátait érezzük, tágítsuk ki körét, azonban veszve vagyunk, ha eltérünk az ő útjáról.

Van speczifikus német, van angol, van francia kritika, Gyulai kitűnően megteremtette a magyar kritikát; s mi most elveszük kezdeményét? Még legjelesebb essayistáink cikkei is úgy hangzanak, mintha Taine-ből vagy St. Beuve-ből fordítottak volna. Nem is szólunk a napisajtó hitványul pajtáskodó bírálóbírlatairól, melyek se angolok, se francziásak, hanem »amerikaiak.«

Gyulai mindig magyar marad, azonban erős hazafisága és lelkes magyarsága messze van minden sovinizmustól; ez ízléstelenségtől józansága és finom tapintata óvta meg. *A szájas hazafiak* ellen állandóan küzdött; az ő hazaszere-tete abban áll, hogy nemzetének se hízeleg. Megőrizte a legnagyobb pártatlanságot a legnagyobb szeretet mellett; fölös-leges mondanunk, hogy ez mily ritkaság a »három bércz és négy folyó« kissé zajos hónapban. Az ily magyar érzés bírálatainak bizonyos színt, eredetiséget adott, viszont megóvta minden részrehajlástól. Ismételjük, hogy a jövő kritikájának Gyulaitól kell kiindulnia, ha nem akar művesztetlenül idegenszerűvé válni, mert hisz francia vagy angol kritika nálunk művészivé nem fejlődhetik, Gyulaitól kell kiindulnia, ha őt túl akarja szárnyalni! Nagy szorgalom és nagy tehetség oly alapot vetett meg, melyre bizvást építhetünk!

Mielőtt még e cikket lezárnám, had idézem Gyulai bírálói programját, a mint valamelyik cikkében önnön hivatásáról elmondja véleményét:

»A kritikustól, ki ítélő bíró akar lenni ízlés dolgában, mit várunk? Hallani akarjuk okait, ítélete kifejtését, vizsgálódásai, tapasztalata eredményét. Az ízlés ösztöne nem esetleges-ség, a művészet törvényei nem konvencionális szabályok, hanem oly igazságok, melyek a természetben, emberi szíven, a különböző műfajok és művészetek céljain és sajátságain alapszanak. A lángész oly kevésbé teremti azokat, mint a kritikus. Amaz csak kinyilatkoztatja s erejéhez képest betölti többé vagy kevésbé teljesen, emez csak nyomozza több vagy kevesebb szerencsével!«

Íme ez volt Gyulai programja, melyhez híven a szépet és igazat minden genreből megtudta találni. Vajjon igaz-e, hogy ez a program idejét múlta? Vajjon találtunk-e helyette jobbat alkalmasabbat?

Hatvany Lajos.

A HAJÓTRUST ÉS HATÁSA A BRIT IPARRA.

A trustról általában.

Magyarország iparára, kereskedelmére sem közönyös dolog, hogy a roppant arányokat öltött amerikai kereskedelem bír-e a tengeri közvetítés és közlekedés minden eszközével, van-e kellő számú kereskedő hajója, a melyen korlátozás nélkül, tetszés szerint való mennyiségben zúdíthatja saját iparczikkait Európa piacaira. S ha a magyar nyerstermelésre, földművelésre, állattenyésztésre igen komoly következményeket vont az idegen hajókon Európába küldött amerikai búza, hús, olaj, kőszén s más nyersanyag, a közel jövőben még jelentősebb, szomorúbb eredménye lehet ránk nézve is azon nagy változásnak, hogy a yankeekereskedelem a tengeri fuvardíjak eddigi korlátozásaitól s a tengeri közvetítés egyéb akadályaitól jó részben szabadon, a mostaninál is *olcsóbban* árusíthatja majd Európában nyersárúit és élelmiszereit; és hogy az olcsóbb közvetítési díjak valószínűleg a tömegnek, a nyersárúk nagyobb mennyiségének exportálására is izgatják az amerikai kereskedelmet. És ha igen fontos ez ránk nézve, egyenesen veszedelmes lehet a többi ipari államokra. Különösen veszedelemmel fenyegeti a brit ipart és kereskedelmet. Az angol ipar fenomenális hanyatlása, a nemzetközi versenyben való visszaszorulása, a kőszén- és vastelepek kimerülése, az angol energia eltűnése, a nemzeti erő általános meglazulása, csaknem teljes indolencia a gazdasági téren: ma mindenütt ismeretesek. E folyóirat hasábjain* e sorok írója is méltatta elég kimerítően azon veszedelmet, a mely Britannia kereskedelmi és gazdasági elsőségét gyökerében

* Huszadik Század 1901. decz.

támadta meg. Az ott felsorolt bajokhoz ma újabb csatlakozott, olyan fenyegető baj, a mely az úgyis nagyon beteg brit ipart könnyen a válságba sodorhatja. A minden erőket, szellemieket, testieket, gazdaságiakat egy célra egyesítő nemzetközi, illetőleg amerikai kereskedelmi verseny céljának eléréséhez bámulatra méltó újabb cselekedettel közeledett. Olyan súlyos tanítást adott újólag a brit közvéleménynek, a mely okvetlenül megérteti majd minden angollal, a brit kereskedelem válságát; teljességében átérteti a brit nemzettel a trustöknek — a világalomért folytatott küzdelem ezen legmodernebb, leghatalmasabb hadseregének — súlyát és fontosságát; s aki eddig nem hitte, — pedig maga Rosebery lord panaszolja, hogy az angol nemzet túlnyomó része még nem hiszi — most megtanulhatja a szakadásig feszült világversenynek nagyon is fenyegető és aktuális voltát. A lappangó veszedelemnek intő jelei mostanában sűrűn bukkantak a fölszínre, a nélkül, hogy az angol közönyösséget mozdítani, vagy cselekvésre vinni bírták volna. A londoni telefon-rendszer, az utczai közlekedés közvetítése yankee tőkének, yankee szakértelemnek a dicsősége s a yankee zsebekbe önti a milliókra rúgó hasznot. A brit nemzet olaj-fogyasztása az amerikai *olaj-trust* ellenőrzése alatt áll.

Alig félévvel ezelőtt a yankee dohány-trust betört Londonba, hogy előbb London és onnan a brit királyság dohánykereskedését meghódítsa. Eljárási módszere nagyon jellemző. Fölszólítja az idegen trust a leghatalmasabb helyi kereskedőt, hogy adja el az amerikai trustnek üzletét. Az üzlet értéke 15.000,000 korona, a részvényei árfolyama szerint; a yankee trust ígér az üzletért 20.000,000-t, vagyis 5 millióval többet a piaczi árnál. Ha elfogadják ezt a részvényesek, úgy azonnal visszakapják az üzletben lekötött összes pénzüket igen nagy nyereséggel. Ha nem fogadják el a trust ajánlatát, úgy meg kell küzdeniök a trusttel; viselni a veszteséget, a részvények árfolyamának s a nyereségnek letörését, csökkenését s a küzdelem végén mégis *féláron* eladni az előbb oly drága üzletet. Ilyen veszedelmet egyes kisebb tőkájű vállalat nem bírhat ki. Inkább előre kapitulál, mint a jelen esetben is. A yankee dohány-trust megvetette hát a lábát a brit földön s habár mostanában egy 360.000,000 korona tőkével bíró brit ellen-trust alakult amannak az ellensúlyozására s habár a küzdelem elke-seredetten foly Angliában és Amerikában (a dohányzók nagy gyönyörűségére), a győzelem a yankee zsebek felé hajlik. Hason-

loan tett ez évben az *ohioi gyújtó-trust* megalkotója, Columbus Barber, 100.000.000 koronával szervezett vállalat főrészesévé lévén, egy szép februári napon beállít a leghatalmasabb brit gyufagyár igazgatójához s mosolyogva fenyegeti meg: »Én ki tudom önöket kergetni a saját csizmájukból s így foglalni el a királyság gyufapiacját; de jobbnak tartom a békés megegyezést«. S a brit gyufagyár beolvadt az amerikaiba.

Hasonló komoly intelem érte a brit tengeri közvetítő ipart is. Egymás után vettek meg több hatalmas kereskedő-hajóvállalatot, így csak három éve, hogy sok izgalom között a német két főhajótársaságának birtokába kerültek a »Scotish Oriental«, az »East India Ocean« és »Atlas« nevű brittársaságok hajói; a brit lobogó helyét a német foglalta el s ma Bangkok, Borneo vidékén s másfelé eltűntek a britlobogók a tengerről. Kereskedelmi tekintetben roppant fontosságú dolog ez.

A yankee-kezekbe került nemrégén a »Juman-vonal«; 1901-ben pedig igen kellemetlen meglepetést keltett a hatalmas Leyland-társaságnak a Pierpont Morgan által való megvétele. Azon tény folytán, hogy Morgan a 8000 millió korona tőkével szervezett aczél-trust élén áll, tulajdonosa több nagy amerikai vasút-társaságnak és más ipari vállalatnak, — nagy mértékben izgatta az angol-szász faj képzeletét Morgannak e sikere. A brit aggodalom azonban hamarabb elcsitult, mint Amerika öröme. Morgan kísérlete fényesen sikerült, nyugodtan és biztosan törekedhetett tovább, nagyszabású céljának megvalósítására. Ez a sok nagy »meglepetést« csináló üzletember, a ki terveiről előzetesen még üzlettársainak sem igen szól, célját most is oly ügyesen el tudta rejtteni, hogy a brit közvélemény nem vette észre a kereskedelmét fenyegető újabb nagy veszedelmet; nem látta meg, hogy a *Leyland-társaság megvétele egy kitűnően kidolgozott haditervnek első sikerült taktikai húzása volt*. Morgan ezzel csak kipuhatolni akarta az angol közvélemény éberségét, energiáját és a brit kormány cselekvőképességét. Számításában nem csalódott az amerikai, midőn a brit nemzet lanyhaságára vetette számítását. Sikerült kísérlete után nyugodtan valósíthatta meg széles koncepcziójú tervét, az *európai és északamerikai tengeri közvetítő kereskedelemnek egy egységes amerikai központtól függő testületbe való tömörítését*. A legremekebb üzleti vállalat volt ez, a mit eddig egy ember megalkotott. Nem a tömege imponáló, bár közel 900.000.000 korona tőke* van a vállalatban érdekelve,

* Pontosan 820 millió korona 1902 május 15-ig.

hanem imponál az a merész terv és kiváló ügyesség, a mely ilyen nehéz és kényes nemzetközi bonyodalmakkal telített kérdést simán dűlőre juttatott s politikai és fontos gazdasági következménnyel bíró tervet pusztán »üzleti« jellegűvé tenni ilyen sikeresen tudott.

Hatása mindkét nemzet iparára igen nagy lesz. Egyszersmind bizonyítja ez a tény, hogy az Egyesült-Államokban olyan erőssé lett egy erőteljes kereskedelmi hajó-rendszer bírásának vágya, hogy nem győzik megvárni a természetes fejlődés eredményét, inkább készek áldozatok árán is idegen hajókat venni. Sőt e szándékot a yankee kereskedők az »United States Industrial Commission« előtt többször és világosan kifejezték. Állandóan figyelemmel kísérve a modern üzleti élet haladását s az Egyesült-Államok törekvéseit, bennünket nem lepett meg ez a legújabb trust. *Előre láttuk, hogy az Atlanti-Oczeán közvetítő kereskedelmének trustbe való szervezése csak idő kérdése** (csupán azt nem gondoltuk, hogy a szervező nem Britannia, hanem Amerika lesz; és hogy a szövetkezéshez alkalmazkodik a német kereskedelem). Mert hiszen a modern üzleti élet fejlődésével szoros kapcsolatban van a centralizáció s kevés kilátás van arra, hogy csökken, vagy korlátozzatik. A szárazföldi transportban már régen érvényesül azon gazdasági elv, hogy a versenyt követi a monopólium vagy centralizáció. Nincs semmi különös ok arra, hogy a tengeri transport-kereskedelem is ne hódoljon ugyanazon gazdasági erőknél, a melyek amott érvényesültek* s a melyek az ipari és kereskedelmi vállalkozás minden más terén is egyformán alakítólag folynak be. A hajóstársaságok egyszerűen elfogadták az általános gazdasági szervezkedést, a melynek döntő befolyását ma az egész kereskedelmi világ érzi, a melynek hatása alól menekülni lehetetlen. El kellett következni könnyen belátható időben az egymással és külfölddel versenyző angol hajóstársaságok trust-szerű egyesülésének, akár szereti azt a brit nemzet, akár nem. S valószínűleg nem is a trustbe való szervezkedés okozta a brit közvélemény háborgását, nem is a trust az oka az általános megdöbbenésnek, hanem az, hogy ezt a trustöt amerikai pénzzel amerikai ember szervezte, amerikai czélokra. Ha például Pierpont Morgan brit politikus volna, meg vagyunk győződve, hogy a brit közvélemény, sőt a brit birodalom ujjongva ünnepelné a nagy hajótrustöt s az egész brit nemzet az öröm paroxismusában úszva

* Megemlítettem a Huszadik Század 1901. júl. és decz. számában.

dicsőítené azt a Morgant, a kit ma »gyilkos monstrumnak« tekintenek, »a kinek nincs más czélja, minthogy a rosszul szervezett brit kereskedelemnek halálos dőféseket adjon« s »a ki nyugodtan készíti elő a földrengést azon czéllal, hogy fölfalja az egész világot.«

Mi azonban nem osztozhatunk e véleményben. A brit nemzet, brit állam, a brit gazdasági rendszer mulasztása nem lehet ok nekünk arra, hogy gyilkos kritikával rontsunk az új trustnek, s hogy elsirassuk a gazdasági liberalizmust, a melynek visszaszorításában ez a hatalmas trust újabb lépést jelent. Egyszerűen mi nem tekintjük az utolsó pár év alatt kifejlett gazdasági központosító irányt reakzionáriusnak; nem tekintjük olyannak, a melynek létezése ipso facto gátolná a közjó szempontjából fölfogott gazdasági haladást. A trust-rendszer első kialakulásában, a minők az amerikai »Standard Oil Trust,« a „*czukor-trust*” stb. a fogyasztó közönség kizsebelésére szervezett egyesület volt; a tőke gyalázatos összeesküvése volt ez az egyéni kisebb vállalatok összetörésére; az egyéni törekvést, a személyes vállalkozást nyomorította meg az eszközök válogatása nélkül. Fölszítta az egyes kereskedelmi ágak magános üzleteit, hogy eltörölhesse a versenyt, hogy megalkothassa monopóliumát, zsarnoki önkénnyel adófizetőjévé tegye egy ország, vagy kontinens lakosságát. Ezek visszaéléseit méltón világította meg kegyetlen nyíltsággal Lloydnak „*Wealth against Commonwealth*” című könyve. E könyv ítélete ment át a köztudatba nálunk is és uralkodik ma is a trustökről.

Az újabb trust-formákra azonban (Amerikában és Angliában) nem illik a régi ítélet, illetőleg elítélés. Mondhatni, hogy az olyan nagy trust, mint pl. az aczél-trust is a *nemzeti* iparpolitika irányát szabja meg. Valóságos federalis kormány, a mely a maga körében szabályozza a termelést és ezzel az árat, fékezi a korlátatlan versenyt, annyi sok gazdasági válságnak és veszteségnek okozóját aként, hogy megtörné magát a versenyt. A korlátok közé szorított — féktelenségbe nem csapható verseny, a haladásnak ez a hathatós fokozója, a fogyasztó és a munkás legerősebb protektora, — megmarad. De kénytelen alkalmazkodni a trust egyetemes irányt szabó politikájával, helyes vagy helytelen lehet ez a politika, de mindenesetre egyszerűsíti az egész ipar kormányzását. A mozgékony és sikeres kereskedelmi vállalkozásnak, a mely óriási területet ölel föl, a munkások ezreit foglalkoztatja, meseszerű pénzszegeket

köt le, birtokolja vagy ellenőrzése alatt tartja a nyers anyagnak és földolgozásnak igen nagy részét, az ilyen óriási tömegnek az újabb trust-adminisztráció sikert, mozgékonyt, biztosit; nem megbénítja, hanem fokozza vállalkozó kedvet, erejét és kitartását. A trust-kormány (igazgatóság) képviselői föltalálhatók a fővárosokban mindenfelé, folytonos érintkezésben állanak a világ minden részén a legújabb politikai és kereskedelmi mozgalmakkal s érvényesítik azokkal szemben, vagy felhasználják azokat azon kereskedelmi politika érvényesítéséhez, a melynek ők a trust-kormánytól megbízott képviselői. A hathatós és sikeres kereskedelmi igazgatásnak tehát példái. *Az individualizmust, versenyt el nem nyomó trust nem monopólium, hanem a mai viszonyok által kifejlesztett jogos centralizáció. A centralizáció a nemzet és köz érdekét szolgálja; a monopólium a közérdeket elnyomja, csak önérdékét ismeri.* A gazdasági-centralizáció szerintünk szükséges és hasznos, nem elnyomni, hanem segíteni való. A gazdasági monopólium káros és veszedelmes, vele szembe kell szállani az államnak és társadalomnak egyaránt. Az igaz a gazdasági centralizáció is, a monopólium is a versenytársakat leverni igyekszik. De míg a centralizáció csak méltányos és törvényes versenyben igyekszik versenytársát legyőzni, a monopólium nem válogatja eszközeit, ő minden áron győzni akar.

A centralizáció az erőnek jogos küzdelme, a legéletrevalóbbnak kiválása; »*the survival of the fittest.*« A verseny által korlátozott centralizáció: *párbaj*; a monopólium: *orgyilkosság* a közérdek szempontjából. A mai trust ilyesféle centralizáció. Biztosítja a nemzeti iparnak mindazt a jót, a mit a hatalmas gazdasági erők egyesítése adhat s *korlátozza meglehetősen* a központosításból eredő bajokat. A trust-szervezet előnye abban van, hogy a trust-ban levő iparnak megadja az óriási tőkében rejlő *minden produktív energiát*,* biztosítja a

* A Steel-trust jelentése szerint: „A kombináció egyértelmű a megtakarítással, mert nagy mértékben redukálja a termelés árát azzal, hogy közössé teszi a munkavégzés, a feldolgozás legjobb módszereit, kevesbíti a felügyelet költségeit és a piacravitel díját. Egyik gyárunk átveszi a másiktól a legjobbat s alkalmazhatjuk e legjobbat minden gyárunkban. Havonta jelentést kapunk arról, hogy mennyibe kerül iparunk minden ágában a földolgozás. Minden más irányban a legnagyobb mértékű megtakarítást szigorú ellenőrzéssel biztosítjuk s az anyag, munkaidő, munkaerő meggazdálkodását a lehető legmagasabb lókra emeljük.” *The World*. New-York, 1902 febr.

világversenyben a győzelmet. A jól szervezett amerikai trust kiárulja a világpiacra minden versenytársát, nem azért, mert munkásainak kevés bért fizet, *nem a munkáson nyerekedik*, hisz munkásainak ő fizeti a legjobb bért, hanem azért, mert *az ő vállalata a legnagyobb, a legmodernebb gépekkel felszerelt, mert olcsóbban, többet produkálhat, mint más.*

Biztosítja tehát a nemzetközi versenyben a nemzeti ipar sikerét, a fogyasztás érdekeit, hathatósan segíti a nemzeti vagyon gyarapodását, a nemzet gazdasági politikáját a nélkül, hogy az egyén vagy valamely osztály jogát föláldozná.

De az új trust tovább is megy. Nemcsak konszolidálja a gazdasági erőket s vele növeli kifelé a nemzeti ipar erejét, sikerét; befelé nemcsak biztosítja a nagy arányú gyártás, a legmodernebb módszer, a legújabb gépek által adott olcsóságot, — a mi végre is a fogyasztónak legfőbb érdeke — de gondoskodik a trust arról is, hogy a konszolidációnak ez a sok, nagy előnye a jövőre is megóvassék az individuális rendszer nagy hibájától, a fékezetlen, erőszakolt versenytől és a velejáró áringadozástól, veszteségektől. *Az állandóság elvét viszi be a gazdasági életbe addig a határig, a meddig az a köz érdekével ellentétbe nem jut.* Az aczél-trust legújabb évi jelentésének következő szakasza nagyon fontos gazdasági elvet állít föl: »A vásáruk kereslete akkora volt, hogy természetesen kínálkozott az árak emelésének alkalma. Habár vásárlóink — a rendelések sokasága miatt — magasabb árak ígéretével igyekeztek gyorsabb munkára ösztönözni, a társaság hajthatatlan maradt azon elve mellett, hogy *nem emeli az árakat.* Mert az a haszon, melyet az árak mozdulatlansága későbbben majd biztosít, sokkal reálisabb és maradandóbb nekünk is, országunk iparának is. Társaságunk e határozott magatartása, a nyersanyag és a gyári árúk árainak állandósítása folytán, nagy hatással volt egyrészt az egész piacra, másrészt hathatósan fokozta rendeléseink szaporodását, mert a megrendelők bizalommal nézhettek a holnapi árak elé.«

Igen fontos elvnek érvényesítése ez a gazdasági életben, a hol eddig egy századon át az erőszakolt verseny és újabban az erőszakolt cenzuralizmus, a monopólium nagy károkat okoztak, válságokat idéztek föl; állandó ingadozásban tartották az üzleti életet, vagy pedig zsarolták a fogyasztót.

Korántsem állítjuk azonban, hogy a trust-rendszer újabb fejlődése kielégíti minden kívánságunkat. Mert hiszen a köz érdeke még mindig a trust tetszésétől függ. Nincsen tudatosan

megvonva az a határ, a mely a jogos és szükséges konszolidációt elválasztja a káros és veszedelmes monopóliumtól. A köz érdekeit nem védi más, mint a meglevő természetes verseny, a tőkének halmozódásával járó azon benső természete, hogy új befektetéseket keres, új versenyvállalatokat állít. Másrészt a közt védi a közvélemény ellenőrzése, az a nagy nyilvánosság, a melyet a közvélemény a trustökkal szemben újabban vívott ki, hogy föltárják üzletük minden részletét őszintén és a valóságnak megfelelően. *Ezen erkölcsi felelőssége* az üzleti vállalatoknak a közzel szemben csak a legújabb és igen jelentős vívmánya Amerikának; s nem kis része van benne a trustöket nem igen szerető Rooseveltnöknek.

A trustök további fejlődése miként fog történni, miként alakítják a gazdasági viszonyok, a nemzetközi verseny élessége, a vámpolitika, az életre-halálra mérkőzés kényszerűsége, avagy az állami törvények beavatkozása, azt ma senki meg nem mondhatja. Az azonban megállapítható, hogy *ha* azon nagyszabású és liberális elv — a melynek kiformalódása a mai trustben kedvezően megindult — általánosan érvényesül a gazdasági életben és ha a köz érdekeit a monopólium ellen nem a gazdasági életnek önmaga teremtette eszközei — tehát akarunktól nem teljesen függő erő — biztosítja, hanem biztosítani tudja *öntudatosan* a köz maga előre; s ha megtudja vonni a centralizáció és monopólium határát: nemcsak a nemzet sikerét biztosítja kifelé, hanem közeledik az egész gazdasági élet azon majdnem ideális állapothoz is, a melyben »minden egyes iparág egyetlen nagy testület volna, a mely verseny nélkül, *a legteljesebb ökonómiával dolgoznék s a melyben mindenik iparág kényszerítve volna a közt ezen fokozott ökonómiának teljes jótéteményeiben részesíteni.*«

Az új hajótrust mennyire fog ez elvekhez alkalmazkodni, még bajos volna megmondani, főként, mert a hajótrust helyzete egészen új és sajátságos valami. Önként kérdezzük, mi célja van ezzel a szokatlan üzlettel az amerikai tőkének? A feleletet megkapjuk magától az Egyesült-Államok kormányától. Az Egyesült-Államoknak a tengeri szállításra hajójuk nincsen. Iparuk mesés arányokban nő és terjeszkedik s az iparárúk szállításáért idegen hajóknak kénytelen fizetni Amerika. Az egyik célja tehát az volt, hogy megszüntesse az Egyesült-Államok kereskedelmének viszás helyzetét. A kereskedelmi államtitkár a kongresszus utolsó ülészakájához tett jelentésében fölpanaszolja,

hogy »az összes amerikai exportnak és importnak csak 8,2%-át szállították yankee hajók. Helyzetünk a tengeren — ha tengeri hatalmunkat nem tekintjük — jelentéktelen. Amerikának egy gőzhajó-vonala van az Atlanti-Oczeánon át Európába — mondja Gage, — két vonal 7 gőzöse hasítja át a Csendes-tengert Ázsia felé és egy vonal 3 gőzöse megy Ausztráliába. A Caraibiai-tengerbe vagy az Isztmushoz és Dél-Amerika partjaira az Egyesült-Államoknak nincsen direkt összeköttetésük. A dolgok ez állása siralmas olyan nemzetre nézve, a mely több hajóépítéshez való anyagot produkál, mint bármely más nemzet s a melynek iparosai és mérnökei egészen hivatottak a legjobb hajóknak elkészítésére. Kevés hajót építünk; óhajtandó, hogy több hajó épüljön nálunk; s óhajtom, hogy a mostani kevés hajónk helyett sokkal több legyen a külkereskedelemben a yankee lobogó alatt.«

Égő vágy fogta el a nemzetet, hogy saját kereskedő hajói legyenek. Ezért terjesztette elő a kormány a jelen ülésszak elé a „*Ship Subsidy Bill*”-t, proponálva abban, hogy adjon a nemzet 6.500.000 korona évi segílyt a hajóépítő gyárosoknak, a kik így versenyképesekké lesznek a külföldi hajógyárosokkal. E hajó-bili tárgyalásakor a nemzet hangulatának és önérzetének adott találó kifejezést Hanna, majd Frye senator márczius 3-án, rámutatván arra, mily gyengeség és szégyen, hogy „*olyan határtalan kiterjedésű tengerparttal, mérhetetlen vas- és kőszéntelepekkel, a világ legélesebb elméjű üzletembereivel, a természetadta erőforrások minden előnyével bíró ország, az Egyesült-Államok, majdnem küzdelem nélkül engedte meg „inferior” nemzeteknek, hogy elfoglalják a tengeri kereskedelem ösvényeit.*»*

Az iparos és kereskedelmi világ megpótolja azt a, mondjuk, nemzeti önérzet szempontját a szükség szempontjával és üzleti czéllal. Joggal mutatnak rá azon szánalmas tényre, hogy olyan előnyökkel bíró kereskedő nemzet *összes exportja* bevételeinek 10%-át kénytelen az idegen hajóvállalatoknak fizetni. Joggal mutattak rá a »Senate Comittee on Commerce« (a szenátus kereskedelmi bizottsága) előtt, hogy ha a múlt évi 40.000.000 tonna amerikai árút nem idegen hajókon szállították volna, az országban maradt volna a közvetítő kereskedelemért a múlt évben külföldieknek fizetett 1000 millió korona; és hogy valószínűleg a saját hajóvállalataikon a *szállítási díj leg-*

* Idézve a „*World*” New-York és „*New-York Herald*”-ből. 1902 márcz. 4., 5.

kevesebb 25%-al olcsóbbá volna tehető, a mi évi 250 millió korona biztos kiadásnak eliminálása volna az Unió kereskedelméből.

De önálló kereskedelmi hajórendszert követel egy harmadik, *politikai kereskedelmi* cél is az Egyesült-Államok számára. Az utóbbi években általánossá lett a küzdelem a Csendes-tenger uralmáért. Egyforma heveséggel igyekeznek megkaparítani Britannia; Canada, mely ezért építtette transzkontinental vasútját, és szaporítja hajóit; Japán; Ausztrália; az Egyesült Amerikai-Államok; és Oroszország transz-ázsiai vasútja szintén ezt a főcélt szolgálja. A Paczific-é a jövő; »ott találkozik kelet és nyugat, mindkettő idegen területen. A kevésbé ismert, elhanyagolt, nem becsült Csendes-Oceán az események következtében olyan fontosságra emelkedett, hogy míg 16 év előtt a legkiválóbb brit államférfiak is alig voltak rábírhatók az Ausztráliához legközelebb fekvő nagy szigetek elfoglalására . . . ma a nagyhatalmak féltékenységgel őriznek még igen félreeső kis korall-szigetecskét is és a méretlen nagy Oceán tényleg érdek-szférákra van felosztva.»*

A keleti kereskedelmi szupremácia tüzelte az Uniót a Fülöp-szigetek meghódítására; ezért költött e háborúra olyan sokat; ezért vette meg 1902 ápr. 26-án a Panama-csatornát, hogy végre átvágja Közép-Amerikát. Áruít igen gyakran kénytelen ma kelet felé Európán és a Szezi-csatornán át küldeni s még így is olcsóbb, — bár ez az út 16,000 angol mértföld, míg Amerika nyugati partjaitól Kína csak 5000 angol mértföld volna, — mint ha az amerikai transzkontinentális vasúton átszállítaná saját partjaira s onnan nyugat felé. Az Unió pénzügy-minisztere, L. M. Shaw 1902 április 26-án Pittsburgban tartott beszédében a spanyol-amerikai háborúról emlékezve így szól: »Jelt adtunk akkor a világnak, hogy szándékunk azt az »útczát« (az Atlanti-tengert érti), a melyben élünk, rendre szorítani. Ha 1898 tavaszán a kongresszus egyhangú szavazata föltárta volna az ajtókat, az Egyesült-Államok ma nemcsak azt az útczát őrizné, a melyben él, hanem az egész nyugati féltekét s vele a Csendes tenger mosta összes országokat és szigeteket.«

»Oly nagy kereskedelmi hajóhadat kell bírunk, a minőt az Oceán szellői még nem csókoltak, és azt amerikai anyagból,

* E kérdést újabban igen sok könyv és újság vitatta meg, egyik legtanulságosabb, legalaposabb mű: Colquhoun's „Mastery of the Pacific” London, 1902, 21 shill.

amerikai gyárakban, amerikai munkával kell építenünk s amerikaiakkal.«

»Amerikai vagyon és energia, plus Hawaii és Filippinek, a melyek hozzánk tartoznak, plus isztumsi-csatorna, a mit megépítünk, plus kereskedő-hajóhadunk: fogják áthozni a *Pacific uralmát* az Union Jacktól (Britania) a »Csillagok és Sávok« lobogója alá.«

Ebből a környezetből indult ki Morgan, hogy megvegye, vagy Amerika szolgálatába vonja a brit és német hajótársaságokat. Közvetlen célja a hajótrustnek, hogy direkt összekötést létesítsen az amerikai produkció centrumaiból az európai fogyasztók ajtaihoz; és később Ázsiába is. Céljukat a trust szervezői nem is titkolják. Vas, aczélárúikat fölakarják pakolni Pittsburgban s azt *érintetlenül* szállítani Birminghamba vagy Wolverhamptonba. Mivel pedig Morgan háta mögött az öt legnagyobb amerikai vasútvonal milliomosai és az olajtrust szervezője, a »világ leggazdagabb« embere, Rockefeller áll, a kinek »annyi dollárral szaporodik a vagyona, a hányszor lélegzik naponta«. Könnyen megvalósítható lesz az, a mit Clement Griscom, a hajó trust előkészítője s tervezője mondott, május 7-én, a Daily Mail new-yorki levelezőjének, hogy »a nagy amerikai vasutakkal, kereskedőkkel és őstermelőkkel olyan egyezséget köt a trust, a mely lehetővé teszi, hogy az Unió bármely részéből direkte szállítsa Európába az árukat, alacsonyabb ár mellett.«

A közvetlen közlekedéssel óhajtották Morgan és társai elhárítani azt az állandó veszedelmet, a mely az amerikai ipart mindaddig fenyegette, a míg tengeri közvetítése idegen hatalmaktól függ. Olcsó, gyors és Amerikától függő közvetítést nyert ezzel az Unió ipara és kereskedése, a mi eddig épen nem volt meg. Egyszermind nyeresége is lesz azonkívül, mert a tengeri közvetítés eddig is roppant jövedelmet adott Britanniának. E jövedelem fokozható lesz most a pusztító verseny kizárásával; a trusttel járó sokféle megtakarítással; a vasutakkal való együttműködéssel; az amerikai kőszénbőség és olcsóság, a modernebb munkakezelés és a gépek nagyobb mérvű alkalmazása szintén elősegítik a megtakarítást. A trust közvetlen eredménye lesz az is, hogy Amerika *olcsóbban szállíthatja árúit* Britanniába és egész Európába; *a yankee kereskedelem versenyképessége nagy mértékben fokozódik, állandósága biztosítatik.*

Az atlanti hajótrust megalakulása azonban csak első nyilvánulása egy távolabbi nagy arányú fejlődésnek, a mely az

Unióban mindenki előtt tudva van. T. i. az aczél trust és néhány yankee milliomos *egyesíteni* akarja az amerikai 320,000 km. vasutak negyvennyolcz főbb vonalát; egységessé tenni a kezelést, ellenőrzést, szállítás díját. A fejlődés további célja pedig, hogy a lefoglalt s egyesített Atlanti hajótrust és a vasutak segítségével megszerezzék a Canada-vasút és hajó vonalakat és azután a Csendes-tenger uralmát Britanniától. Végül pedig hatalmukba kerítsék a főbb európai csatorna-utakat.

A dolog vakmerőnek s kissé hihetetlennek is látszik. De hát nem volt épen ilyen vakmerő s hihetetlen dolog pár év előtt a nagy vastársaságok egyesítése? Nem mosolylyal hallgatta-e egész Európa csak egy év előtt is Vilmos császár szavait, a miket a hajó-trust bekövetkezéséről Pierre de Segurnak mondott a múlt év júliusában, s a ki azt közölte is a *Revue de Paris*-ban? Az elevenjén talált yankee sajtó föl is sziszszent; a hírt a nemzetközi béke érdekében a német külügyi hivatal meg is czáfolta; de mindez el nem altatta a »rémet látó« német császárt, a ki a mostani nagy amerikai berontás idején oly okosan meg is tudta védeni a német érdekeket.

Íme így küzd a yankee nemzet jövő nagysága érdekében, mint állam; s az állampolitikájával párhuzamosan így indul hódító útra a trustbe szervezett kereskedelem és nemzeti vagyon!

Az atlanti hajótrust, május 9-én publikált hivatalos jelentése szerint, magában foglalja a *brittek-től* megvett »White Star« (ez a legrégebb és legnagyobb angol vonal) vonalnak Atlanti-tengeri és ausztráliai hajóit, a »Dominion-vonalat Boston-Liverpool között; az »American und Atlantic« vonalat, New-York, Philadelphia, Baltimore, London között; a »Leyland«* vonalat, New-York—Boston—Liverpool között; »Ismay és társai és Richards, Miles-féle hajó társaságokat; továbbá a *holland-amerikai* hajótársaságot; a *német* »Hamburg-Amerikai« és »Észak-német Lloyd« társaságot. Összesen 300 hajót; a trust-höz való alkalmazkodásukat azonban bejelentették olyan hajóstársaságok is, a melyek még a trustön kívül állanak, ezek is a trust üzleti szabályait fogják követni. A társaság tőkéje a hajók értéke után megállapítva, 820 millió korona. A trust kifejezett célja, hogy megszüntesse a nagy hajóstársaságok között eddig dúló verseny-harczot, egységes, méltányos szállítási díjat állapítson meg, megszüntesse az anomáliákat, a sok pazarlást és veszteséget, a mit a társaságok versengése okozott.

Mindegyik társaság megtartja eddigi igazgatóságát és zászlaját, de egy központi igazgatóság állapítja meg az egész trustre az általános szabályokat, ez szabja meg a személy- és teher-díjakat, ellenőrzi a hajókat; kijelöli mindenik hajó útvonalát, kikötőjét s az árúkat, a mit fölvehetnek. A központi igazgatóság székhelye New-York. A trust-egyezség 14 évre szól, de 10 év múlva felmondható. Magához kötötte a trust a Harland és Wolf-féle hajógyárat, a mely Britanniában a legmodernebb s egyik legnagyobb hajógyár, 15 évre; de ennek egyezsége is fölmondható 10 év után. Azonban ezen 10 év alatt a társaság kötelezi magát, hogy egyetlen versenyző hajóstársaságnak sem épít hajót, csupán csak a trustnek; a trustben *levő két német társaság rendeléseit azonban* elfogadhatja. A trustnek *jogában áll hajóit az Egyesült-Államokban* készíttetni; a Wolff-féle gyár köteles a javításokat is végezni.

A német társaságok teljesen függetlenek maradnak pénzügyi tekintetben; *részvényeiket mind megtartják*; a brit kikötőkben tovább is megjelenhetnek, kereskedésüket azonban »bizonyos határon túl« nem emelhetik. A brit társaságok azonban *a német kikötőkben meg nem jelenhetnek*. A német hajók tartoznak a trustöt segíteni a trustön kívül álló hajóstársaságok leverésében.

Mindenik trustbeli társaság felelős az egésznek üzleti sikereért. *A brit vonalak részvényeiket* meg nem tarthatják, hanem átcserelik azokat *trust-részvényekért*, részben készpénzbeli kifizetést kapnak.

A hivatalos nyilatkozat tehát igyekszik pusztán »üzleti« egyességnek feltüntetni a dolgot, hogy megnyugtassa az ideges brit közvéleményt. Hogy e megnyugtató nem igen sikerült, bár a brit társaságok is igyekeznek rajta, az egészen természetes dolog. Méltán mutatnak rá, hogy a brit vállalatok függetlenségüknek csak külső formáit tartották meg, részvényeik kicserélése egyértelmű a trustnek való eladással. S ha nem ezt jelenti, hát a két német vállalat miért *tarthatta meg minden részvényét?* (A németek előre összevásárolták azt s hamarosan törvényben mondatta ki a császár, hogy idegen, vagy Németországon kívül élő német a német hajóknak birtokosa nem lehet.) Méltán idézik föl az aczél-trust hasonló esetét. Ott is hét különálló vállalat szervezkedett közös igazgatóság alatt. Az igazgató nevezte ki a társaságok direktorait, a kik azután a trust céljait szolgálták. Ott is tagadták, hogy a trustnek más célja lenne, mint a káros verseny megszüntetése s közös

»working-agreement« inaugurálása. És íme, most egy év multán kimondatott, hogy *a legközelebbi júliusban a társaságok önállósága megszűnik* s Morgan kormányzása alatt *az egész trust egyetlen testületté olvad össze*. Az aggódok joggal félhetnek, hogy a mostani aggodalmak lecsillapulása után, a new-yorki közép-pont összefogja vásárolni az egyes társaságok részvényeinek jó részét s egy szép reggelen Britannia arra ébred, hogy gyönyörű hajóserege idegen lobogó alá került. A trustnak az is a célja, ezernyi czáfolat ellenére is. Kitűnik ez az előzményekből; e mellett bizonyít a németeknek adott sok kedvezmény; a brit versenytársaktól való elvétele a legnagyobb hajógyárnak, hogy azoknak esetleges hajószaporítását akadályozza (a Tyne és Clyde mentén vannak még más brit hajógyárak is); ezt bizonyítja a »Morgan-syndicatus« keletkezése, a mely bírni fogja a tőke egyharmad részét: »14 éven ez a társaság fogja hajóit járattatni az Egyesült-Államok, Mexico, Nyugat-Indiák, Canada és Európa partjai között.« Es ezen idő alatt megtiltja, *lehetetlenné teszi* azt is, hogy azon hajótulajdonosok, a kik most hajóikat eladták, esetleges *újabb hajótársaságot* alkossanak. A brit társaságok jövőendő »morganizálása« mellett szól az a tény is, hogy *a trust Amerikában lesz bejegyezve*; a tőke amerikai kezekben lesz; az igazgatókat a trust igazgatója nevezi ki, a kik természetesen a trust céljainak szolgálatában álló emberek lehetnek csupán. Ezek után naivság volna azt hinni, hogy az amerikai tőkének pusztán *üzleti* kirándulása ez az egész; naivság volna föltételezni, hogy az önzetlen *yankee milliomos közel ezer milliót költ a rosszul szervezett brit iparnak megvédésére a yankee invázió elleni*. Maga az a gondolat, hogy annyi amerikai milliomos üzletember a saját országának érdekeit alárendeli a brit versenytárs érdekeinek a legélesebb ipari verseny idején, — egészen nevetséges. A cél világos és kézen fekvő. De alig érthető az a tehetetlenség, a mi a brit nemzetet elfogta abban az időben, a midőn »a nemzetnek legnagyobb szüksége lett volna messzelátó bölcseségre és napóleoni tettekre«. A brit kereskedelemnek sajnos, nincsen Morganja, a ki előbb és könnyen megalkotta volna a hajó-trustöt. A brit kormány — Rosebery szerint »a legtehetetlenebb, a mely eddig Britanniát kormányozta« — valóban szárnalmas és atavisticus mentegetőzéssel védte magát. Midőn a trust alakulásáról félévvel előbb három ország lapjai írtak, sőt az angol lapok a trust egészét közölték is, midőn egyik brit vállalat értesítette a minisztériumot, a kereskedelmi

miniszter azzal mentegetőzik, hogy nem volt »hivatalos értesítése« a trust megalakulásáról. Az angol admirális pedig — a ki több vállalatot szubvencionál a nemzet pénzéből — elégnek találja, ha visszavonul azon avult nézet mögé, hogy »a magánvállalatok ügyeibe való igazolatlan beavatkozás« lett volna a trustnek gátolása és ezt mondja abban a korban, a melyben Európa nagy államai, úgy mint az Unió, keztfogva saját kereskedőivel, gyárosaival, az állam minden diplomáciai ügyességét, a nemzet prestigeét s ha kell, katonai erejét adja oda a tőke támogatására; különben pedig hajlandó megmenteni a »szubvencionált hajókat«, vagyis 37 hajót akkor, a midőn a britt nemzet *közvetítő kereskedelme* áll a megsemmisülés határán.

Épen ennyire nem ismerte az angol kormány a búrok erejét s azért fizet a *nemzet 500 millió korona* hadiköltséget; ugyanilyen tájékozatlan volt Oroszország kínai terveiről is. Bezzeg nem várt hivatalos értesítést a német kormány, hanem összevásárolta a német hajó-részvényeket külföldön, a legteljesebb támogatást ígérte a német társaságoknak. Egy jól fölfegyverzett állammal szemben pedig a »mindenható« Morgan dollárjai is hatástalanok voltak; a német közvetítő ipar teljes diadallal került ki a támadásból.

Mindezekből kiviláglik, hogy a brit közvetítő kereskedelmet a legkomolyabb veszedelem fenyegeti s ezt a veszedelmet tőle már csak állami törvényhozás háríthatja el.* A megerősödött trusttel, a yankee milliomosok kimeríthetetlen zsebei-

* A londoni *The Times* érthetetlen optimismussal ítéli meg a helyzetet. Holott egészen világos, hogy Morgan és a többi vasútmágnás, — legenyhébben szólva, — *ellenőrzésük hatalmába* kerítették a legnagyobb brit hajó vonalakat az Atlanti-oczeánon, sőt a White Star-nak *Keletre és Ausztráliába* járó hajóit is. Hatalmukba kerítették egy igen nagy brit hajógyárat. Koncedálva azt, hogy az éles verseny miatt, a hajóstársaságoknak valamelyes szervezkedésre szükségük volt, azt nem értjük, miért kellett a szervezkedésnek *Amerikából indulnia?* A *Times*ből nem értjük meg, miért nem felelt volna meg *a brit kereskedelem s a brit vállalkozók érdekeinek a németekéhez hasonló egység?* A *Times* azt sem magyarázza meg, miért kellett *átcserélni a brit részvényeket amerikai trust-részvényekre;* és miért kellett a brit társaságoknak *meghódolniok,* míg a *németek teljesen függetlenek maradhattak?* A *Times*nak elhiszszük, hogy Morgan jelenleg nincs ellenséges szándékkal a brit kereskedelem iránt; azonban azt gondoljuk, a brit érdekeknek mégis csak előnyösebb volna, ha nem amerikai versenytársainak, Morgannak és társának jóindulatától és pedig nagyon is kétes jóindulatától függene.

vei nyílt versenyben sikeresen magántársaság aligha mérkőzhetik.

A brit közvetítő kereskedelem tehát, megállapíthatjuk, hanyatlásban van; pedig egyik főfoglalkozásának tekintette egykor a brit nemzet a világ kereskedelmének közvetítését. Tíz év alatt vitorlánhajóinak száma 2.400,000-ról 1.600,000-re apadt; és 1890 óta; 2096 britt gőzös ment át idegen kezekbe, 1.836,509 tonna súlylyal. Sok esetben a tulajdonosok csak súlyos veszteséggel adhatták el hajóikat.

A brit kereskedelmi hajók megtartása pedig majdnem életkérdése a brit kereskedelemnek. *A transport ellenőrzése egyértelmű a kereskedelmi politika ellenőrzésével.* A kereskedelmi hajóitól függ az ország kereskedelmi és tengeri nagysága és e tengeri hatalomnak igen fontos része most idegenek befolyása alá került. Az idegen befolyásnak első eredménye lesz az amerikai kereskedelemnek *fokozott arányú benyomulása* a brit piacokra és pedig a redukálható szállítási díjak következtében *olcsóbbak* lesznek az árak, a verseny tehát élesedik. A brit ipart erősebben támadhatja meg Amerika otthon, gyökerében.

Az Atlanti-tenger szállítását ellenőrző s Nagy-Britanniát napról-napra »kanálból etető« Amerika a saját tetszése szerint szabhatja meg az élelmiszerek árait. A verseny valószínűleg itt is fokozódik, a mit megérez a magyar termelő is. Hogy Britannia nem tud megélni a saját emberségéből 6 hétig sem, ha éjjel-nappal nem özönlenek kikötőibe az élelemszállító hajók; hogy háború esetén a közvetítő kereskedelme idegenek ellenőrzése alatt van s azoktól függ, erre az esetre nem is gondolunk most. Az azonban kétséges előttünk, hogy a közvetítő kereskedelem bukása, avagy tetemes redukálása, idegenek kezébe való átengedés esetén miből fedezi Britannia importja révén előálló nagy deficizitjét. Britannia importja ugyanis évi átlagban 4000 millió koronával több mint exportja.* S igen sokan azt vitatták eddig, hogy ezen import-deficizit egy részét fedezi a közvetítő kereskedelem, a mit évente 1500 millióra tesznek. A kereskedelmi szállításért fokozottan küzd Britanniával az Unió s Németországon kívül, Japán, Franciaország, Oroszország, Hollandia, Canadát, Ausztráliát barátságos versenyzőknek számítjuk. A közeli veszedelem fenyegetését aligha számíthatjuk a pesszimiztikus szem sötét látása rovására.

* Huszadik Század 1901 decz. 432—434.

A brit tengerészet katonáinak tartalékát tették eddig a brit kereskedőhajók emberei. Az eladott White Star-nak egyik legnagyobb büszkesége volt az, hogy legtöbb tisztje és embere egyszermind a Royal Navy Reserve-nek kötelékébe is tartozott. Idegen befolyás alatt álló hajók emberei, a brit törvény értelmében nem tartozhatik a tartalékhoz; viszont amerikai kereskedőhajókon is csak fölesküdtött amerikai polgár tehet szolgálatot. A trust súlyos dőfést adott a brit tengerészet tartalékának is.

A trust következése lesz bizonyos tiszta nyeresége az amerikai kereskedelemnek s vesztesége a britekének. Ha pedig a mostani irány állandóvá lesz, Britannia a nemzeti vagyonnak kincsekkel gazdag forrásait engedi át másnak.

A brit iparra méri a csapást a trust azzal, hogy csökkenti a hajózás körül fölépült és a hajó készítése stb. után élő hatalmas iparág erejét.

De a kereskedelmi szempontoknál sokkal fontosabb az, hogy a hajó-trust újabb bizonyítéka a gazdasági viszonyok mai átalakulásának. *A világ kereskedelmének súlypontja fokozatosan siklik át Britanniából Amerikába* és megzavarja azon viszonyokat, a melyeken nyugodott a brit hatalom sikere békében és háborúban. Britannia kereskedelmi hajóinak védelmére tartja óriási hajóhadát; költ arra rengeteg összeget. A közvetítő kereskedelem alapja a kereskedelmi supremáciának is, s a kettő elválhatatlanul van összekötve. Egyiknek elveszte maga után vonja a másik veszedelmét.

A brit birodalom konszolidációjában is a kereskedelem elsőrangú fontosságú lesz. A közvetítő kereskedelem szervezétének, avagy azok jórészének amerikai kezekbe való átengedése ellentétben áll azzal a politikával, a mely politika Britanniát jelen pozíciójára emelte.

A nagy hajóstársaságoknak amerikaiak által való birtoklása nem fér össze a brit imperializmus nagy és messzeható politikájával. Hogy pedig ez a birtoklás és e birtoklás kiterjesztése az amerikai tőke célja, bizonyítja a sok hasonló nyilatkozat mellett világosan George W. Perkinsnek, a »Morgan et Co.« czég vezetőjének nyilatkozata:* »A trust Amerikának juttatja a világ kereskedelmi hajóinak ellenőrzését. Amerikai érdek fog dominálni a trustben, az eredmények fogják ezt

* „The World.” New-York, 1902 ápril 20.

igazolni. A tervezet nagy jótétemény lesz az ország bevitelének, kivitelének és nagy vasútainak. Hatását megérik a hajózik Mainetől Kaliforniáig; s kereskedelmi tekintetben elősegíti a jobb egyetértésünket Németországgal. Az igazgatóság és a tőke New-Yorkban lesz. S természetes, hogy Morgan olyan embereket bíz meg a trust ellenőrzésével, a kik az ő gondolkodásával s terveivel ellentétben nem állanak.«

Azt hiszszük, a brit törvényhozás segíthetné kereskedelmét annyira, hogy mindez rohamosan be ne következzen.

Ráczy Gyula.

A JOGI OKTATÁS REFORMJÁRÓL.

Hogy jelenlegi jogi oktatásunk mennyire megérett már a korszerű reformra, semmi sem bizonyíthatja jobban, mint az a szokatlan érdeklődés, melyet a közelmúltban közzétett miniszteri tervezet minden oldalról felkeltett. Az ellentétes vélemények egyébként mint régi ismerősök állanak szemközt egymással, s azok az érdekek, melyek (tekintettel a korábbi tervezetre) a már meglehetősen kimerített vitában szószólóra találtak, úgy szólván kifejegezsedett álláspontokat jelölnek. A tervezet kidolgozói eleve tudhatták, hogy a kötelező doktorátus elejtése az ügyvédi karban — általában véve — rokonszenves fogadtatásra nem számíthat; tudhatták, hogy a vidéki jogakadémiák nívójának emelésére irányuló követelmények tisztán anyagi akadályok okából való ki nem elégíthetése: felkelti e főiskolákat fentartó felekezetek féltékenységét, s előtérbe állítja a hosszú és dicsőséges múltra való hivatkozásnak nagy súlyú argumentumát; tisztában lehettek azzal az irányzattal s annak jelentékeny befolyásával is, mely a jogi oktatás decentralizációjának egyáltalában nagy ellenlábasa: s mindezeknek tudatában úgy kellett a tervezet alapelveit megállapítani, hogy az, a gyökeres reform mellett minden nagyobb megrázkódtatás nélkül mehessen a gyakorlatba át.

A hivatkozott előadói tervezet, kétségtelenül nehéz feladatának megoldásánál, kiindulási pont gyanánt két körülményt választott: a *minősítésnek* mai törvényeink értelmében fennálló *különféleségét* és a *budapesti tud. egyetem* jogi karának *túlszűfolt-ságát*. Azoknak a bajoknak és visszasságoknak, melyek köztudomás szerint tényleg e két körülményen sarkallanak, orvos-

lását a tervezet abban keresi, hogy egyfelől az eddigi összes minősítő vizsgálatok helyett egységes elméleti jog- és államtudományi államvizsgát szervez, a miben benne van a kötelező doktorátus elejtése, másfelől ez államvizsgálati bizottságoknak a jogakadémiákon, ép úgy mint az egyetemeken való felállítással: azokat a jogi oktatás és a vizsgaügy reformjába, mint az egyetemi jog- és államtudományi karokkal versenyre képesült tényezőket bevonja s ez úton a jogi oktatás dezentralizációját fokozottabb mérvben teszi lehetségessé. Mindkét eszközt alkalmasnak, helyesnek és üdvösnek ítéljük, s az az első benyomás, a mit a tervezet egészben véve fölkel, arra utal, hogy a mai viszonyok számos egészségtelen kinövését céltudatos és biztos kézzel nyesi vissza s hivatva van a jogi kiképzés mai rendszerének gyökeres és életerős szervezetté való átalakítására.

Méltányoljuk a tervezet ama további vezérelveit is, hogy a kontemplált államvizsgálatok belső szervezetében az egyes vizsgák eredményének megítélésénél az állam ingerenciáját a minősítéshez fűződő állami érdekeknek megfelelő hatályossággal érvényesíti, s hogy az új államvizsgák színvonalát *egyenlősíteni igyekszik* az eddigi legmagasabb minősítő vizsgának színvonalával, sőt egyik-másik irányban azt még emennek fölébe emelni is akarja. Mindenben dicsérendő célját e részben a tervezet általános indokolása azzal fejezi ki, hogy »— az új rendszernek olyannak kell lennie, hogy arra nemcsak az eddigi kétféle államvizsga, hanem az eddigi kétféle tudori fok által adott minősítést is igaz megnyugvással lehessen bízni«.

Ezzel függenek össze a tervezet azon intézkedései, melyek a jogakadémiákon alkalmazott tanerőktől ugyanazt a képesítést kívánják meg, melylyel az egyetemi tanárok bírnak, s a tanzsékek szervezése körül is a kir. jogakadémiákon meglevő beosztás szerint egyöntetűséget teremtenek.

A reform várt hatását és eredményeit, maga az indokolás összegezi, mondván, hogy *a)* megszünteti az egységes államvizsgákkal a minősítésnek a közszolgálati érdekeket manapság zsibbasztó sokféleségét; *b)* a felekezetek jogainak érintetlenül hagyása mellett a tudományos, elméleti jelleggel bíró egységes államvizsgák körül megfelelően biztosítja az állam ingerenciáját; *c)* a mai minősítő vizsgálatok nívóját a reform tervezte államvizsgákkal nemcsak eléri, de azt részben felül is múlja; *d)* a doktorátusnak visszaadja az őt megillető szakszerű és tisztán tudományos kitüntetés jelleget; *e)* előmozdítja a jogi oktatás

decentralizácóját és végül *f)* kilátásba helyezi a tanulmányi szabályzatok megújítását, illetőleg átalakítását.

Mindezek üdvös, sőt égetően szükséges újítások. S a közoktatásügyi kormány gratulálhat magának, hogy *általánosságban*, s *az alapszempontokat* illetőleg helyes nyomon indult meg a jogi oktatás ügyének megreformálásában.

Nem szándékunk a jogi oktatás kérdését a törvényhozási politika szempontjából tenni vizsgálat tárgyává. Azok a tételek, hogy vajjon tanácsos volt-e az ügyvédi képesítésből a kötelező doktorátust elejteni, hogy továbbá vajjon a tervezet a jogi pályára való túlulásnak napról-napra ijesztőbb körtünetét tudja-e orvosolni vagy ép még kritikusabbá teszi a helyzetet, vagy hogy a felekezeti jogakadémiák a tervezet várakozásainak és fokozott követelményeinek vajjon megfognak-e felelni tudni, stb.: nemcsak a szak-, hanem a napi sajtóban is már tüzetesen és sokat tárgyaltattak, s alig valószínű, hogy a kritika valami meglepően új argumentumot, akár az egyik, akár a másik álláspont mellett tudna még produkálhatni.

Megjegyzéseinket a mondottakból folyólag a törvénytervezet egyes részletkérdéseire szorítjuk, mert az egészben véve üdvös alapon kontemplált új rendnek életrevalósága véleményünk szerint, épen e részlet-jellegű intézkedéseken jut dűlőre.

Mindenekelőtt az az egységes államvizsga, mely a tervezet szerint a jogi- és közigazgatási pályákon ma érvényes négyféle minősítést megszünteti: két, egymást kiegészítő vizsgából fog állani, melyeknek egyikére maga a tervezet használja a megszokott „*Jogtudományi*” és a másikára az „*államtudományi*” megjelölést. A tervezet indokolása ismételten hangsúlyozza, hogy azt a nívót, melyen a mai képesítő vizsgálatok állanak, az új egységes államvizsga nemcsak hogy elérí, de azt részben meg is haladja.

A tervezett egységes államvizsga első felét a magyar magánjog, kereskedelmi és váltójog, perrendtartás, büntetőjog és bűnvádi eljárás; — második felét az alkotmánytan és magyar közjog, kormányzattan és közigazgatási jog, pénzügytan és pénzügyi jog (főbb szabályaiban), végül pedig a közgazdaságtan s a statisztikának főbb elvei teszik ki.

A vizsgálat-terv tudományos és gyakorlati értékének megítélésénél lehetetlen elkerülni a jelen állapotokkal való össze-

hasonlítást. A mennyiben az új államvizsga a közigazgatási és bírói pályának előfeltétele: világos, hogy a mai jogtudományi és államtudományi államvizsgákkal szemben nagy haladást s a mai nívónak emelkedését jelenti. A mennyiben pedig a mai ügyvédi kvalifikáció elméleti részének szolgál pótlásául: a nívó visszaesése szembetűnő. Gyöngül az ügyvédi pályára készülő képesítése abban, hogy az egységes államvizsga kiküszöbölte a római jogot; a politikát és közjogot összefűzve, e tárgyak mai kérdésének intenzivitását éppen felére csökkentette, kiküszöbölte továbbá a jogfilozófiaiát, nemkülönben az egyházi s az osztrák polgári jogot. A vizsgaanyag e gyökeres »megtisztálása« ellen azonban csak részben jogosult a kifogás.

A római jog elejtése nem szerencsés gondolat, mert a magánjogi kiképzés más úton való intenzívebbé tétele nem pótolhatja azt a veszteséget, mely a jogi kiképzést a római jog degradációjával éri. Úgy gondoljuk, hogy az egész jogi oktatás nehézkedési pontját a gyakorlati élet szükségletei a magánjogi kiképzésre utalják át. Működő bíránk, ügyvédek átlag 70%-a a magánjogban »dolgozik.« Magánjogi ismeretekre szüksége van a közigazgatási tisztviselőnek is, s ha valamely tárgyra, úgy erre mondhatni el, hogy a jogász eleget nem tanulhatja. Még elfogadható volna tán a római jog elejtése, ha nem ugyanebben a sorsban részesült volna vele együtt a jogbölcészlet és részben a politika is. Mert az bizonyos előttünk, hogy a politikán a közjoggal való összefűzése révén igen nagy csorba esik, s a közjog mellett, mely az alapvizsgatárgyak közül való kimaradása révén, természetszerűleg kell, hogy legalább az államvizsgán fokozott intenzivitással kérdeztessék: nagymértékben háttérbe fog lassan-lassan szorulni. A jogakadémiákon vizsga elnökül szereplő gyakorlati tekintély abszolút veto joga előre veti árnyékát e részben is s több mint valószínű, hogy a jelöltnek a politika csak amolyan stúdiuma lesz, melyből a jó közjogi feleletek minden esetre »kihúzzák« majd, ha a nem készüléssel elreked vele. A jogbölcészlet és római jog teljes kimaradása, a politikai tudás intenzivitásának önként folyó megcsökentése összhatásában alaposan megingatja az államvizsgák »elméleti« jellegét s félős, hogy ez az egységes képesítés ilyenformán nem igazi »jogászokat,« hanem csak »jogtechnikusokat« fog a diploma boldog birtokába juttatni.

Ellenben helyes föltétlenül a tervezet az a további reformja, hogy az osztrák polgári jogot s az egyházjogot szintén törli

az államvizsga tárgyai közül. Az osztrák jogra különösen illik az, a mit a tervezet indokolása a római jog mellőzése mellett felhoz. A magánjogi kiképzés intenzívebbé tételét más oldalon s a professor, ha ambícióval tanítja hallgatóit, ma sem adja elő a magyar magánjogot anélkül, hogy párhuzamosan vele a hazánk némely részeiben érvényes osztrák jogra s főleg az osztrák polgári törvénykönyvnek a magyar magánjogban is érvényes részére kellő terjedelemben figyelemmel ne legyen. Az egyházjogra pedig, úgy legalább, a mint ma előadják, az egységes államvizsgánál csakugyan nincs szükség. Egyike a mai rendszer megfoghatatlan rejtélyeinek, hogy pld. az államtudományi államvizsgának tárgyai között ott szerepel ez az első-sorban jogtörténelmi stúdium, melynek mint anyajognak értéke a római jogén kétségtelenül alul áll s melynek legjelentősebb része a házassági jog t. i. az 1894: XXXI t.-cikkkel egészen háttérbe szorult. Az egyházjog megtartása mellett egyetlen érv volna felhozható s ez az, hogy mint stúdium és mint vizsgatárgy átalakíttassák »egyházi alkotmánytan«-ná s kiterjedne valamennyi törvényesen bevett felekezetnek egyházi szervezetére, alkotmányára. Ám tudunkkal a kolozsvári tud. egyetem egyházjogi tanszéke az egyetlen, melyen a nem rég történt pályázati hirdetmény a kinevezendő tanár tárgyát a fentírt módon jelölte meg s mert ilyen átalakításról a tervezetben szó sincs: erre az érve sem lehet hivatkoznunk.

Az egységes államvizsgáról mondottak összefoglalásaképen úgy véljük, hogy a mai különböző minősítő vizsgálatok színvonalánál a tervezett államvizsga részben föltétlenül magasabbra tör, részben — t. i. az ügyvédekre kötelező jogi doktorátussal szemben — azonban kevesebbet kíván. Helyes megoldásnak tartanak tehát, ha *legalább* annyival emeltetnék még a kontemplált államvizsgák tudományos színvonala, hogy a »jogtudományi« és »államtudományit jelzések mellőzésével az egyikbe a *romai jog*, a másikba a *jogbölcshészet* a tárgyak közé felvétetnék.

Ellenvetéskép föl volna hozható, hogy ezzel a tárgyszaporítással a vizsgálat túlságosan terhessé válna a jelöltre, kinek egyszerre 5 nagy studiumból kellene készülségét bemutatnia. Ám e kétségtelen hátrányon vizsgautasításokban kelle orvoslást keresni. Tapasztalat mutatja, hogy kevesebb — négy — tárgy is igen zsúfolttá teszi a vizsga-anyagot s hogy ez a zsúfoltság a vizsgálatok eredményét sok tekintetben szerencsejátékszerűvé bélyegzi. Az egyetemek orvosi karán a vizsgaanyag zsúfoltsága-

ból származó visszáságok fényesen elvannak kerülve. Az u. n. zárszigorlaton kívül a többieket a jelöltek tárgyanként és külön teszik le, a minnek az eredménye egyfelől, hogy az, kinek egyszerre csak egy tárggyal kell megbirkóznia, azt alaposan meg tudja tanulni, de viszont másfelől abból alaposan is kikérdezik s a tanárnak a jelölt tudásán kívül egyáltalában nem kell korábbi magaviseletét, előtanulmányait, esetleg izgatottságát, konfúziót stb. szempontokat figyelembe véve a képesítési fokozatot mindezek mérlegelésével állapítania meg. A tárgyakkénti vizsgázásnak meg volna az az előnye is, hogy nem kellene minden esetben egy öt tagú bizottságot tartani folytonos vizsgáztatási készenlétben s az egy vizsgatárgyhoz képest elegendő volna három vizsgálóbiztos: egy kérdező, két hallgató jelenléte.

Természetesen egy az orvosi szigorlat mintájára kiadott vizsgarend-utasítás a tervezet több rendelkezésének változását vonná maga után s az egész kérdés szorosan ide nem is tartozik. De bizonyos, hogy a jogi kiképzésnek nagy könnyítésére és e mellett rendkívüli hasznára válnék, ha legalább az alapos jelentőségű tárgyakból, mint magánjog, perrendtartás, közjog (az alkotmánytannal), közgazdaság és statisztika, továbbá a beveendőknél jelzett római jog és jogfilozófiából külön tárgyakként lehetne vizsgázni s a többieket hagyni együtt egy egyszerre leteendő zárszigorlatra.

Megjegyzendő, hogy a tervezet 1. §-ának indokolása az egységes államvizsga némely tárgyaiból írásbeli vizsgát is helyez kilátásba. Feltéve, hogy ez az írásbeli nem a mai tudori értekezések mintájára lesz előírva, hanem úgy pld., mint az ügyvédi vizsgálatok zárt írásbelije: csak a legnagyobb örömmel üdvözölhetjük.

Ennyit az egységes államvizsgáról. A szoros eszmei kapcsolat révén a tervezetnek még egy pár mellékesebb intézkedésével kell foglalkoznunk. A 4. §. az államvizsga letételét a végbizonyítvány birtokától feltételezi. Megfontolandó volna, hogy olyanoknak, kik az alapvizsgákat jó sikerrel kiállották, ne legyen-e legalább az egyik államvizsgának letétele hat félév után, vagy a mennyiben a tárgyankénti és megállapított időközönként való vizsgázás elfogadtatnék, a vizsgázás elkezdése megengedhető? E nézetnek köztudomás szerint a tanférfiak között igen sok a híve, bár a magunk részéről a tervezet álláspontját helyesebbnek véljük. Osztjuk teljesen az indokolás érvét: »az állam-

vizsga nem a tanintézet közbenső vizsgája, hanem a jogvézettséget követő minősítő vizsga.«

A szemináriumok és praktikumok meghonosítása és kötelezővé tétele a megalkotandó tanulmányi rendnek legsarkalatosabb és legüdvösebb intézkedése. A tervezet oly perspektívát nyújt e részben, mely való értelmében a szónak a legáltalánosabban érzett szükségletet lesz hivatva kielégíteni.

Kétségtelenül fontos az alapvizsgálatok újjászervezésének kérdése is.

S itt a tervezet szándékolta újításokat amennyire helyeslehetjük részben, annyira elhibázottaknak tartjuk másban.

Az I. alapvizsgálat tárgyai a tervezet indokolásának jelzése szerint a római jog és az »európai jogtörténet, kapcsolatban a magyar alkotmány és jogtörténettel« lesznek. A II. alapvizsgái: a magyar magánjog, egyházjog és nemzetközi jog.

Az I. alapvizsgálaton tehát változás nem esnék, a II-iknek vizsgálata ellenben teljesen megváltoznék. Azzal a fölmerült óhajjal szemben, hogy az I. alapvizsgából az európai jogtörténet elejtessék, az indoklás helyesen emeli ki, hogy e tárgynak s különösen annak keretében a német-római birodalom jogfejlődésének oktatási értéke sokkal nagyobb, semhogy e tervezet ez óhajt teljesíthetőnek vélte volna. Általában véve, ez teljesen igaz, de kérjük, vajjon nem nagyobb-e az oktatási értéke a magyar jogtörténelemnek s nem volna-e helyesebb s a magyar jogi kiképzés rendszerében megfelelőbb a magyar s nem az európai jogfejlődésre fektetni a fősúlyt? Az európai jogtörténelemnek mai tanítási módja kiindulási pontját egyfelől a római birodalom bukásához köti s a római jog és intézmény világ történelmét vázolja a barbár államalakulások viharai között, szembeállítva a primitív barbár népjogok s a római remekjog egymással való antagonizmusát. E részben a recepczió koráig belevág a római jog stúdiumába s nem mondhatnók, hogy az európai jogtörténet ezen korszakának ilyen vonatkozású tárgyalása — eltekintve a recepczió világtörténelmi fontosságú tényétől — valami megbecsülhetetlen értékű volna a jogi oktatásra. Ám ugyanezen korszakban, mint az érem másik felén, a germán-frank jogeszmék csíráznak s fejlődnek egy hatalmas intézményvilággá, melyből egyfelől a *hűbériség* a jog egyetemére kiható jelentőségével s a német-római császárság és az egyház harcaiból fakadt jogalakulások, másfelől pedig a német városjogok és sajátos intézményeik emelkednek elő-

térbe. Az európai jogtörténet tanításának igazi tere itt van s jogtörténeti katedráinkról a hallgatók elsősorban is a germán jog szélesmedrű jogfejlődését hallják legtöbbit tárgyalni. Bizonyos, hogy magánjogunk nem egy oszlopos intézménye — pld. a közszeremény — s perjogunk fejlődésének alapjai, sőt alkotmányjogunk is, többszörös eszmei kapcsolatban áll a frank-germán joggal, de egyidejűleg nemcsak ennek, de a kánoni s római jognak is érezte intenzív hatását s az is bizonyos, hogy míg a két utóbbi nagy jogrendszer úgyszólván minden viszonykörébe a jogéletnek megkapta a maga útját, addig a frank-germán jog eszme és intézmény világából a legfontosabb a *hűbéri-ség*, nem hogy gyökeret sem vert nálunk, de még hatásának halvány nyomait sem hagyta hátra. De más példát: ismert-e valaha magánjogunk csak hasonlót is a mundium intézményéhez, mely pedig a frank-germán magánjognak nemcsak központiszerve volt, hanem változott névvel s tartalommal, máig is él a »puissance maritale« s az »Eheherrliche Gewalt« intézményeiben? Soha.

Mindezt pedig nem azért hozzuk fel, mintha az európai jogtörténet oktatási értékét kissebbíteni akarnók, hanem pusztán annak indokolására, hogy elvégre is a magyar jogi kiképzésben a fősúly a magyar jogtörténetre helyezendő s nem az európaira. Ezzel elérhetnők azt, hogy a magyar jogtörténet tanítása nem állana meg — idő híjján — a mint ez köztudomású a vegyes házbeli királyok koránál, hanem feljöhetne napjainkig, fejtegethetné *mai* modern alkotmányunk fejlődési menetét s azokat az újabb fejlődési fázisokat, melyek nagyrészevel a mostani rendszer mellett a közjog kénytelen foglalkozni. De nemcsak a közjog, hanem magánjogunk s büntetőjogunk s a közigazgatás minden ágazata a legújabb századokban fejlődött azzá, a mi, s abban a régi korban, melynek ismertetésével a jogtörténet tanára első sorban az európai jogfejlődésre fektetve a súlyt s csak azután a magyarra, foglalkozhatik: a sok hasznos bár elmosódott adatokon nyugvó tudni való között felesszámmal vannak az u. n. jogtörténeti furcsaságok, melyekkel az időt tölteni lehet ugyan érdekes, de a jogi kiképzés szempontjából kevésbbé gyümölcsöző.

Helyesnek tartanak tehát, hogy az I. alapvizsgálat egyik főtárgya a „*magyar jog- és alkotmánytörténetem*” legyen, »kapcsolatban az európai jogtörténettel« nem pedig megfordítva, a mint ezt a tervezet kontemplálja

A II. alapvizsgálat vizsgaanyagában üdvös újításként szerepel a magyar magánjog. Ez az egész tervezetnek legszeren-

csésebb gondolata. Szükségtelen bővebben rámutatni, mert közmeretű dolog, hogy az eddigi rendszerben a magánjogi kiképzést valósággal megbénította a magánjognak az alapvizsgálati tárgyak közül való teljes hiánya. Szerencsétlen dolog volt azonban a nemzetgazdaságtan mellőzése — nem is szólva a jogfilozófiáról — mely felett a körülmények sajnos alakulása a tanszabadság sérelmén keresztül tért napi rendre s bizonyosnak tetszik előttünk, hogy bármily változtatás történhetik a tervezeten, de a jogfilozófiának előbbi jogaiba való visszahelyezése nem fog sikerülni. A nemzetgazdaságtan sorsa azonban ennyire eldöntve nincs. Az I. alapvizsgálat tárgyai oly stúdiumok, melyek a jogász előtt azt a jogászi prespektívát hivatvák megnyitni, mely nélkül további tanulmányait sikerrel nem folytathatná. Sok igaz van ugyan abban, hogy a jogtörténet a jogfilozófiával együtt a jogtudományok koronája; az a magaslat, mely felé a jogi oktatásnak a tanulót fokanként vezetnie kell, nem pedig ott kezdenie meg feladatát, a hol az voltaképp végződik. Csakhogy a jogi oktatás hivatása elsősorban nem az, hogy perfekt tudósokat neveljen. S kétségtelen, hogy egy jogtörténeti előkurzus — mint a milyen az első két félév — a hallgatót valósággal bevezeti, még pedig a történelem vonzó s megragadó stúdiumával abba az eszmeköre, melyből a középiskola semmi előleges képzést nem tud adni s melyben bizonyára van sok száraz s a tanulóra nézve unalmas elem is. Ezért igazi alapvizsga az I. alapvizsga s ilyennek kellene lenni a másodiknak is. A nemzetgazdaságtan fundamentális stúdium. Az alapvizsgatárgyak közül való elejtése a pénzügytan, pénzügyjog, statisztika tanulmányozása alól rántja ki az alapot. Kimaradása annál sajnálatosabb, mert a II. alapvizsga másik két tárgyának fölvételét sem a tervezetből, sem indokolásából nem tudjuk megérteni.

Mindenekelőtt a mi a nemzetközi jogot illeti, bizonyos ugyan, hogy a jogfilozófiának a nemzetközi jog előadásával is megbízott professzorai, némi sérelmet szenvednek azzal, ha tárgyaik sem az állam-, sem az alapvizsgán nem szerepelnek. (Megjegyzendő, hogy az akadémiákon a nemzetközi jogot rendesen a közjog s politika tanára adja elő s kérdezi). Ám ez anyagi sérelmek orvoslására nem alkalmas eszköz a vizsgálati rend eltorzítása. A nemzetközi jog minden bizonnyal nap-nap után fontosabb stúdium és a mint az indokolás mondja »a jogászi kiképzésben a látókör szélesedésének kétségen kívül hatalmas emeltyűje«. De önálló vizsgatárgyként — s pláne a jog-

filozófia és közjog kiszorításával — sehogy sem tudnók megindokolni.

A jogi kiképzésben a látókör szélesbítésének »emelyűje« egyáltalában minden jogi stúdium. Ha a látókör szélesbítése a cél s a jogfilozófia erre nem alkalmas, úgy az összehasonlító jog számára kellett volna inkább a tervezetnek tanszéket és vizsgát kontemplálnia de nem annak a tudománynak, melynek egyes részei a büntetőjogban, közjogban, politikában, magánjogban stb. mind tárgy altatnak, s mely egészében véve nem egyéb, mint az egyes tételes és nem tételes (bölcselemi tárgyak) jogok nemzetközi jogi jellegű szabályainak gyűjteménye.

Végre pedig az egyházjog számára sem tartjuk jó helynek a II-ik alapvizsgát. Az egyházjog-történelmi stúdium. Jelentősége nem abban áll, hogy felekezeti jog, mert ez esetben nem volna helye egyik alapvizsgálaton sem; de abban, hogy a jogtanuló egy csodálatosan fejlett alkotmány-szervezettel, egy minden tételes jogok fejlődésére nagy hatást gyakorolt jogrendszerrel ismerkedik meg benne, de a melynek oly részei is vannak, melyekre különös súlyt a jogi oktatás céljából épen nem kell fordítani. Speciálékra alkalmas tárgy pld. a kánoni jog óriás terjedelmű forrásainak tanulmányozása vagy a kánoni házassági jog. De az alapvizsga s a jogi kiképzés céljaira ma már csak mellékesen jöhetnek tekintetbe.

A mondottak összefoglalásával a II. alapvizsga tárgyaiul a magánjogot, nemzetgazdaságtant és közjogot vélnők meghagyandóknak, illetőleg mint új vizsgatárgyakat megállapítandóknak, az egyházjogot azonban s nevezetesen annak alkotmány-szervezeti részeit áttennők az I. alapvizsgálat tárgyai közé. E rendezés azt vonná maga után, hogy az egyházjog, mint főkollégium, az I. éven nem ölelné fel az egyházjog egész anyagát, hanem csak azokat a részeket, melyeknek tanulmányi értéke a legnagyobb, s a tárgy e térfogati csökkenésével szükségtelen volna oly nagy óraszámban adni azt elő, mint a hogy a tanulmányi rend ma megkívánja.

Az I. alapvizsgálat nem válna még sem túlszűfoltttá, mert a római jog s a tárgyi térfogatában egyformán megszorított európai jogtörténet és egyházjog együtt tenne ki egy vizsgatárgyat, s volna így a magyar jogtörténettel együtt három.

Kiemelve még a tervezet azon üdvös újítását, (illetőleg egy régi rendszabály felújítását), hogy az ismétlődő alapvizsgára utasítottak az alapvizsga tárgyait újból hallgatni kötelesek:

pár szóban foglalkozni kívánunk a tervezetnek egy szorosán nem is ide tartozó intézkedésével.

A tervezet 12. §-a a kir. jogakadémiák és felekezeti főiskolák kebelében szervezendő vizsgabizottságok elnökeit felruházta azzal a joggal, hogy a bizottság megállapította fokozatot esetleg enyhén kiszabottnak találván, a szavazás eredményének jogerőre emelkedését felfüggesztheti stb.

A vizsgabizottságok szervezeténél az állam ingerenciáját biztosítani, mint már érintettük, helyes dolognak tartjuk, ha már a bizottság, valamint az egész képesítő vizsgálat merőben «állami» jellegű. Nem is volna ellene kifogásunk, (mert hisz arról is meglehet mindenki győződve, hogy e veto jog csak a legritkább esetben fog érvényesülni), ha a vizsgálóbizottságok veto joga tekintetében az egyetemek és jogakadémiák közt a tervezet nem statuált volna különbséget. A szakasz, így a mint van, nem más, mint a jogakadémiákon ezután szervezendő vizsgabizottságok iránti bizalmatlanságnak törvénybe iktatása.

Az érdekes intézkedést a tervezet a következően indokolja: »Hogy a veto-jog csakis kir. jogakadémiáknál és felekezeti jogi főiskoláknál illeti meg a vizsgabizottsági elnököt és hogy e szerint az államvizsgák eredményének elbírálásánál egyrészt a meglévő egyetemek, másrészt pedig a meglévő többi jogi főiskolák közt az állami befolyás mérve eltérő lesz, indokát találja abban, hogy e kétrendbeli intézetek szervezete is különbözőt.

Tehát az ok: *a különböző szervezet.* Vizsgáljuk, hogy az államvizsgáknál ez a különböző szervezet, miként nyilvánul. Az államvizsga-bizottságok elnökből és 4 tagból állanak. Az elnök mindig a közoktatásügyi és igazságügyi miniszter által kiküldött s az illető főiskolán kívül álló hivatalos közeg, nem különben ilyen »kültag« rendszerint az egyik bizottsági tag is, s így a többség, azaz három tagsági hely a főiskola tanárai közül kerül ki.

Egyetemeken és akadémiákon tehát 2 olyan embere van a központi hatalomnak, kikkel szemben bizalmatlankodnia nem lehet, s így az állami befolyás biztosítása a 3 tanári tag esetleges enyhe ítékezésével szemben csak ezek ellenében irányulhat. A helyzet már most az egyetemeken és akadémiákon teljesen egyforma, a különböző intézeti szervezet dacára is.

Az egyetemeknek több kara van, az akadémiáknak rendszerint csak egy. Ám az idegen karoknak a jogi államvizsgákhoz semmi köze. Az egyetemi jogi karok igazgatását az éven-

ként váltakozó dékánok, az akadémiákon pedig az életfogytig kinevezett igazgatók végzik. Ennek a szervezeti különbségnek nincs befolyása az államvizsgákra, mert a miként az akadémiákon az igazgató ma sem elnököl, mint ilyen hivatalból: úgy az egyet, dékán sem lesz — mint ez ma van a szigorlatoknál — hivatalból elnök az egyetem államvizsgáin. Az egyetemi tanár egy tárgyat praelegál — az akadémiái legalább kettőt; de ez épen nem indokolná utóbbiakkal szemben a nagyobb bizalmatlanságot, sőt ellenkezőleg.

Az akadémiái r. tanárnak okvetlen egyet, magántanári képesítéssel kell bírnia, tehát a legnagyobbal, a mi mai törvényeink szerint létezik: az egyet, tanártól pedig voltaképp még ennyit sem kívannak meg, mert sehol sincsen kimondva, hogy e legmagasabb képesítés híján egyet, tanárnak bárki is kinevezhető nem volna. A tanárok képesítése egyetemen, akadémián tehát legalább is egyforma.

Fontos szervezeti különbség azonban, hogy az egyetemi tanárt a király nevezi ki, a jogakadémiai tanár katedráját ellenben vagy a miniszter tölti be kinevezéssel, vagy az intézetet fentartó felekezeti főhatóság választja, illetőleg nevezi ki főiskolájának professzorait.

Itt volna-e tehát az állami befolyás különböző mérvének magyarázata? Hogy a királyi kinevezés az egyet, vizsgabizottságoknál az elnöki vétójoggal nem összeférhetetlen: mutatja a körülmény, miszerint királyilag kinevezett egyet, professzorok bizottságában miniszteri kinevezett egyén lehet az elnök. Ha pedig a felekezeti jogi főiskolák nem államilag kinevezett, illetőleg választott tanárai ellen fordul a bizalmatlanság: úgy miért adatott meg a vétójog a kir. jogakadémiák vizsgabizottsági elnökeinek, vagy egyáltalában miért illesztetnek be az új rendbe a megbízhatatlansággal törvényesen megbélyegzett s a tervezetben az »egyetemekkel versenyre képesült «-éknek nevezett jogi főiskolák?

Távol van tőlünk azonban, hogy e gyakorlatilag — reméljük — nem s inkább csak elvi szempontból jelentős és sérelmes intézkedésből nagy kérdést csináljunk. Még csak annyit jegyzünk meg, hogy a tervezet egyik ismertetése* az egyetemek érzékenysége kímélésével indokolja a 12. §. rendelkezését. Ám hát legyen az akadémiák tanártestületeinek érzékenysége

* Lásd *Finkey dr. s.-pataki tanár* cikkét a „Jog”-ban.

kevésbé finom szövésű, hisz dotációjuk is kevésbé érzékenyen veszi igénybe az állam s a felekezetek kulturális kasszáját, de részünkről úgy találjuk, hogy az ilyes megkülönböztetések akkor, midőn a végzett munka egy, sőt az akadémiákon kétségtelenül nehezebb is: nem méltányosak.

A kilátásba helyezett reform oly jelentőségű, s oly üdvös alapokra van fektetve általánosságban, hogy — ismételjük — a hazai felsőbb oktatásügy minden barátja a legőszintébb örömmel üdvözölheti. Wlassics miniszter számos alkotása közt, nem habozunk kijelenteni, legérdemesebb s legmesszebbre ható az lesz, ha a tervezet elfogadta alapelveken jogi kiképzésünk mai tarthatatlan rendszerét megreformálja. Kifogás az egyes részletek tárgyában merült fel már, s bizonyára ezután is nem egygyel fogunk találkozni. E kifogások azonban nem vonhatnak le semmit a tervezett reform mindenestre üdvös és szerencsés gondolatokkal bővelkedő átlagértékéből!

Aulus Agerius.

SZEMLÉK.

Társadalmpolitikai felfogások Földes Béla műveiben.

A frázisok földje ez az ország.

Zöld asztal mellett szépen tudunk beszélni, hatalmas szónoklatokat vágunk ki, hanem az élet kívánságai szerint cselekedni, nem kenyerünk. Szemünk mindig a nagy, általános elvek fényes csillagzatára van szegezve s e miatt legtöbbször felbukunk a föld apró göröngyeiben. Akárminő életbevágó, gyakorlati jelentőségű kérdést tárgyaljanak az arra hivatott testületek, lehetetlen észre nem venni, micsoda túltengésben van az üres szószátyárkodás, a kardoskodás meg nem támadott nagy elvek mellett csillogó frázisok fegyverzetében. Ugyan ki is szállna alá az élet mélységeibe, mikor fennen szárnyalhat a légkör messzelátású magasságaiban, ugyan ki venné szívére az élet apró-cseprő gondjait, mikor a velüktörődés nem nyújt szónoki babérokot? Ennek a sajnálatos ténynek uralmát nyögi egész közéletünk. Rajta van a nyoma részben rossz, részben végre sem hajtható törvényeinken, a melyek a pótló és magyarázó rendeletek egész dandáraival se tudják eltakarni azt a végzetes hibát, hogy a törvényalkotók nem ismerték, vagy nem akarták ismerni az élet igazi követeléseit. Ott van bélyege tudományunkon és szellemünkön, hogy főiskoláinkon a társadalmi tudományokat megközelítőleg se művelik oly terjedelemben, a hogy fontosságuk megköveteli, sőt napról-napra hatalmasabban parancsoló szükségességűvé teszi. A közigazgatás emberei, a pap, a tanító kiszállnak a tudományok szentelt csarnokából a nép közé s nekik, a nép hivatott vezéreinek, ebben a legégetőbb társadalmi kérdésekkel viselő korbán sejtelmük sincs a társadalmpolitika alapvető kérdéseiről, mert hiszen ők a csúcsíves, góthikus boltozatok közt szítták magukba a tudományt, a komor boltívek közé pedig még nem sütött be a mezők napja. Ugyanebből a forrásból fakad tudományos irodalmunknak az a furcsasága is, hogy nemcsak tulajdonképeni tudományos íróink merülnek túlon-túl

bele az elvont gondolkozás tengerébe, de még gyakorlati szakembereink is, ha egyszer tollat vesznek a kezükbe, mintha elrúgnák lábuk alól a földet, a helyett, hogy becses élettapasztalataik biztos talaján vetnék meg a lábukat, ködös elméletek süppedékes ingoványába kalandoznak el.

Ilyen körülmények közt nagy ritkaság, de annál nagyobb gyönyörűség olvasni olyan író, a kit a társadalmi kérdések gyökeres megoldásához szintén feltétlenül szükséges nagy elméleti készültsége nem tart vissza attól, hogy leszálljon az élet apró-cseprő gondjai közé s onnan merített tapasztalásainak szilárd alapjára fektetve elméletét, üresen kongó frázisok helyett tartalmas és gyógyító igazságokat szóaltatson meg. Ilyen író Földes, a kinek most megjelent két kötetes nagy munkája* léptenyomon bizonyítást tesz arról, hogy a tudós szerző nem engedí magam mellett nyomtalanul elsuhanni a mindennapi életnek még azokat a csekélynek látszó jelenségeit sem, a melyeket a laikus észre sem vesz. A hol gyakorlati tapasztalatok szerzéséről, magában az életben tényező kérdések tárgyalásáról van szó, ott a szerző igazán az életből veszi tanulságait s fáradsággal nem törődve, leereszkedik azoknak a jelenségeknek a forrásáig, a melyekről írni akar. Fényes példa erre a II. kötet alkoholismusról szóló tanulmánya, a melynek megírásához a szerzőnek heteken át tartó fáradságos és kétségtelenül érdekes volta mellett is kellemetlenségekkel járó „tanulmányutat” kellett tennie a budapesti lebujok pálinkagőztlől terhes és bűn virágokat termő világában. Igaz, hogy az eredmény: a budapesti alkoholismus színes, eleven és fotografikus hűségű leírása s az észleleteken nyugvó, mélyen a kérdés fenekére hatoló társadalompolitikai fejtegetések bőven kárpótolták fáradságaért a szerzőt, a ki viszont hálára kötelezte e tanulmányával mindazokat, a kik az alkoholismus nagy és jelentőségében, úgy látszik, egyre növekvő kérdésével foglalkoznak. Hogy mily finoman megérzi a szerző a kapcsolatot tudománya és a külső világ jelenségei között még jelentéktelennek látszó dolgokban is és hogy mennyire képes ezeket tudománya javára hasznosítani, jellemző példa rá a pénzegységnek az árakra gyakorolt hatását fejtegető tanulmány. (I. k.) Ebben a szerző a személyes tapasztalataiból merített adatok egész seregével: a különböző országok szállodáiban, fürdőiben, nagy városaiban a borralalók, árak, tiszteletdíjak, kocsibérek stb. nagyságának kellő helyen való beszövéssel bizonyítja állításait minden elméleti fejtegetésnél meggyőzőbb erővel.

Ha a cikkem elején szóvá tett hazai állapotaink arra készítettek is, hogy Földes most megjelent munkájában az empirizmust, a közvetlen élet mindennapi jelenségeinek czéltudatos, értékes felhasználását első sorban említsem meg és emeljem ki a szerző sok más kiváló tulajdonsága közt, mégis — úgy érzem — az egyoldalúság hibájába esném,

* Közgazdasági Értekezések. írta: Dr. Földes Béla. Két kötet. Az I. k. 579, a második 601 lap. Budapest, 1902. Politzer.

ha nem venném észre benne a többi jelességeket is, a melyek e munkát társadalomgazdasági irodalmunk díszévé avatják. E két kötet egy magas színvonalú tudományos munkásságban eltöltött emberöltő eszmekincseit ontja elénk. Azaz hogy csak egy részét e kincseknek, mert ha szerző impozáns tudományos egyéniségét a maga valóságában akarjuk méltatni, nem szabad elfeledkeznünk egyéb munkáiról sem. Ott van elveinek főhitvallomása, két kötetes Társadalomgazdaságtana, — melynek I. kötete rövid idő alatt harmadik kiadását érte meg — nálunk páratlanul álló bűnügyi statisztikája, meg számos, részint önállóan, részint legtöbbször külföldi folyóiratokban megjelent munkája is.

Mint többi tanulmányaiban, a Közgazdasági Értekezésekben is elragad bennünket a szerzőnek bámulatos irodalmi tájékozottságától egy cseppet sem befolyásolt eredetisége és mélysége, szinte hihetetlen sokoldalúsága s társadalompolitikai felfogásának sehol sem gyengülő következetessége. E két kötet közel száz tanulmányt foglal magában a társadalomgazdasági élet legkülönbözőbb köreiből, s mikor olvasás után kezünkbe kerül, mégis önkénytelenül érezzük, hogy e tanulmányok kaleidoszkopikus változatosságukban is csak különböző irányú megnyilatkozásai egy, a társadalomgazdasági élet egész egyetemét átölelő egységes felfogásnak, a mely következetes harmóniába olvasztja össze a társadalomgazdasági jelenségek összességét.

Ez összehangzó következetesség sehol sem jut határozottabb kifejezésre, mint a szerző társadalompolitikai felfogásában, a melynek alaphangja nemcsak azokból a tanulmányokból csendül ki, a melyek közvetlenül markolnak bele a társadalmi politika aktuális kérdéseibe, hanem az ezektől távolabb fekvő elméleti, történeti, módszertani dolgozatokból is. E társadalompolitikai felfogás szükségszerű következése annak a nézetnek, a melyet a szerző a társadalompolitika feladatáról megalkotott. Ez a feladat, szerző szerint, végeredményében nem más, mint az anyagi és szellemi javaknak a népesség minél szélesebb körére való kiterjesztése. Ez adja meg a szerző írásából és tanításából kisugárzó, magas ethikai színvonalon álló társadalompolitikai felfogásának alapszínét: a legtisztább altruizmust s ennek következményét: az alsóbb néposztályok felemelésére irányuló törekvést, a melyet oly szépen és szabadon mint Földes, magyar katedráról előtte senki sem hirdetett. Ez a magas társadalomerkölcsi felfogás talán mindennél világosabb alakban jelentkezik az I. kötetnek abban az értékes tanulmányában (378 L), a mely a munkásmozgalom legújabb irányáról beszélve, e mozgalom hármas: közgazdasági, politikai és ethikai jogosultságát fejti ki s ez utóbbinak gyökerét a felebaráti szereteten és a kultúra szükségén kívül az emberi haladás céljában találja, a mely intenzív és széleskörű megvalósítását csak akkor érheti el, ha az anyagi és szellemi javak áldásaiban minél több ember részesül. Nem is lehet a munkát közönséges árúnak tekinteni, s nem szabad rá a rideg verseny és a merev kínálat és kereslet törvényét alkalmazni, a minthogy az egész

gazdasági élet sem alapítható a pusztá önérdekre, hanem a javak világa fölött is egy magasabb erkölcsi elvnek kell uralkodnia. Lelkes szavakkal ugyanezt a felfogást tükrözi vissza az az eredetileg a magyar közgazdasági társaság millennáris emlékkönyvében megjelent tanulmány, a mely ezeréves állami létünk határkövénel nemzetünk jövőjéről elmélkedve egy szebb kor hajnalhasadását a társadalom erkölcsi újjászületésétől s ebben a kölcsönösség nagy elvének életrekelésétől várja.

Az első kötet végén helyet foglaló nagyszabású tanulmány „a nemzetgazdasági eszmék újabb fejlődéséről” a világirodalomban is páratlanul álló tudományos megokolása a társadalomgazdasági morál szükséges voltának, szemben az egoizmus káros hatásaival, a melyek a tőzsdén, a kereskedelemben, az élelmiszerek meghamisításában, a munkásokkal való bánásmódban, a műveltségi s a lakásviszonyokban, szóval minden téren megmérgezik a társadalom gazdasági életét. Ez értekezés, a mely arról is tanúságot tesz, hogy szerzője mekkora biztossággal uralkodik a tárgyon s mily éles szemmel tekint a tudomány legmesszebb fekvő zugaiba is, abban foglalja össze tanulságait, hogy a társadalomgazdaság, a melynek első feladata az anyagi jószágok előállítására és felosztására, második, nagyobb feladatát: a társadalomnak és abban a lehető legtöbb egyénnek a lehető legnagyobb kultúra kifejtésére való képesítését csak akkor tudja megvalósítani, ha a termelés, jövedelemelosztás és fogyasztás egymással összehangzó, észszerű és erkölcsi alapokon nyugvó s ha a gazdasági jólétet nem tekintjük magában czélnek, hanem csupán egy magasabb czél eszközének.

Ugyan e gondolatmenettel találkozunk a Smith Ádám alakját valódi jelentősége szerint méltató s minden hozzátapadó téves nézettől megtisztító tanulmányban, a mely Smith Ádám egyik legfőbb érdeméül tudja be, hogy neki köszönhetjük szükségleteink jobb kielégítését s legszentebb tulajdonunkra: munkánkra való jogunk kivívását. A szegényebb osztályok szeretetének és a segítségükre való törekvésnek őszinte hangja csendül ki a „Parasztjólét” című tanulmányból (I. 151.1.), valamint — emelkedett etikai felfogással párosulva — a hitbizományokról Szilágyi Dezső megbízásából írt tanulmányból is (II. 157. 1.). A hitbizományoknak ez az alapos monográfiája ellenállhatatlanul meggyőző erővel mutatja ki a hitbizományok káros hatását a termelés, fogyasztás, jövedelemelosztás, népesség, erkölcs stb. tekintetében s újabb megnyilatkozása a szerző lépten-nyomon felszínre kerülő s a társadalomgazdaság minden rétegén átszűrődő magas etikai felfogásának. Ez a tanulmánynak különösen abban a részében bukkan elő, a mely a hitbizomány egyik főhátrányául rójja fel, hogy útját állja a felmenő osztálymozgalomnak, a mi — a társadalomgazdasági életben nem lévén megállapodás — végeredményében az alsóbb osztályok süllyedését, egész társadalmi rétegek elsorvadását, politikai jogaik elkobzását okozza, nem is szólva a vagyon- és jövedelemelosztás egyenlőtlenségének sok más káros következtetéséről.

Ha a munkáskérdéstől távolabb eső eddig érintett dolgozatokban is folytonosan nyomon lehetett követni szerzőnek az alsóbb osztályok emelését sürgető altruisztikus felfogását, még jobban áthatja e felfogás azokat a tanulmányokat, a melyek a társadalmi politikának napjainkban kétségen kívül legfontosabb tárgyával: a munkáviszonyok megfelelő szervezésével foglalkoznak. Ezekben a tanulmányokban a szerző a társadalomgazdaság avult, chrematisztikus felfogásával szembeszállva, a gazdasági élet körében is az erkölcsi tényezők nagy szerepének elismerését s a munkások anyagi, kulturális és egészségi érdekeinek hathatós védelmét és biztosítását hangsúlyozza. Ez az alaphangja a munkástörvényhozás című nagy tanulmányának (II. 210. 1.), a mely a munkásbiztosítás nyomatékos kérdését kimerítő alaposággal tárgyalván, egyik fejezetében az értekezés megírásakor még a javaslat stádiumában lévő betegsegélyzőpénztári törvényünket teszi bírálat tárgyává s éles gyakorlati érzékre valló tárgyismerettel mutat a javaslat nem egy oly hiányára, a mely az életbe átmenve, nagyon is éreztette káros hatását s a melyet most novelláris úton akarnak orvosolni. Tudományosan megokolja e tanulmány, hogy a munkásbiztosítás nem a filantropia kérdése, hanem társadalomgazdasági szükségesség s hogy ez intézmény rendeltetésével nem fér össze költségeinek a munkásokra való hárítása.

A gyári közegészségügyről (II. 251. 1.) s a strikeról (II. 254. 1.) írott dolgozatokban is az a tudományos készültségű, őszinte munkásbarát szólal meg, a kinek altruistikus ethikai álláspontja nemcsak szívében, de tudományos meggyőződésében is gyökerezik. Ez a meggyőződés szövődik át a mostani ipartörvény javaslatának bírálatán is (II. 258. L), a melyet a szerző annak idején az Akadémia nemzetgazdasági bizottságában olvasott fel. Túl esnék feladatomban határain nyomon követnem a szerző szellemes és meggyőző fejtegetéseit, a melyek éles szemmel és erős gyakorlati érzéssel bonczolgatják a javaslat hibáit, de azt mégis ki kell emelnünk, hogy, ha e törvény végleges megállapításánál mindenben figyelembe vették volna a szerző megszívlelésre méltó tanácsait, nem ment volna teljesedésbe a szerző jóslata: „százféle kételyek fognak felmerülni, a melyek a törvény iránti tiszteletet gyöngítik s annak foganatosítását megghiúsítják,” nem kellett volna a revíziót sürgető hangokat úgyszólván a törvény életbelépése napjától kezdve hallanunk s nem kellett volna ezt a törvény végrehajtására hivatott közigazgatási hatóságok nyakába zúdítani a rendeletek egész bőségszaruját. E bírálatból kitűzött célomhoz: a szerző társadalompolitikai felfogásának ismertetéséhez híven most még csak azt emelem ki, hogy leplezetlen nyíltsággal mutat rá arra az igazságra, hogy a munkásoknak, kivált a nőknek és gyermekeknek érdekei nincsenek e törvényben kellően megvédve.

A szerző társadalompolitikai felfogásából önként következik, hogy a nagy vagyon- és jövedelem-egyenlőtlenségnek ellensége. Kitetszik ez a hitbizományokról szóló, már érintett tanulmányából, s újabb kifeje-

zésre és megokolásra jut „a jövedelem elméletéhez” című értekezésben (II. 395. 1.). Ez a szerény cím alatt meghúzódó dolgozat voltaképpen egy terjedelemben és tartalomban hatalmas monográfiája a jövedelem tanának, a mely kielégítően kidolgozva máig sincs és helyesen csak Földes e tanulmánya alapján építhető fel. Itt a történelem, a statisztika és a közgazdasági elmélet fonalán oly eredményekre jut a szerző, a melyek előtte vagy éppen nem, vagy csak felületesen nyertek kifejtést. Az, a mi e tanulmányból bennünket most, czélunkhoz képest érdekel, röviden a következőkben foglalható össze: úgy a túlságosan nagy, mint a túlságosan jelentéktelen jövedelmet veszélyesek, kockára teszik a társadalom nyugalmit és fejlődését, gazdasági tekintetben előmozdíják a terméketlenséget és szét szaggatják a gazdasági és társadalmi kötelékeket. A nagy jövedelmek az egyensúlyt veszélyeztető uralomra törnek, a kis jövedelmek elvesztik függetlenségüket és kénytelenek amazoknak meghódolni . . .

Mint a hogy Wagner operáinak vezérmotívuma az egész dalművön végig vonul s hol halkabban, hol megújuló erővel egyre a fülünkbe cseng, azonképen Földes munkáiban is mindenütt megcsendül a magas erkölcsi színvonalon álló társadalompolitikai felfogás hangja. Ez a felfogás száll felénk a Toynbee Hallról szóló ismertetésben (I. 389. 1.), a mely a szerzőnek alkalmat nyújt arra, hogy az egyetemek fontos társadalompolitikai hivatásáról mondjon el kivált nálunk megszívlelésre méltó észrevételeket, ez sugárzik ki a szemináriumokról írott tanulmányból (II. 352. 1.) ép úgy, mint abból az igazságokkal teljes kis cikkelyből, a mely a papság társadalompolitikai irányú nevelését sürgeti (II. 599. L).

Ez az altruistikus, ethikai elv a szerző szemében mindenek felett áll s ennek hirdetésében és érvényesítésében nem is túri meg semmiféle doktriner általános elv korlátját. Míg pl. „az állami és társadalmi tevékenység viszonya a gazdátársadalom szempontjából” című tanulmány (I. 417. 1.) — a mely egyébként az állam és társadalom közt folyó évszázados határigazítási perben a jogvitát eldöntő bizonyossággal jelöli meg a határvonalat — társadalmunk elernyed, elfásult voltának, mindent az államtól váró tehetetlenségének kérdésével foglalkozva, ennek káros következéseire mutat rá megdöbbentő igazsággal, s figyelemgerjesztően tárgyalja azokat a módokat, a melyekkel a társadalmat lethargiájából felrázni s e mindenek felett szükséges társadalmi öntevékenységet életre kelteni sikerül: addig más helyeken, pl. a munkás-törvényhozás címe alatt (II. 212. 1.) egyenesen megköveteli az állami beavatkozást a gyengébb osztályok érdekében. S ez jól van így. Seholy sem oly ártalmas az elvek korlátlan abszolútizmusa, mint éppen a társadalmi politikában, a melynek folyton simulnia kell a Proteus-szerűen változó élethez s eszközeiben is folyvást ehhez alkalmazkodnia.

Az előadottakban nagyjából és futólag érintve voltak a hatalmas munkának ama tanulmányai, a melyekben közvetlenül jut kifejezésre

a szerző társadalompolitikai felfogása. Igaz, hogy napjainkban egyre erősebben és általánosabban érvényesül az az igazság, hogy a társadalmi és politikai kérdések mélyén gazdasági érdekek fekszenek s ehhez képest a „Közgazdasági Értekezések” majd mindegyike közelebről vagy távolabbról vonatkozásban áll a társadalmi politikával, mégis — számot vetve a rendelkezésünkre álló térrel is — abban a hiszemben vagyunk, hogy a már elmondottak is elvezettek ahhoz a célunkhoz, hogy világosságot vessünk Földes társadalompolitikai felfogására, s annak egységes, következetes és nemes voltára. A többi: történeti, gazdaságpolitikai, módszertani, statisztikai stb. tárgyú tanulmányok méltatása mai feladatom körén kívül esik, s azért e tanulmányok értéke felől való tájékoztatás végett csak azt jegyzem meg, hogy a ki a közgazdaság elméletével megismerkedni, a gazdasági élet függő kérdései, izgatón érdekes problémái felől tájékozódni óhajt, olvassa el a munkát s bizony mondom, szélesebbkörű, biztosabb és egységesebb ismeretekre tesz szert, mintha évek fáradságos munkájával könyvtárakat fürkésztet volna át meg át.

Dr. Kenéz Béla.

Leroy-Beaulieu Boszniáról.

D' Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine. Nationalités, Religions, Gouvernement par Anatole Leroy-Beaulieu. — Revue des Deux Mondes. 1902 márcz. 15.

Anatole Leroy-Beaulieu, az európaszerte ismert nevű francia publiczista, hosszabb időt töltvén Bosnyákországban és Hercegovinában, alapos és terjedelmes tanulmányt tesz közzé a *Bevue des Deux Mondes* márczius 15-iki kötetében ezeknek a tartományoknak a viszonyairól és kormányzatáról, ezen a címen: *D' Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine*. Értékessé teszi ezt a tanulmányt, hogy írója annak az embernek a szemével nézi megszállott tartományainkat, a ki ismeri a Keletet és tudja, milyen mély árok választja el a Nyugattól.

Leroy-Beaulieu a bevezetésben utal arra a nagy jelentőségre, a melylyel Bosnyákország és Hercegovina nemcsak a Balkánfélszigetre, hanem egész Európára nézve bír és figyelmezteti francia olvasóit, hogy Franciaország hasznára fordíthatja ezeknek az országoknak az összehasonlítását Tuniszszal és Algírral. Az első fejezetben kifejti a francia szerző, a Keleten mennyire azonos fogalommmá vált a nemzetiség és a vallás; olyannyira, hogy a keleti keresztény saját egyházában, a muzulmán az izlában látja tulajdonképeni hazáját. Ennek megfelelőleg a vallás a bosnyákokat is három csoportra osztja, amelyek — jóllehet mindannyian ugyanazt a nyelvet beszélik és történelmileg ugyanahhoz a nemzethez tartoznak — mint három versengő nemzet állanak egymással szemben. Az ortodoxok és katolikusok ellenszenvé egymás iránt talán még fokozódott az okkupáció óta, mert mind-egyikük saját törekvéseik diadalát várta a magyar-osztrák kormányzat-

tól. Konstatálnunk kell azonban, — mondja *Leroy-Beaulieu* — hogy ez a kormányzat nem kedvez sem a szerbeknek (ortodoxoknak), sem a horvátoknak (katholikusoknak); épen olyan visszautasítólag viseli magát Belgrád felé, mint Zágráb felé húzó törekvésekkel szemben. Politikájának czélját az az igyekezet jellemzi, folytatja a francia publiczista, hogy a bosnyák nemzeti érzést akarta erősíteni, a mi lehetlenné tenné, hogy akár a szerb, akár a horvát propaganda hozzáférközhessék a bosnyák-hercegovinai lakossághoz. A lakosság felekezeti eltagolása megvan most is, a mi bonyolódottá teszi ugyan a kormányzást, de — úgymond *Leroy-Beaulieu* — egyszersmind indokolja az okkupációt, és hosszú életre nyújt ennek kilátást.

A második fejezetben a francia publiczista a bosnyák ortodoxokkal (szerbekkel) foglalkozik. Részletesen fejtegeti azoknak a nehézségeknek az okát, a melyekkel a bosnyák-hercegovinai kormányzatnak az ortodoxok részéről meg kell küzdenie. A nehézségek tulajdonképeni kútforrása, *Leroy-Beaulieu* szerint, abban keresendő, hogy az ortodoxok arról álmodoznak, hogy tulajdonképen nekik kellene az ország urainak lenniök. Hazaszeretetük azonos lévén a vallásukkal, a magyar-osztrák kormányzat különös súlyt helyez az ortodox papok nevelésére és mint a francia író mondja, geniális, eddig példa nélkül álló módon rendezte a konstantinápolyi ortodox okumeni patriárkátus (fánár) viszonyát bosnyák-hercegovinai híveihez. E szerint a rendezkedés szerint a pátriárka beleegyezett, hogy a magyar-osztrák uralkodó nevezze ki a bosnyák-hercegovinai ortodox metropolitákat, míg a pátriárkát egyedül a kánoni investitúra joga illeti meg. Mivel pedig a kormány fizeti is ezeket a metropolitákat, az ortodox lakosság megszabadult a *vladikarina* nevű egyházi adótól. Az ortodoxok elégületlenségének másik okát abban keresi *Leroy-Beaulieu*, hogy a magyar-osztrák kormányzat korlátozta az ortodox egyházközségek határtalan autonómiáját. Ezek az egyházközségek, úgymond a francia író, valóságos államot képeztek az államban, úgy, hogy semmiféle európai kormányzat, még a szerb sem tűrhetné el azt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a bosnyák-hercegovinai kormány ellenőrzése alá vette az ortodox hitközségek gazdálkodását és ezen kívül elvonván tőlük a lelkészek választási jogát, a lelkészek kinevezésének jogát a metropolitákra bízta. Ez a kinevezési rendszer, jegyzi meg *Leroy-Beaulieu*, inkább is megfelel az ortodox egyház törvényeinek, és tényleg érvényben van a legtöbb ortodox országban, még Szerbiában is. A francia publiczista nem találja meglepőnek, hogy ezek a reformok elégületlenséget szültek, és azt hiszi, hogy a magyar-osztrák kormányzat annál könnyebben diadalmaskodni fog a nehézségeken és annál könnyebben le fogja csillapítani az izgatást, mert meghagyja mindazt a szabadságot az ortodox (szerb) egyházközségeknek, a mi összeegyeztethető a közrenddel és az ország biztonságával és lehetőleg kevésbé akarja erőszakosan korlátozni a helyi szokásokat.

A harmadik fejezetben azt mutatja ki Leroy-Beaulieu, hogy a *katholikus és az ezzel kapcsolatos nagy horvát propaganda* semmiféle előzékenységre vagy támogatásra nem számíthat a bosnyák-hercegovinai országos kormány részéről. A francia szerző ebben az irányban szerzett tapasztalatait következőleg összegezi: A kormány gyanús szemmel nézi a katolikus egyház túlbuzgó apostolait és távol áll attól, hogy a katolikus és az ortodox felekezet közeledésén (Leroy-Beaulieu ez alatt a közeledés alatt Strossmayer törekvését érti, hogy az ortodox egyházat beleolvaszsa a katolikus egyházba) munkálkodjék. Indokolatlannak látom az ortodoxok aggodalmát, mintha a kormány, az ő rovásukra, a katolikus propagandának kedvezne. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy akárhányszor hallottam katolikus szerzetesektől azt a panaszt, hogy a kormány nem részesíti őket abban a támogatásban, a melyet a katolikusok az okkupációtól vártak. A bosnyák-hercegovinai országos kormány tényleg nem akarja szolgálni egyik felekezet érdekeit sem. És ahelyett, hogy a katolikusoknál különös támaszt keresne, inkább azon fáradozik, hogy olyan egyensúlyt létesítsen a lakosság különböző csoportjai között, a mely kizárja azt, hogy bármelyikük is a többi fölött uralkodhassék. Minden gyanúsítással és váddal szemben a magyar-osztrák politika mindig fölötte állani igyekezik a felekezeti viszálykodásoknak.

Különösen érdekes *Leroy-Beaulieu* tanulmányának negyedik fejezete, a mely a *muzulmánokról* szól és telve van a bosnyák-hercegovinai, a tuniszi és az algíri állapotok összehasonlításával. A francia író többek között ezeket mondja: Az a nagy probléma, miképen lehetne beleilleszteni a muzulmánokat a nyugati élet és a modern civilizáció keretébe, Bosnyákországban és Hercegovinában sokkal kedvezőbb világításban jelentkezik, mint bármely más keleti országban. A magyar-osztrák kormánynak becsületére válik, hogy sok tapintattal, ügyességgel és komolysággal dolgozik ennek az evolúciónak az előkészítésén. Északafrikai birtokaink (Tunisz és Algír) összehasonlítása ebben a tekintetben Bosnyákországgal és Hercegovinával reánk, francziákra nézve éppen annyira tanulságos, mint a mennyire elszomorító. És gratulálhatunk a magyar-osztrák kormánynak, hogy ennek folytán a bosnyák-hercegovinai muzulmánok kivándorlása nem öltött olyan mértéket, mint például Bolgárországban, és nem valószínű, hogy Bosnyákországból és Hercegovinából éppen úgy eltűnjék a muzulmán lakosság, mint Szerbiából, Görögországból és legújabbán Kréta szigetéről. Ellenkezőleg, a bosnyák-hercegovinai muzulmán lakosság száma folytonosan emelkedik. A gögös bosnyák-hercegovinai bégek, a kiket a szultán nem tudott megfékezni, a hitetlen uralom alatt békés polgárokká váltak. A magyar-osztrák kormány mindent elkövet, hogy megbékítse őket. Ma már majdnem az összes európai hatalmasságoknak vannak muzulmán alattvalóik; de egyikük sem mutatott annyi jó indulatot irántuk, mint Magyarország és Ausztria. A vakuf (a muzulmán egyházi alapítványok)

vagyona kegyeletes gondozásban részesül; a kormány csak annyiban avatkozik kezelésébe, a mennyiben ez szükséges a vakuf jövedelmének biztosítása és szaporítása végett. Szerajevóban pedig olyan intézetet alapított, a milyen még Algírban sincsen; ez a seriat-bíró-iskola, a mely fontos szerepet játszhatik, mint összekötő kapocs az izlám és az európai szellem között. Meg kell vallanunk, mondja *Leroy-Beaulieu*, hogy a magyar-osztrák kormányzat föladata rendkívülien kényes. Három csoport közé helyezve, a melynek mindegyike uralomra vágyik, egyensúlyozó politikájával természetesen elégületleneket kell teremtenie, a mikor meghiúsítja az egymással versengő törekvéseket. A törökökkel (muzulmánokkal) eddig még nem feledtette el, hogy az okkupáció előtt ők voltak a vilajet urai. Nem ők kormányozzák többé az országot és látni kénytelenek a nyugati szellem iránt fogékonyabb hitetlenek gyarodását, a mi egyre jobban fenyegeti a muzulmánok preponderanciáját. Hiszen épen ennek az aránylagos dekadenciának a bizonytalan érzése az egész Keleten nyugtalanítja az Izlám híveit.

Leroy-Beaulieu az ötödik és utolsó fejezetben Bosnyákország és Hercegovina kormányzati rendszerével foglalkozik. Mindenekelőtt annak a nézetének ad kifejezést, hogy a szabad politikai intézmények hiánya egyenesen előnyére válik Bosnyákországnak, némely balkán-félszigeti országokkal, például Szerbiával szemben. Meggyőződése szerint a politikai pártharcok, cselszövények és erőszakoskodások rendkívülien megnehezítik a balkánfélszigeti országok békés fejlődését. Ezek az országok politikai lázba estek a Nyugattal való érintkezéstől és sok bajt zúdított rájuk a visszaélés a félreértett, ideje előtt, kellő előkészítés nélkül meghonosított parlamentarizmussal. Önkormányzat csak olyan népnek való, a mely már megtanulta, miképen kell saját magát kormányoznia; és nem vagyunk igazságtalanok a bosnyákok iránt, mondja *Leroy-Beaulieu*, ha azt állítjuk, hogy ennek a megtanulására eddigelé nem volt alkalmuk. Mindenesetre jó önkormányzati iskolájuk van most a nem régen szervezett községi autonómiában. A politikai szabadságoknak átmenetnélkül való proklamálása közönséges szemfényvesztés lett volna a megszállott tartományokban. *Leroy-Beaulieu*-nek ez a nyílt állásfoglalása a parlamentáris politikai szabadságnak elhamarkodott beplántálása ellen annál figyelemreméltóbb, mert az író nem kerülhet abba a gyanúba, mintha reakzionárius hajlandóságok vezérelnék. Hiszen Oroszországról írott, annak idejében élénk föltűnést keltett munkájában, nagyon is kimutatta, mily kevéssé híve az abszolutizmusnak. Bizonyára tehát a keleti viszonyok alapos ismerete sugálja neki azt a tanácsot, hogy csak akkor szabad az alkotmányos kormányzati rendszerre gondolnunk Bosnyákországban és Hercegovinában, ha a lakosság kellően megérett a politikai önkormányzatra.

A magyar-osztrák kormányzat-fölforgatás, a hagyományos szokások megsértése nélkül, — mondja továbbá *Leroy-Beaulieu* — fokozatosan halad munkájában. Először is jó közigazgatást, jó igazságszolgáltatást

és éber rendőrséget akart teremteni, a mi gyorsan és tökéletesen sikerült, úgy, hogy ezek az intézmények olyan pontosan működnek, akár a legrégebb európai országokban. A közbiztonság tekintetében Bosnyákország és Hercegovina messze fölötte áll nemcsak Algírnak, hanem még Tunisznak is. A hivatalnokok tehetséges, képzett, buzgó emberek, valóságos elite-testületet képeznek, a mi figyelemreméltó és fájdalmas leczke, mondja *Leroy-Beaulieu*, a francziákra nézve, a kik olyan kevés gonddal válogatják ki azokat az embereket, a kik a francia birtokokat kormányozzák. Nemde, kérdi a francia publiczista, hogy a bosnyák-hercegovinai föladat sikeres megoldásának első föltétele, hogy az egységes és folytonos kormányzás a központi hatalom által támogatott erős kézben nyugodjék. A bosnyák-hercegovinai kormányzat rendszere a bársonykeztyűs vaskézre emlékeztet és Magyarország és Ausztria barátai és ellenségei kénytelenek bevallani, hogy a monarchia büszke lehet arra, a mit ezzel a kézzel végezett. Természetesen nem elégíthetett ki mindenkit és így azt a szemrehányást sem kerülhette el, hogy túlságosan gyorsan akart dolgozni. Hanem ez a hiba majdnem elválaszthatatlan az ilyen föladatoktól. Azt a szemrehányást sem tehetjük a magunkévá, mondja *Leroy-Beaulieu*, a melylyel azért illetik a magyar-osztrák kormányzatot, mert gyökeresen meg nem változtatta az agrárius törvényeket. A kormány ebben a tekintetben is sokkal több tapintattal és körültekintéssel jár el, mint Franciaország Algirban. A forradalmi jellegű fölforgatás elkerülésével fokozatosan készíti elő a jobbágyok helyzetének a megjavítását. Csak az oktalanok sürgethetik a földbirtokviszonyoknak átmenet nélkül való átalakítását.

Az átmenet a török kormányzatról az európai kormányzatra, így fejezi be *Leroy-Beaulieu* érdekes tanulmányát, nem járhat rázkódás és szenvedés nélkül. A hatalom és a politika erejét túlhaladó csoda volna, ha sikerülne elkerülni azt a természetes válságot, a mely elválaszthatatlan az ilyen átalakulástól. Minden kormányzat jogos becsvágyát kielégítheti ilyen körülmények között, ha sikerül az országot a maga egészében a haladás útjára terelnie. Már pedig a haladás kétségbevonhatlan Bosnyákországban és Hercegovinában. Semmi sem olyan szükséges, de egyszersmind semmi sem annyira veszedelmes a keleti népekre nézve, mint a hirtelen érintkezés Európával és az európai civilizációval. Bosnyákország és Hercegovina, a mennyire az egyáltalán lehetséges, elkerülték a veszedelmet. Ezek az országok a Keleten azok közé tartoznak, a hol az érintkezés a Nyugattal a legtöbb jót és a legkevesebb rosszat idézte elő.

Külföldi szépirodalmi szemle.

(Orosz, francia és német irodalom.)

A külföldi szépirodalom egynémely újabb termékéről kívánunk beszámolni. Szétnéztünk itt is, ott is, de nem a mi hibánk, ha olvasóink figyelmét alig tudjuk egy-egy jelentősebb újdonságra felhívni.

A valóban nagyok, (mint Tolsztoj, Ibsen, Zola), a kikről, ha megjelennek, biztosak lehetünk, hogy ismét adnak valamit, a min az egész művelt világ elgondolkozhatik, a mit szívére vehet, ebben az évben még némák. Vannak elegenden, a kik helyettök beszélnek, de mi haszna, ha oly kevés a mondanivalójok. Egyaránt áll ez az öregebbekről, a hírnév verőfényében büszkélkedőkről s a fiatalabbakról, a hírért még küzdőkről.

A fiatalok közül a legutóbbi évek legérdekesebb jelensége bizonyára *Gorki* Maxim. Senki sem emelkedett oly mélyről oly magasra. Az oroszok már Dosztojevszkij Turgenyev és Tolsztoj mellett emlegetik. Mi még nem látjuk ily csúcson. E háromságnak pozitív eszmei tartalma sokkal nagyobb. Gorki erejét inkább csak a negatívban látjuk. Azok társadalomtörténeti szempontból is fölötte állnak. Az egész orosz társadalmat ölelik föl mesterműveikben, míg Gorki csak egy szűk körre határolódik. Az igaz, hogy ebben azután mesteri specialista.

Ezúttal nem kívánunk róla esszayt írni, a melyet irodalmunkban is megérdemel, csak összegezzük, hogy számos rajzában, elbeszélésében s egy-két nagyobb regényében és drámájában félelemes világosságot vetett az orosz nép legeslegalsó rétegére; elemi erővel ható keserű és sötét szénrajzokat vázolt életéből, a mely oly sokáig az ő élete is volt. Világa nem nagy: mindig ugyanazokkal a nyugtalan bujdosókkal, kalandos csavargókkal, mezítlábosokkal, („boszjaki”), kétes, de mindig érdekes existenciákkal, szerencsétlenség, lustaság, iszákosság vagy büntett folytán lesúlyedt vagy felemelkedni képtelen osztályonkívüliekkel találkozunk nála, de még eddig senki sem ismertette meg velük annyira, már csak azért is, mert íróember közül senki sem ismerte őket még annyira, mint ő. Testestől-lelkestől kimarkolja őket az életből, durván, stilizálás nélkül s mégis mesterien. S vázlatain nemesítően keresztülreng a legmélyebb rokonérzés:

„Ne féljete, ne kiáltsatok” — úgymond valahol — „hisz az élet mégis szép. Lentről jöttem, az élet fenekéről, onnan, a hol éj és borzalom uralg, a hol az ember még félig állat, a hol az élet csak küzdés a falat kenyérért. Ott lassan sötét hullámokban hömpölyög az élet, de ott is csillog a nemesszívűség, a szellem és hősiesség gyöngye; ott is él szépség és szerelem. Mindenütt, a hol ember van, a jó is megvan. Pirinyó darabokban, alig látható csírákban, de mégis meg van. S mindezek a csírák nem fognak elveszni: nőnek és kikelnek s az élet gyümölcsseit termik. A jogot, ebben hinni, nagy áron vettem meg, de ép ezért egész

életemre bírom, s ez által még egy másik jogot is vásároltam, a jogot követelni, hogy ti is higgyetek ebben, mint én, mert én az élet igaz hangja vagyok. Kétségbeesett följajdulása azoknak, a kik ott lent maradtak, s engem hozzátok küldtek, hogy szenvedéseikről tanúságot tegyek. Ők is föl akarnak jönni; föl, az öntudatra, világosságra s szabadságra.” E parafrásisnak csak igazat adhatunk. Minden művén megérik a vad és nyomorult félállatok olthatatlan vágya a bilincstelenség, az emberi természet ősjogú követeléseinek, ösztöneinek kielégítése, az élet zűrzavaros problémáival való tisztábajövetel után.

Hősei veszedelmes, a társadalomból kikapcsolódott, szájkosarazandó lázadók, anarchistákkal vérokon individualisták, néha büntetesekek, de mind csak az élet jogáért küzdenek. S filozofálnak is, — legtöbbször a pörölyvel. Egész életükben ostromállapotban vannak, de állati daczczal harcolnak elnyomóik ellen, a „szeget-szeggel” jelszavát hangoztatva ravaszsággal, gonoszsággal, ha másképp nem, hát pusztá kézzel, rugdalva, harapva. „Mindenüt bennünket s csak mi legyünk jámborok. Nem, köszönöm alássan.” Így argumentál egyik hőse.

Ezek a jellemvonások talán egy művében sem domborodnak ki annyira, mint legújabb regényében, a melynek: *A három* a címe. Három gyermek fejlődéstörténetéről volna tulajdonkép szó, de csak egynek psychosisába merül el igazán teljesen; ezt követi nyomon elejétől végig. A gyermek: Lunyev Ilya, egy gyújtogató paraszt fia, a kiből az élet nyomorúsága minden nemesebb csíráat elfojt. Családja elzüllése után nagybátyjával a városba kerül. Egy csapszék lesz állandó lakása. Itt tanúja, hogy haldokló jótevőjét, egy vén rongyszédőt, szenteskedő bácsija kirabolja; a korcsmában fogékony lelke magába szívja a nem gyermekes érzelmek és gondolatok egész tömegét, s zshivány- és lovagregények faldosása betegesen felizgatja képzeletét. Majd viszontagságos élete mindjobban megnyitja szemét az emberek aljassága iránt. Egy halkereskedő elcsapja, mert nem akarja őt meglopni, mint többi inasa, már pedig „ha egy becsületes s tíz gazember, senkinek sincs belőle semmije, s ez az egy tönkremegy.” Látja maga körül, hogy minden ember jajgat és sóhajtozik, húzza le az Istent az égből, s mégis csalja, lopja, öli egymást a legnagyobb hidegvérrel. Zárkózott, makacs és daczos lesz, elvégezi magában, hogy a piszkos és zűrzavaros környezetből felküzdje magát a csendes, jóllakott, tiszta életre, a mely után minden ember tülekedik, könyörtelenül félrelökve útban álló embertársát. Hiába jó szándéka. Egy örömlány lesz a szerelmese, s ennek kitartóját, egy vén uzsorást féltékenységből és vérig sértett büszkeségből megöli. Nem érez lelki furdalást, sőt dolgai most, hogy a bűn ösvényére lépett, jó mederbe terelődnek. Ez is hiába. Nyugtalan, sötét vére, a helyett, hogy büntette kiengesztelésére vezetné, arra bírja, hogy hanyathomlok rohanjon vesztébe. Bár eljártszotta a jogát, hogy az emberi gazság ellen fellázadhasson, mégis megteszi ezt egy ingerült percében a csalás és képmutatás láttára

még pedig oly vigyázatlanul, hogy elárulja tettét. Elfogják, de kiszabadítván magát őrei közül, kőfalon repeszi szét koponyáját.

Borzalmas és sötét történet, a melybe nem szűrődik egy kicsinyke fény sugar sem. Mintha a beteg szerző minden hitét vesztette volna már, nem engesztel ki semmivel: műve sok nagyszerű részlete ellenére is, beteg és betegítő. Van Gorkinak egy költői parabolája: *Dal a sólyomról*, a mely összetört szárnyakkal és sebzett mellel lehullt a mélységbe, a kígyó társaságába. Mintha Gorki most már maga volna ez a szárnyaszegett, elvérző sólyom, a mely hiába vergődik a fényes magasság felé . . .

Dramáját, melyet nemrég nagy sikerrel adott az egyik moszkvai színház, nem tölti el egészen ez az ultrapessimista hangulat. Címe: *Képek a Beszemenov család életéből*. Érdeme nem a laza cselekményben van, hanem a jellemrajzban. Itt is bemutatja ugyan egész sorát az életre képteleneknek, de ezek nem a proletárosztályból, hanem az intelligens, jómódú kispolgárok közül rekrutálódnak. Ahhoz a kiterjedt családhoz tartoznak, a melyhez — hogy csak néhányat említsünk — Puskin Anyeginé, Lermontov Pecsorinja, Goncsarov Oblomovja, Turgenyev Rudinja, s magának Gorkinak Foma Gorgyjevje. Hogy ennek a típusnak a képviselőit oly szakadatlan sorban leljük föl az orosz irodalomban, azt bizonyítja, hogy az életben is szakadatlan soruk van, hogy folytonosan születnek ilyenek, bármiként változnak is az életkörülmények. Közös vonásuk ezeknek a fölöslegeseknek, hogy nem tudják az életet megérteni, nem tudnak abban eligazodni. Folyton azt kérdik: „Mit tegyünk?” Aktív tette képtelenek, mindenben kételkedvén, örökösen elégedetlenek magukkal, környezetükkel s a dolgok uralkodó rendjével; ebbe folyton beleütköznek s végre is önmagukat és másokat kínozván, elvérzenek. Ilyenek a darabban a főbb szereplők közül Beszemenov kereskedő gyermekei: Tatjana és Péter. Mindketten holtra unják magukat atyjuk, egy régi módi, neveletlen, zsarnoki és lelkiismeretlen ember szűk látókörű házában. Ez legalább tudja mit akar s gúnyolódva kérdi gyermekeitől: „Jól van, hát a mi életrendünk nem tetszik nektek, de mily életrendet teremtettetek ti?” Nem tudnak rá felelni. Tatjana unalmában tanít a városi iskolában, de a kötelesség is üres szó neki. A lelki züllés megérleli benne a meggyőződést: „A ki nem tud semmit teremteni, annak joga sincs, hogy éljen.” Meg akarja magát mérgezeni, de ez sem sikerül neki, hisz' aktív cselekedet lett volna. — Öcscse, Péter, ép ily tehetetlen, jellemtelen alak. A lázadó diákok szószólója volt, de nem az ideálért való hevületből, mert alig utasították ki, így tépelődik: „Mi az ördög csábított, hogy ezekben az ostoba zavargásokban részt vegyek. Nem gátolt semmi kormány, hogy a római jogot tanuljam, csak a társaim kormánya nehezedett rám.” Gyűlöl mindent a mi a való életben él és cselekszik, ideálok nélkül ő is csak nyüge a családnak, s ő is örökös perpatvarban merül ki. E két alak közül

még egy csomó hasonszőrű személy. Velük mutatja ki Gorki, hogy az orosz kultúremberek hajítófát sem érnek s a vezéri szerepre a legkevésbé sem alkalmasak. Tehát ugyanazt a nótát fújja, mint Tolsztoj. Ha azonban ez a jövőt a parasztoktól várja, Gorki az új embert, az újjászületést a munkásosztályból látja kikelni, a mely fejlődik és halad, bárhogyan szemet hunynak is a felsőbb körök ez előtt. Az egészséges természetek képviselője a darabban Nil mozdonyvezető. Athleta testileg-lelkileg. A legnagyobb nyomorból felküzdi magát autodidaxis útján; nem bölcsekedik, mert nem ér rá, s mert megtalálta az élet értelmét a munkában. „A munkával és verejtékkel telt életnek megvan a maga ingere. Persze nem kellemes, hogy én és más tisztességes emberek vaddisznók, hülyék és tolvajok parancs-zavát követjük. De nem övéké az élet. El fognak tűnni, mint a mérges kelés az egészséges testről, mert nincs menetrend, a melyiken ne lehetne változtatni.” Nil még az öreg Beszemenovnak is imponál: „Nil szentelen ficzkó, rabló; de férfi, a kinek megvan a maga arcza.” Körülötte megint csoportosul néhány alak, a kinek szintén van pozitív életideálja, a melyet a földön megvalósíthat.

Hogy ezek az új emberek mint fogják a jövőt irányítani, azt a jövőre bízva Gorki. „Nem hallották még sohasem, mint hangolják a zenészek hangszereiket, mielőtt egy darabba fognak . . . Az ember kíváncsi hallani, mit is fognak játszani, ki lesz a solista, milyen lesz a darab stb. Ezek az új emberek is hangolják magukat, hogy éljenek.”

Gorki megszokott világa egy őseredeti, félbarbár, természetes társadalom, a mely még beláthatatlan lehetőségeket hordoz ifjú és forrongó erejű, szüzi méhében. Mi más a *Bourget* világa! Ez a kultúra minden raffineriáján keresztülment, kicsiszolt, mesterkelt, vénhedt, terméketlen társadalom, a mely csak a legritkább esetben árulja el igazi arczatát. Itt ellenállhatatlan ösztönökről, friss tetterőről, egyszerű szenvedélyekről alig van szó; itt minden átmegy előbb a számító, elemző, reflexiókban elbágyasztó ész retortáján. A felső tízezer komplikált lelki folyamatainak mesterei elemzője Bourget, de az elemzést a legtöbbször a közvetlenség rovására túlhajtja. Sokszor, mintha pszichológiai értekezést, nem regényt vagy novellát adna. Új műve is csakúgy hemzseg a sok műszótól: „état mental, disposition morale, motive d' un ordre plus simple” stb. Ez a tudákosság előli az élet eleven lüktetését. Jelen kötete (*Monique. Gestes d'âme. Reconnaissance. Berits de guerre.*) tehetségét erősen hanyatlóban mutatja. Az első elbeszélés a körül fog, hogy Franquetot műasztalos régi bútor javítása közben értékpapírokat lel, a melyek egy vén fauteuilbe voltak varrva. A papírok egy része elvész. Franquetot felesége és leánya a gyanút Mónikára hárítják, a kit az asztalos csecsemőkorában az utcán talált s fölnevelt. A leányt kiűzik a házból, de végre kiderül ártatlansága: Franquetot leánya keverte a bajba, mert elakarta így tőle hódítani jegyesét, s mert irigy volt finomságára, mely főrangú eredetre vall.

Láthatják, hogy meglehetősen „larmoyant” história. De alkalmat nyújt Bourgetnek arisztokratáskodó elvei hangoztatására s művészeti amateur-tudománya fitogtatására. Szócsöve Franquetot, a ki szomorú degenerációnak nevezi a demokráciát, nagy hajótörésnek a forradalmat, „amelyben mint minden, a műipar is elmerült.” A forradalmi utópiák, „a szocziáлизmus szofizmáinak ez áldozata” visszasóhajtja a czéheket s azt az államformát, a mely megengedte egy Boulenak, egy Risenernek, hogy remekeit megeremtse. — A második elbeszélés érdekesebb lélekbonzolás. Egy anya, a ki maga az igaz érzelem, leányában apjára ütő lelki komédiást lát, s ép ezért meggátolja egyesülését egy bensően érző, őszinte fiatalemberrel, a kit szerencsétlenné tenne. A „Reconnaissance”-ban primitív hátaltörténet keretén belül új, azonban aligha igaz pszichológiáját adja az Európában élő amerikaiaknak. Úgy tünteti föl őket, mint a kik imádják hazájukat s még sem tudnak ott élni; megvetik Európát, s mégis csak itt élhetnek. El vannak telve az ideges ingerlékenységtől, és az erőfeszítés túlságától okozott borzadással és utálattal. — Nekünk ezek a megfigyelések igen kéteseknek, vagy legalább is kivételeseknek tetszenek. — A „Récits de guerre” a katonai érzelmek rajza. Egyikük érdekes világot vet a francia katonai erkölcsökre, a melyek a mieinktől annyira elütnek. Ott a közkatonát is polgárszániba veszik, a kit érinteni sem szabad. Egyiket megüti tisztje, s e tisztet bojkottálják, a bántalmazottól pedig a tábornok kér bocsánatot.

Pierre Loti ezúttal csak útinaplójával szerepel, (*Les derniers jours de Pékin*) összegyűjtve a „Figaro”-ban megjelent jegyzeteit. Mint szem- és fültanú írja le a hatalmak által már bevett és földúlt Pekinget. 1900 őszétől 1901 tavaszáig járt ott, mint Pottier francia tengernagy szárnysegéde. Ismert kolorista tollával festi a pusztulást, a dögvész és halál tanyáját, a kihalt fővárost, császári palotáit nagyszerű, s nekünk tán örökre dechiffrírozhatlan művészetét, a mit még a „nyugati civilizáció” pionnierjai ízzé-porrá nem zúztak. Megérezkelteti a különbségeknek azt a szakadékát, a mely európaiak és e sphynxzerű birodalom fiai közt tátong, s előnti könyvén a monotonia és szomorúság szürkességét, a mely ottléte alatt finom lelkét eltöltötte.

A XIX. századbeli francia költészet java termékeit magyar fordításban bemutatni: célja a Kisfaludy-társaság egy újabb kiadványának.* A jelen kötet Andre Chénier-vel kezdődik és Musset-vel végződik; a második kötetet úgy tervezik, hogy a „*Parnassiens*” fejtől Leconte de Lisletől a legújabb nemzedékig kövesse nyomon a lyra fejlődését. Mindenesetre dicséretes vállalkozás. Ámde az eszme ellen van egy-két kifogásunk. Szívesebben láttuk volna, ha néhány fonyadt

* *Anthologia a XIX. század francia lyrájából*. I. kötet. Budapest, Franklin-társulat.

virág elmarad ez anthológiából, — a mely utóvégre is nem herbarium — s helyette más nem marad el. Minek egy, nem az iskolai oktatás céljaira, hanem a nagyközönségnek szánt gyűjteményben megpróbálni oly költők életre keltését, a kik a maguk idején híresek voltak, de ma már örök álmukat aluszszaák az irodalomtörténet czintermeiben? Minek foglal el Lamartine félszáz oldalt nehézkes és unalmas meditációival, vagy de Vigny Alfréd ugyanannyit végnélküli biblikus témáival? Azt ellenben, hogy Bérangert jobban felkarolja a kötet, mint a mai kritika, helyeseljük, mert a gall szellem igazi, bár nem nagyon mély, de mindig könnyű, kedves és őszinte képviselőjének tartjuk. Hol maradt azonban annyira ismert és jellemző *Mon habit*-ja? Hugo Viktor és Musset, a múlt század első felének legkitűnőbb nevei. Tőlük nem sajnáljuk a nagy tért, különösen Mussetől nem, a ki örökre meghazudtolta azt a frázist, hogy a franczia lyrából hiányzik az igazi, benső, meleg érzelmesség, egyszerűség és érzébeli finomság. A fordítások nagyon különböző értékűek. Petőfi Béranger-fordításai mutatják, hogy lelke mennyire közel érintette szárnycsapásaival ezt a különben mélyen alatta álló franczia költőt. Öregebb műfordítóink közül Szász Károly, a fiatalabbak közül Radó Antal a legszorgalmasabbak. Szász próbáinak némelyike nagyon sikerült (pl. a Hugo-versek közül egy pár, a melyek pathosa rokon az ő egyéniségével), de némelyike rendkívül döcögős. Radó különösen Mussetnek szentelte erejét, szép eredménnyel. Vargha Gyula is termékeny fordító; ismerjük el, hogy néha jól gördül az utánköltése, pl. Barbier Napóleont — becsmérő, gyilkos *Jambes*-jai közül a híres *Idole*-nak erőteljességét fordításban is megközelíti. Kozma Andor, Illésy György, Perényi István, stb. szintén nyújtanak egy és más figyelemre méltót. Természetes, hogy ez a kötet sem tudta egészében áthozni az eredeti versnek színét, zamatát, illatát, a mint ez lehetetlen is. Tájékoztatónak azonban mindenesetre beválik a gyűjtemény.

Kíváncsiak vagyunk, mit fog az anthologia a legújabb franczia lyrából fölvenni? Megkísérli-e műfordítóink közül valaki a lehetetlent r a szimbolisták egynémelyikét magyarra átültetni? Nem ajánljuk. Ezek lefordíthatatlanok. Verseikben a francziában is kevés, vagy épenséggel semmi a logikus értelem. Abból az alapelvől indulnak ki, hogy a vers ne képet vagy fogalmat váltson ki az olvasóban vagy hallgatóban, hanem szabatos, határozott körvonalakba, világos fogalomba, szavakba nem önthető hangulatot. Hozza az emberi lelket hullámlásba, keltsen valami belső muzsikát, olyan érzelmi állapotot, a mely hasonló ahhoz, a minőt a zene, vagy — az absynth kelt a lélekben. Ezért nem tartják szükségesnek a szavak logikus értelmi összefűzését. Elég, ha csengenek-bonganak és szín- és hangéreztet ébresztenek. Ugyanazért használnak ismert szavakat a közönségestől teljesen elütő értelemben, továbbá archaisztikus és önkényesen csinált, teljesen új szavakat s róják ezeket egymás mellé, csupán zeneiségük révén, minden értelem nélkül. Fes-

tészet, zene, költészet így egybeolvad alkotásaikban egy új, magasabb műtermékké. Legalább azt hiszik. Lessing, a ki a művészetek örök határfalairól értekezett, életre kelvén, láthatná, hogy ezekbe a falakba is beleverte a csákányát a modern szellem, csakúgy, mint a kínai falba. Hogy ezt az új, magasabb műterméket a közönség nem érti s nem élvezi? Mit törődnek ők vele. Sőt ép az a büszkeségük. Úgy tartják, hogy csak a legfinomabb, legelőkelőbb, legfáradtabb, dekadens szellemeknek lehet hozzáférésük e csodás birodalomhoz, s magára és ízlésére vessen, a ki nem tud hozzáférni.

Annyi bizonyos, hogy egynémelyikük van olyan költő, hogy értelmetlensége ellenére is kelt az emberben új, megfoghatatlan érzést, hangulatot. Hogy azt-e, a mit a költő akart kifejezni, ez egészen más kérdés. Itt minden a reczipiáló lelke finomságától s gazdagságától függ.

Ezt az iskolát jói meg lehet ismerni abból a kötetből, melyet a Societé du Mercure de France most adott ki. (Ad. Van Bever et Paul Léautaud: *Poètes d'aujourd'hui* 1880—1900.) Benne képviselve van Verlaine és Maeterlinck, Rodenbach és Mallarmé, a kiknek neve közismert, továbbá Samain, Bataille és Rimbaud, a kik előtt már az ó-konzervatív *Revue des deux Mondes* nyikorgó sorompói is megnyíltak, F. Gregh, a kit az akadémia megkoszorúzott, s az újabban divatba jött G. Kahn, Moréas stb.

A német irodalomból néhány szót egy pár drámáról.

Bahr ez idő szerint egyike a legügyesebb drámaíró-mestereknek. A hatás titkaival tisztában van, de sokszor elárulja, hogy csak a hatást vadászsza, s a költői értékre nem vet ügyet. Így járt *Der Apostel* című darabjával is. Feladatul tűzte ki, hogy színre hozza a parlamentet s keresett hozzá magának ürügyet az apostol személyében. Ez egy miniszter, a ki csak a jog-, törvény- és igazságért, a nép javáért, az ember legnemesebb eszméiért hévül és küzd; harcol a korrupció ellen, még a saját párthívei közt is; rákoppint kezükre, ha a húsosfazékba akarnak nyúlni. Ez okozza vesztét. Épen most az a kérdés foglalkoztatja az országgyűlést, hogy a nemzeti vagy egy amerikai bank kapja-e a nagy csatornaépítésre a koncessziót? A miniszter a nemzeti bankot pártolja, s a parlamentben fényes győzelmet arat az ellenzéken, leghevesebb ellenfelén, Andrin. Dicsősége tetőpontjáról azonban villámsújtottan szédül le. Meghitt bizalmasa, Gohl, a kitől egy zsíros állást megtagadott, nyílt ülésben szemébe vágja, hogy panamista; hogy csak azért pártolja a nemzeti bankot, mert zsebét tömte meg. Vádját látszólag be is igazolja a miniszter feleségének nyugtáival, a melyeket a banktól fölvelt kölcsönökről állított ki. A népkegy tüstént fordul: óriás vihar keletkezik, a mely elsöpri a minisztert. A parlament hangulatát egy suszterinas önti szavakba, a miniszter fülébe ordítván, hogy „Óvakodjunk a zsebtolvajoktól!” A tömeg majd széttépi az apostolt. Véresen, megszaggatott ruhában, félholtan, félőrülten kerül haza, s még lakásába is záporként hullanak

a kövek, „a nép látogatójegyei”. Végre csönd van, s elkövetkezik a magábaszállás és kimagyarázás ideje. A miniszter nem bűnös, s felesége is ártatlan tulajdonkép: nem akarta a háztartás súlyos kiadásainak gondjaival férjét búsítani, a kit eszményei és apostolkodása egészen elfoglaltak, s a következmények iránt vakon fogadta el a Gohl által közvetített pénzeket. A miniszter megbékél és megbocsát, újra hisz emberekben s lelke ünnepnapot ül, mert hozzá jön bűnbánóan az ellenzék vezére is, a ki lábai elé rakja a fegyvert. Mindnyájan egyesülnek; el akarnak fordulni a csúnya politikától, s csendes helyre vonulva, az emberiség nemesítésén dolgozni, de nem a tömegén, hanem az egyesén, csupán a jóság fegyvereivel. Íme, az apostol javíthatatlan apostol marad.

Ez mind nagyon szép, de a darab sok fejszöválásra kész. Ez az apostol jótékony, ködborította eszméivel nagyon hihetetlen alak. Sokban emlékeztet Ibsen „Népgyűlöljéének dr. Stockmannjára, de míg az egészen természetes és életfriss, ez egészen természetellenes és csinált. A különbség már helyzetük különbségéből is ered. Rendíthetetlen idealizmusával, kíméletlen igazságszeretetével és szókimondásával elérheti az ember egy kis város fürdőorvosának állását, de az „Apostol” lelki struktúrája mellett pártvezérét és miniszterét a XX. század küszöbén aligha. Ily hallatlan naivitással, ily kevés emberismerettel, ily távol állva minden taktikázástól, paktálástól, protekciótól, ily semmi-politikával lesz az ember manapság vezérlő politikusa s így ejti hatalmába embertársait s a bársonyszéket? S hogy értsük ellenfelét, Andrit, az ellenzék vezérét? Honnan ez a Pál-fordulása? Akkor fordul vissza, mikor ő jut uralomra? Egyszerre czikáznak lelkébe az emberiség nemesítésének eszméi, mikor eddig csak komisz munkát végzett, hogy uralomra jusson? S úgy nemesítjük-e az embert; ha száz mérföldre félreállunk tőle és harczaitól, egy csöndes helyre? Az apostolok nem szoktak penzióba menni; a kik penzióba mennek, azok nem apostolok.

De hát cselekmény, jellemfestés stb. minden mellékes. Fők a hatásos jelenetek, s legfőbb köztük a parlamenti ülés. Ezt csakugyan rendkívül ügyesen rendezte színre Bahr. Háromszáz ember a színpadon. Teljes parlamenti ülés elnökkel, miniszterekkel, képviselőkkel, gyorsírókkal, zurnalisztákkal, diplomatákkal, hölgyekkel, s egyéb karzati közönséggel. S mindezt a tömeget mozgalmasan beszélve, vitatkozva, tapsolva, zúgva, fütyölve elénk állítva: ennek izgatnia kell.

Egyéb jelenetei is igen jól vannak felépítve egész a nagy viharig, a mely után a darab a pityergősségbe és frázisokba merül. Addig a dialógok is kitűnően kihegyezettek voltak. Bahr az íróltalat nagy gyakorlottsággal kezeli, de e mellett stílusa e darabban valami nemezebb, goetheies patinát mutat.

Sudermann és Hauptmann is hozattak színre újdonságokat. Mind a ketten nagy balsikerrel. A min nem is csodálkozunk. Sudermann

darabja: „*Es lebe das Leben!*” Ez egy haldokló nő kiáltása: a Kellinghausen grófnéé. A grófné tizenöt év előtt szerelmi viszonyt kötött férje legjobb barátjával Völkerlingk Rikárd báróval, de férjére, gyermekére való tekintettel nem tépi szét házassága bilincsét, hanem hordozza, megszakadva belé. Tizenöt év múlva egy választási harcz pizskos hullámai a titkos viszonyt is felszínre hozzák. A grófné megmérgezi magát, (hisz' úgy is szívbajos) szerelmes Rikárdja s a többiek hadd éljenek, mert oly szép az élet!

Mindez nagyon gyöngén van megmotiválva; kevés a darabban az igazság. De sok a drámai és érzékeny jelenet. Sudermann, mint már oly gyakran megmondták, sokat tanult Sardoutól, s inkább barátja a raffinált és érdekfeszítő jelenet pillanatnyi, mint az igazság marandó hatásának, A politika ebben a darabban is nagy szerepet játszik, s a Junkerek pártmilieujének rajza nagyon találó. A stílus finom és szellemes, a mint Sudermanntól megszoktuk.

Hauptmann elszomorító ürességről és hanyatlásról tesz új darabjában tanúságot. „Hannele”, „Az elsülyedt harang”, „A takácsok” után, hogy írhat valaki ilyen semmiséget össze, mint „A vörös kakas” (*Der rothe Hahn*). Tragikomédia, a melyben nincs egy atomja sem a tragikumnak, sem a komikumnak, de még a drámának sem. Foglalatja mindössze az, hogy Wolfné férjével felgyújtja a házát, hogy pár ezer márka biztosítási díjhoz jusson. A gyújtogatást aztán egy szegény hülye nyakába varrják, a kit bolondházba csuknak. Wolfné hozzájut pénzéhez, de nem örülhet neki, mert egy szép napon szélütés öli meg. Az egész folytatása akar lenni a „Biberpelz”-nek, de semmi egyéb, mint megrokkant ismétlése. Ott becsületes polgárosszony külsejében és tekintélye alatt hódprémet lop, itt gyújtogatást inscenál: ez az egész különbség. No meg az, hogy ott humor verőfénye éri, míg itt csak aljas alak. Wehrmann, a nemesi származású előljáró, a ki ártatlannak tartja s másban keresi a bűnbakot, ott is, itt is ugyanaz a hülye úr, a ki a terhelő tanuknak csak azért nem hisz, mert szocialdemokraták. A kihallgatási jelenet is ismétlődik, de itt humor nélkül, boszantóan ostobán. A cselekmény hajszálvékony, sehogy sem halad; a jellemzés árnyékszerű és konfúzus; a dialógus összefüggéstelen, lapos és durva. Erőnek nyoma sincs. Ha Hauptmann így folytatja, a közönség hamar napirendre térhet fölötte.

Dr. Wildner Ödön.

A kisipar jövője.

A kézművesség jövő alakulása. A kisipar jövője, írta Gerster Miklós kir. ipar felügyelő. Előszóval ellátta Sztérenyi József miniszteri tanácsos. Koszorúzott pályamű. Ara 2 kor. Kiadja: A magyar kereskedelmi- és iparkamarák szakirodalmi alapja. (194 oldal.)

A magyar kereskedelmi- és iparkamarák egy nehéz kérdés megoldását tűzték ki szakirodalmi pályakérdésül: „A kisipar jövője.”

(Azon iparágakra vonatkozólag, a melyek a mai termelési viszonyok között fejleszthetők és a fejlesztés eszközei.)

Ezen nehéz kérdést megoldandó, a pályázatra 3 mű érkezett. A bíráló-bizottság úgy határozott, hogy két pályamű között a díjat meg kell osztani, mindegyiket méltónak találván a pályadíjra. Jelen soraink keretén belül nem fogjuk a két pályaművet összehasonlítani, mert ezt helyettünk az elmondott eredménnyel már megtette a pályabíró; jelenleg csak az egyik művel kívánunk foglalkozni.

A mű tulajdonképeni bevezetését Sztéryni József miniszteri tanácsos előszava képezi, melyben dióhéjban a kisipar jövő problémáját fejti ki.

De adjuk át a szót szerzőnek, ki első sorban is történeti visszapillantást vett a rómaiak ipari viszonyaira, a hol is már az üzleti tőke, a nagy- és kisipar s a teljes iparszabadság ismerveivel találkozunk. Ezek után áttér a középkorra, hol hazánk közgazdasági viszonyaihoz legközelebb áll középkori Németországgal, illetve annak czéheletével, majd a merkantilizmus kérdésével s a manchesteri iskola eszméivel foglalkozik. Megállapítja, hogy „a középkorban az ipar alakulása az antik csapással ellenkező irányba terelődött”. Kidomborítja szemünk előtt a mester, legény és inas fogalmának, eszméjének keletkezését, kifejezéstől elötte a czéhrendszer intézményét, a melyet azután német minta után természetesen a helyi s különös magyar viszonyok által átglyúrt formában mi is átvettünk.

De míg Németországban a czéhek nyomait már a XII. században is megtaláljuk, addig nálunk a XIV. századnak kellett jönni, hogy iparosságunk ezen sajátos rendszerbe tömörüljön. A czéhrendszer különösen a XIV. századtól egész a XVII. század közepe tájáig virágzott, a mikor is „talán valamennyi rend közül az iparosságnak volt a legkedvezőbb helyzete, különösen Erdélyben”. Ezen időponttól kezdve lassan, de biztosan egyre sorvad a czéhrendszer, míg végre az 1848-iki esztendő ezen intézményt is elsöpri, mint azt a francia forradalom 1791-ben Franciaországban tette. Ezután röviden Ausztriának és a magyar iparnak egymáshoz való viszonyával; Széchenyi, Deák és Kossuth szereplésével; Magyarország áruforgalmával, mezőgazdaságunk és iparunk kapcsolatával, Magyarország iparstatisztikájával foglalkozik, melyben reá mutat s statisztikai adatokkal igazolja azon általánosan ismert tényt, hogy Magyarország iparilag mennyire hátramaradt. Ennek jellemzésére nem lesz érdektelen felhozni azon kis kimutatást, hogy 1000—1000 lakos közül

Németországban.....	355	iparos
Nagy-Britanniában.....	333	„
Olaszországban.....	192	„
Franciaországban.....	172	„
Ausztriában.....	122	„
Magyarországon.....	53(!)	„ van.

Ezen iparstatisztika kapcsán a kézművesárúknak behozatalával foglalkozik.

Miután továbbá a kis- és nagyipar fogalmának meghatározásával foglalkozott, megállapítja, hogy „nem a gép használata, nem a kézi munka, nem a munkás tanult vagy tanulatlan volta, hanem tisztán a tőke mekkorasága szabja meg a vállalat nagy vagy kisipari voltát”. (70. 1.) Ezen tétellel nem értünk egyet, mert van számos olyan iparág, mint pl. az aranyműesség, drágakő—gyémánt=csiszolás, mely bár csak 2—3 munkással, de mégis oly nagy forgó tőkével dolgozik, hogy ha ugyanakkora forgótőkével egy más ipari vállalat, mint asztalos, bogárnár, lakatos,

fazekas stb. dolgozna — természetszerűleg nagyobb tömeg segéd-személyzetet foglalkoztatna — bátran megütné a nagyipar fogalmát. Tehát egyedül a tőke mekkorasága a vállalat nagy vagy kisipari voltát még nem szabja meg, hanem más tényezőkkel, mint munkások száma, gép használata stb. együttesen.

Ügyszintén nem osztjuk szerzőnek azon nézetét sem, hogy „a kisipari vállalkozó — egymagában — valamely árucikkelyt igazán tömérédek mennyiségben már egyáltalában nem termelhet, valóban csakis termékének minőségével versenghet. A kisiparos törekvésének egyedül helye és természetes célja a minőség.” (73. 1.) Nem látjuk be, hogy miért ne lehetne pl. az asztalos iparosságot annyira speciálizálni, hogy egy-egy asztalos kisiparos kizárólag mérlegsúlytartókat készítené. Szerintünk a kisiparosok a gyári termeléssel szemben két úton-módon boldogulhatnak, vagy termékeit minőségével, vagy pedig azáltal, hogy az egyes kisiparosok annyira speciálizálódnak, csakis egy-két cikk készítésére szorítkoznak, — mint a jelen esetben kizárólag mérlegsúly tartók készítésére, — hogy kisipari munkagépeik segítségével bátran megküzdhetnek a nagy- és gyári ipar hasonló termékeivel.

Nagyon érdekesek és tanulságosak szerzőnek fejtegetései, a melyben az eltérő jellegű vállalatokat mind a nagy, mind a kisipar keretén belül csoportosítja. Úgy a nagy, mint a kisiparban három rendszert állít fel: A gyárrendszert, a kiadórrendszert és a tárházrendszert; illetve a kisiparosnál a készletes-, háló- és a váltórrendszert.

A kézművesség válsága már a XVI. században kezdődött s terjedt egész napjainkig, a mikor is a mai gazdasági termelési rendszer, a közlekedés kifejlődése, a nagy gyári ipar fokozatos kialakulása, mindinkább sorvasztólag hatottak a kisipar életére, majd magában a kisiparosságban leledző hibák, mint a feltalálás, alkalmazkodás hiánya, az anyagszerző források nem ismerése, a tőke és hitelnélküliség, a tisztességtelen verseny, a csóddal művelt visszaélés stb.: mind hozzájárult ahhoz, hogy a kisiparosság létalapjában támadassék meg s a szemünk előtt azon nyomorúságos helyzetre jusson, a hol most áll.

A mesterinas és mesterlegény, valamint a hazai ipartestületi és ipartársulati intézményről sincs valami örvendetes mondanivalója; ezen intézmények is csak lengenek, mint a kisiparosság maga.

Az ipari szövetkezetek intézményétől sem vár sokat, míg mi ellenkező nézetben vagyunk; természetesen, hogy az ilyen intézmény meggyökeredzéséhez is idő kell. Nézetünk szerint az 1898. évi XXIII. törvényczikkkel létesített Országos Központi Hitelszövetkezet már eddig is oly áldásos működést fejtett ki, hogy a szövetkezetek jövőbeni fejlődéséhez csak reménynevel lehetünk. Hogy az eddig megalakult szövetkezetek egy bizonyos százaléka életképtelen lesz, az bizonyos, de ez még nem bizonyítja a szövetkezés meddőségét. Csakhogy e téren is hosszú idő kell, kitartás, önzetlenség a vezetők részéről s különösen pénz, nagyon sok pénz.

Majd a hazai iparosság nyilvános iparbeli követeléseivel foglalkozik, melyek közül a következőket felemlítendőnek tartjuk már azért is, mert mintegy bevilágítanak a mai iparosság lelkiületébe. Ezek: az ipar önálló üzésének feltétele, a kellő és kötelező tanultság igazolása (képesítés); a kontárok versenygésének megszüntetése; az ipari nevelésnek magasabb színvonalra való emelése, a mi különösen a mesterek és az iparoktatási intézetek feladata; az általános ipartestületek eltörlése és szakipartestületek létesítése; a kézműves kamarák felállítás; a börtönipari munka megszüntetése; a kisiparban a gépmunka behozatala; a műipar fejlesztése; a speciálódás keresztülvitele.

Mindezen fejtegetéseinek folyamányaként az ipar általános boldogulását a „kartellszerű szövetségek,-ben látja, melyben az iparos önállósága megszűnt s helyette az ipar — teljes egészében — felelős vezetőktől egységesen igazgatott és az államtól — a köz érdekében — ellenőrzött szervezetekbe tömörül, szóval trösztté alakul át. A kézmivesség boldogulását pedig a „kiadó szövetkezeti rendszerben látja.

Ezzel rövid vázlatát adtuk az érdekes s hazánk kisiparosságának ügyes-bajos dolgait kiváló szorgalommal s gyakorlati tapasztalattal tárgyazó műnek, melynek tiszta, világos előadását e helyen is kiemeljük. De már ezután néhány ily szónak használatával, mint környülállás = körülmény helyett; mértékelés = mérlegelés helyett; szintáj = színvonal helyett; iparféleség = iparág helyett, már nem értünk egyet, Egy tudományos munka keretén belül kár új szókat gyártani, ezt bízunk az akadémiára.

Dr. K. G.

Népek útja.

Les grandes routes des peuples. Essai de géographie sociale. — Comment la route crée le type social; par Edmond Demolins, Les routes de l'antiquité. Librairie de Paris. Firmin Didot et Co, 56 Hue Jacob. Paris.

Demolins a népszerűbb francia tudományos írók közé tartozik. Első nagyobb munkája „A quoi tient la superiorité des Anglo-Saxons” 21,000 példányban forog közkézen és külföldön is nagy figyelmet keltett, mert németre, angolra, spanyolra, olaszra, sőt még arabra is lefordították. Második munkájához szintén érdekes tárgyat választott. Azt fejtegeti benne, hogy miként fejlesztette a szociális typust az út, melyet az egyes népek bejártak? A tárgy nem épen új. Demolins tulajdonkép régi tudományt művelés csak új nevet ad neki. Az oknyomozó történetírás és a szociális földrajz már elég régóta követi azt az utat, melyen most Demolins jár. Az a befolyás, melyet az éghajlat, a föld minéműsége, a társadalmi élet viszonyainak természete stb. stb., a népek pszichológiájának alakulására gyakorol, régóta anyagul szolgál a történelmi események magyarázására és hatásuk többé-kevésbbé tisztázva van. Demolius sem nagyon bővíti e kérdésekről való ismereteinket, bármily hangzatos címet is ad művének.

Ha Demolins előttünk fekvő munkája mégis kétségtelenül megérdemli a dicséretet, úgy ennek okát nem a tanok eredetiségében, de a feldolgozott anyag gazdagságában, az eszméknek ügyes csoportosításában, a szellemes stílusban és a gondos feldolgozásban találjuk meg, a mi mellett van itt-ott egy pár eredeti gondolat is. Ez kétségtelenül elég érdem a nagy közönség szempontjából.

Nézzük a munkát egy kissé közelebbről. A földtekének népei között végtelen sok a különbség. Rendszerint azt szoktuk ennek magyarázatául felhozni, hogy ennek oka: a faj (la race). Demolins szerint azonban ez magyarázatul el nem fogadható. Mert hisz fölvetjük a kérdést, hogy hát a faj hogyan keletkezett? És csak akkor, ha erre megfelelünk, fogjuk egyszersmind a népek közötti különbségek okát is megismerni. Ez okot Demolins az útban keresi, melyet a népek bejártak, míg mostani letelepedésük helyére jutottak. Mi az út helyett inkább általában a körülményeket szeretnők akként megjelölni, melyek között a népek élnek és ezen körülményeknek csak egyike az út.

Bizonyos az, hogy ha egy népek útja hegyek között vezetett, egész másképen fejlődtek annak társadalmi intézményei, mint egy oly népé, mely egész életét, vagy ennek java részét pusztaságon, termé-

keny rónaságon töltötte. A hegy nem nyújt bő legelőt, nem lehet beléje búzamatot vetni, nincsenek tágas helyei, mely megengedné, hogy a kik egy hazából indultak ki, mind együtt, közvetlen egymás mellett élhessenek. A terméketlen talaj kecske, birkatenyésztésre, tehéntartásra szorítja és harcias élethez szoktatja őket. Azok az állatok megelégszenek száraz fűvel, fakéreggel, a mit a kopár sziklák között találhatnak. Búza nincs, tejsz és ennek termékeire vannak ezek a népek nagyobb részét utalva és ha végre így sem lehet az existenciát biztosítani, ott van a fegyver. A ki erősebb, elveszi attól, a kinek több van, de gyöngébb. Mivel pedig nagyobb társaságokba összeverődni nem igen lehet a szűk sziklák között, mindenik maga emberségére van utalva és minél bátrabb, edzettebb, annál jobban van biztosítva kenyere, jóléte, így függ össze az úttal az, hogy valamely nép inkább baromtenyésztő, harcias lesz és apró társadalmi formákba, országocskákba tördelődik. Míg a másik, — nem űzi gond, nem a szükség, — a búja rónaságon fűvet talál, búzát arat, testvérrel szorosán egymás mellett lakhat, összetarthat és megveti alapját egy nagyobb államnak, országnak.

Az út tehát kétségkívül nagy befolyással van a népek társadalmi életére, de a fajképzés egyedüli okául tekinteni nem lehet. Kitűnik ez magából azon példákából, melyekkel Demolins tanait támogatja. Vegyük például azt, a mit a római típusról mond.

A római kezdettől fogva és szükségszerűleg földműves nép volt. Mért? Róma a Cloaca maxima megépítéséig hét hegyecske közé ékelt mocsaras alföld volt. A dombokat természetes védbástyákká tették egyrésztől a Tiberis, másrésztől a félelmetes lázt terjesztő mocsarak. Következésképen ez a hely kitűnő menedéket nyújtott azoknak, kik otthon, a szomszéd Etruriában, Latiumban vagy Sabinumban a renddel jöttek összeütközésbe, vagy vendettában voltak érdekelve, vagy esetleg azoknak, kik egyszerűen függetlenebb szabadság és kalandok izgalmái után vágyódtak. Önként érthető azonban, hogy a földrajzi helyzet a megélhetésre csak egy módot nyújtott: ki kellett száritaniok a mocsarakat és azután gabonával bevetni, szóval művelés alá venni. Erre vezethető vissza a római nép földműves volta.

Második jellemző tulajdonsága a régi rómainak a tulajdonhoz való szenvedélyes ragaszkodás és a tulajdonnak abszolút garanciákkal való körülbástyázása. És ez ismét a földben leli magyarázatát. Nagy munkával, emberfölötti fáradsággal szereztek meg a városalapítók a szász veszélyrel, a lázhalállal fenyegető mocsaraktól a szántásra, munkára alkalmas területet. Ki csodálkoznék tehát, hogy az első rómaiak görcsösen ragaszkodtak a vérrel, étellel szerzett ingatlanhoz és szinte dühös féltékenységgel őrizték azt, a mit oly erőfeszítéssel tudtak a mostoha, kemény természet karjaiból kiragadni.

De van a rómainak még egy harmadik híres tulajdonsága: a patria potestas, a családapa nagy hatalma. Ezt Demolins közvetve úgy magyarázza, hogy mikor egy-egy ember megeremtetett magának egy darab művelhető ingatlant, annyira ezen ingatlan urának érezte magát, hogy ha még más valakit, akár mindjárt feleségét is, annak területére bocsájtotta, abból annak megélhetést engedett, ennek ellenértékéül nem kérhetett kevesebbet, mint az illetőnek saját personalitásáról való lemondását. Az első római saját erejéből küzdötte meg a kenyérharczot, annak eredménye fölött abszolút hatalmat gyakorolt. Ez így van igazán. De ha a római nem egyedül jött volna, hanem testvéreivel, családjával; ezekkel együtt száritotta volna a mocsarat, művelte volna a földet, nem lett volna lehetséges a patria potestast

kifejleszteni. Mindenki dolgozott, mindenki részes akart volna lenni a gyümölcsben, a hatalomban. De és itt aztán Demolinsnak abban kell hagynia a földdel való demonstrálást és áttérnie, az *egyéb* körülményekre. Az a tény, hogy a város első lakói menedéket kerestek ott, az, hogy otthonukkal megszakítottak minden összefüggést, összeköttetést, megfosztotta őket családjuktól, társaiktól: magukra lettek hagyva, önerejükre utalva. Ez az összeszaladt csöcselék nem volt egymáshoz bizalommal, nem kereste egymás barátságát, minden egyes az első sikert saját erejéből érte el és továbbra is korlátlanul akart a szerzett jogokkal rendelkezni. A természet ellen folytatott harc nem enyészett el a kivívott sikerrel, hanem átalakult a szerzemény érdekében, az emberek elleni küzdelemmé és e küzdelem eredménye lett az a hatalom, a melyről a római büszkén emlegette, hogy nincs még egy nép, mely hasonlóval dicsekedhetnék.

Látni való tehát, hogy Demolins már ismert igazságokat hirdet, ismert módon. Ő azt ígéri nekünk, hogy t. i. ha őt követjük munkájában, csakhamar meg fog változni előttünk a világ képe; a földrajz nem lesz pusztán nevek nomenclaturája, a történelem nem lesz megmagyarázatlan és megmagyarázhatlan események elreczitálása, hanem mind a kettő mint a társadalmi szervezkedés megvilágítója fogja becsülésünket kiérdemelni. Ez igaz, de nem Demolinsnak fogjuk ezt köszönhetni, mert már régen ugyanott tartunk, mint ő. De azért haszonnal és élvezettel forgathatják a társadalmi problémák barátai bármikor Demolins munkáját is.

Vajda József.

A pénz filozófiája.

Philosophie des Geldes. Von Georg Simmel. Leipzig, Verlag von Duncker und Humblot 1900.

Mind a jelenségek: a bennünk és a kívülünk létezők, a megfoghatók és a megfoghatatlanok stb. úgy függenek össze egymással, mint egy egésznek a részei. Valamint a részek összege egy egészét alkot, úgy el kell ismernünk, hogy minden jelenség összege is egy egészét alkot. Ez a filozófia egyik alapelve és a filozófia lényege ép abban áll, hogy az összes jelenségek magyarázatát adja azok egymással való összefüggésének kimutatása által. Ha pedig az összes jelenségeket egy jelenségből kiindulva nézzük, helyesebben mondva egy adott jelenségnek a többi jelenségekhez való viszonyát vizsgáljuk, akkor ama egy jelenség filozófiáját nyerjük. Ha a pénz ama egy adott jelenség, a pénz filozófiájához jutunk. Míg a nemzetgazdaságtan a pénzzel a *gazdasági* jelenségek magyarázata végett foglalkozik, addig a pénz filozófiája a pénzintézményt az összes *társadalmi* jelenségek szempontjából vizsgálja.

A főnehézség a kiinduló pont megtalálásában áll. A pénz nemzetgazdaságtani elmélete nem elég filozofikus e célra. Simmel (*Philosophie des Geldes*. Leipzig, 1900) a pénz lényegét veszi alapul. A pénzt egy változhatatlan fogalomnak nézi, melyet magunknak a gondolkodás segélyével megkonstruálunk, mely fogalmat analizálva jutunk ama általánosabb fogalmakra (pl. csere, érték), melyek bizonyos összetételéből a pénz alakult. Ehhez képest Simmel kiinduló pontja a pénz analízise. Művének első részét (I—III. fejezet) ő maga is analitikainak nevezi. Csak a második a szintetikai részben (IV—VI. fejezet) kezdi nézni a pénz befolyását az emberi életviszonyokra, bár egész következetességgel nem viszi keresztül az analízist és synthesist.

Simmel a valóság és az érték kategóriáiból indul ki. A subjektív érték csak a csere által lesz objektív, gazdasági érték, vagyis az érték megnyilvánulási formája s előfeltétele a csere. A pénz pedig nem más, mint a csereviszonylatnak egy önállósult kifejezése (I. fejezet.). A pénz anyagértéke nem szükséges logikailag ahhoz, hogy a pénz funkcióit teljesíthesse. A fejlődés menete az, hogy a pénz anyaga helyett mindinkább funkciói lépnek előtérbe, illetőleg az érték, minek folytán a pénz egyre symbolikusabb fogalom lesz (II. fejezet.). Az emberi célok sorában az eszköz legtisztább példája a pénz. Ennek lélektani folyománya, hogy az eszköz célzállá növi ki magát. A pénz eszközjellegéből foly, hogy individualitással nem bír, kvalitását egyedül kvantitása alkotja (III. fejezet.). Ezután foglalkozik Simmel az individuális szabadsággal (IV. fejezet), a személyi értékek pénzäquivalensével (V. fejezet), az élet „stíl”-jévei. A pénzben való kötelezettség ugyanis az egyének egymáshoz való viszonyából eltávolítván a személyi elemet, megengedi a szabadság legnagyobb fokát. A pénz azonban nemcsak egymástól távolítja el az embereket, hanem a javaktól való függésüket is csökkenti. A pénznek lényegében rejlik az objektivitás; így csereviszonyba jut minden jószággal, a személyiekkel is s ennyiben beszélhetni a szolgáltatásoknak, a munkának, az ember személyiségének stb. äquivalenséről. Az emberi életben a pénz az intellektuális elemet lépteti az érzelmi felett előtérbe, a mostani korszakot számítóvá teszi; hat végül a műveltségre s az emberi élet rhythmusára is. Ez Simmel művének gondolatmenete.

Mindenik fejezet három részre oszlik — ezt azért említjük, mert nem tisztán technikai dolog — mindenik rész elején kifejti Simmel ama jelenségnek, melyet a pénzzel összefüggésbe akar hozni, mivoltát (sajnos, rendkívül elvontan) s aztán a mondottakat applikálja a pénzre. Pl. kifejti az érték lényegét s nézi, mennyiben van az érték meg a pénzben. Nos hát ez eljárás hibás: ily módon t. i. nem bizonyítható be a pénz és a tárgyalt jelenségek összefüggésének szükségszerűsége; sosem halljuk, „mi hát voltaképp a pénz lényege s tulajdonképp miből folyik a pénznek általános jelentősége. Ily filozofálás, véleményünk szerint filozófia ugyan, de nem a pénz filozófiája.

Pedig Simmel kiinduló pontja alkalmas volna a kérdés megoldására t. i. érinti, hogy a pénz lényege a csereviszonylatok létesítése. Csakhogy aztán új meg új filozófia elvekhez nyúl s kiinduló pontjától eltér. Másrészt azért sincs művében egy irányító elv, mert nem nézi a pénz fejlődését; szerinte ugyanis e kérdés a történetbe s nem a filozófiába való.

Mi egész másnak képzeljük a pénz filozófiáját. Az evoluczió elve képezheti az egyedüli összekötő kapcsot a pénz és a többi jelenségek közt. A pénz keletkezése és fejlődése kimutathatja a pénznek nemcsak a mostani, hanem a múlt viszonyokkal való összefüggését is. Csak ha azt nézzük, hogy mily körülmények közt és mi célból keletkezett a pénz, ismerhetjük fel a pénz belső természetét. Ekkor láthatjuk, hogy a viszony a pénz és a többi jelenségek közt nem esetleges, hanem szükségszerű; hogy van valami közös a pénz és minden más intézmény közt, t. i. minden intézmény eszköz az emberi boldogsághoz: pénz nélkül ugyanis a csere, ennek következtében a munkamegosztás és termelés, utóbbinak folyományaképp a fogyasztás tökéletlen s így szükségszerűen kellett létesülnie egy intézménynek, mely a cseréket megkönnyítvén, végeredményben a szükségletek tökéletesebb kielégítését teszi lehetővé. A pénz lényege e szerint az, hogy csereeszköz; ez magyarázza a pénz összefüggését a gazdasági s ezáltal a társadalmi élet jelenségeivel.

E keretben: „A pénz keletkezése és fejlődése” tárgyalható szerintünk a pénz teljes filozófiája. Megczáfolván a pénz keletkezéséről szóló elméleteket, kifejthetjük, mint fakadt ki a pénz a társadalom két eleméből, a cseréből és a munkamegosztásból. A fejlődés folyamán a pénz egyre tökéletesebben bírja ama kellékeket, melyek képesítik csereeszközi funkciójára. Majd a csereeszközi funkció differenciálódik: az eszmei csereeszközből lesz az értékmérő, a szükségszerűen használandó csereeszközből a fizetési eszköz. A csereeszköz és a cserejavak aequivalenciájának kérdése átvezet a kártérítéshez, a pénz-büntetéshez, a vagyoni család jog fejlődéséhez. A csereeszköz és a cserejavak összefüggésének vizsgálata a gazdaság nyugvó állapotának rajza; a csereeszköz és az árúk összefüggésének kimutatása a gazdaság dinamikájának vázlatja. A mennyiben a csereeszközzel a termelési javak megszerezhetők, annyiban a pénz tőke; s így vizsgálatunk tárgyává tehetjük a mai termelési és fogyasztási rendszert. A pénz csereeszközi jellegéből levezetvén a mai forgalom lényegét (mivel az egyének termelvényeik becserélése útján szerzik jövedelmöket); vizsgálhatjuk a mai jövedelemmegoszlási proczesszust. A pénz mint csereeszköz megteremti a kereskedői osztályt, s így, valamint egyébként is, hat az osztály alakulásra, mint a személyi szolgáltatások aequivalense a szabadságra, mint univerzál csereeszköz (vagyis minden jószág képviselője) a morálra.

A pénz eme filozófiája nem az alanyi észlegességből, vagy abstrakciókból, hanem a fejlődés lényegéből, az ember szenzuális természetéből indul ki. Talán nem helyes, de egyszerű, mint egy matematikai dedukció. Legyen vizsgálandó a pénz és a műveltség összefüggése: a pénz csereeszköz, a cserék megkönnyítése által lehetségessé teszi a munkamegosztás nagyobb fokát, ezáltal meg nagyobb műveltség megszerzését. Ez egyszerűség csak egy egységes irányelv alkalmazása mellett érhető el; másrészt hátránya ez elvnek, hogy a tárgyalás menetében anticzipacziók, de főleg ismétlések ki nem kerülhetők.

Engel Zsigmond.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Három és fél havi hosszú, de korántsem mélyreható vita után a képviselőház végre elvégezte a költségvetést s a politikai körök érdeklődése a *delegációk* felé fordult, bár ezeknek tanácskozásai ez évben kevés újat nyújtottak. Ez természetes is. A *külső* politika terén lényegesebb új mozzanat az utolsó évben nem merült fel. Ez a politika úgy mint eddig két főoszlopon nyugszik a hármasszövetségen és az Oroszországgal a Balkán-kérdésekre vonatkozólag fennálló egyezményen. Legfeljebb a két oszlop értékének mérlegelésében mutatkozik némi lassú átalakulás, de ez is inkább látszólagos, mint valódi. Az az entuziasmus, melylyel a hármasszövetségről annak idején beszéltek, nyugodtabb, de azért igen meleg megbecsülésnek adott helyet, míg az orosz egyezmény fontosságáról való tudat a közvéleményben évről-évre erősödik. Abból a tényből, hogy a delegációk megnyitásokor mondott trónbeszéd az Oroszországgal való jó viszonyt sokkal nyomatékosabban hangsúlyozta, mint a hármasszövetséghez való ragaszkodást, egyesek egyenesen azt a következtetést vonták le, hogy külső politika súlypontja a hármasszövetségről lassan az Oroszországgal való egyetértésre siklik át, de ez az állítás ebben a formájában alig állja meg helyét, már csak azért sem, mivel a hármasszövetség voltaképen előfeltétele az Oroszországgal való barátságos egyetértésnek. Előbb oly tekintélyes szövetségeseket kell felmutathatnunk, a melyeknek Németország és Olaszország, ha azt akarjuk, hogy vetélytársaink a hozzájuk való barátságos közeledés szükségét érezzék. A *hadügyi* költségvetésben kissé kellemetlenül érintett a katonai terheknek újabb növekedése, mely ezúttal a tüzérség új felfegyverzése következtében 38 millió koronát tesz ki. A delegáció azt az álláspontot foglalta el, hogy e kiadás védképességünk érdekében okvetlenül szükséges. Ha ez így van, nem marad egyéb hátra, minthogy kifizessük a prezentált számlát. Hisz az ország biztonsága minden áldozatot megér és a hadsereg számára tett kiadások, nemzetgazdaságilag tekintve a dolgot, tulajdonképen biztosítási díjaknak tekinthetők, a melyeket a háború veszélye ellen fizetünk. A

legnagyobb áldozat is inkább elviselhető, mint egy háború, a melyben előre is arra volnánk kárhozthatva, hogy a rövidebbet húzzuk. A *bosnyák* ügyekre vonatkozólag újabb mozzanat alig merült fel.

Nagyobb érdeklődést keltettek a *kiegyezést tárgyalások*, melyek a magyar és az osztrák kormány között ismét megindultak. A helyzet e kérdések tekintetében időről-időre egyenesen válságosra fordult és ha most a hangulat kevésbé feszült is, azért a válságnak minden csirája még koránt sem veszett ki belőle.

Az Ausztria és Magyarország közt felforgó és a két kormány tárgyalásainak anyagát képező kérdések két nagy csoportba foglalhatók: az egyikbe tartoznak a kiegyezéssel, a másodikba a vámtarifával kapcsolatos kérdések. A mi a kiegyezést illeti, ismeretes dolog, hogy az osztrák parlament erre vonatkozólag, — nagy részben politikai természetű indokok befolyása alatt, — következetesen azt az álláspontot foglalta el, hogy a fennálló, u. n. Bánffy-Badeni-féle kiegyezést Ausztria javára meg kell változtatni. Ez a kiegyezés tudvalevőleg két igen fontos kérdésben, a fogyasztási adók átutalása és a bankügy kérdésében megszüntet bizonyos visszasságokat, melyek eddig Magyarország hátrányára fennállottak, és így a kiegyezés Ausztriára nézve tényleg absolute véve rosszabb, mint az előző állapot. De ez ebben a kérdésben nem a döntő szempont: döntő csak az, hogy az új kiegyezés megfelel-e az igazságosság követelményeinek, mert hisz a Magyarország javára kieszközölt előnyök származhatnak abból is, a mint hogy a jelen esetben kétségtelenül úgy áll a dolog, hogy régebbi jogtalanságokat sikerült kiküszöbölni. Ezt voltaképen belátja az osztrák parlament is, mert a kiegyezés ezen részének megváltoztatását nem feszegeti.

Mivel azonban egészen bizonyos, hogy az osztrák képviselőház, a mennyiben abban a helyzetbe jutna, hogy a kiegyezési kérdésekkel foglalkozzék, a fennálló kiegyezést a maga egészében elvetné. Körber osztrák miniszterelnök azon mesterkedik, hogy valamiféle engedményeket mégis csak felmutathasson parlamentjének. Tekintete először is a magyar iparpártolásra vetődött. Ez tudvalevőleg igen szerény körben mozog és lényegében véve a magyar gyárak közvetlen anyagi támogatásából, vasúti tarifakedvezményekből és a hazai iparnak közszállításoknál adott elsőbbségből áll. Osztrák részről ebből azonnal sérelmet formáltak és felállították a tételt a következőleg: a közös vámterületnek az a célja, hogy az osztrák ipar termékeinek a vámbelföldön előnyt biztosítson a külföld termékei fölött, a minek fejében Ausztria lemond mezőgazdasági termékeinek ama hathatósabb védelméről, melyet számára csak az önálló vámterület biztosíthatna. Ugyanezt kell tennie Magyarországnak is, csak megfordítva, azaz mezőgazdaságának előnyére és iparának hátrányára. Ha most Magyarország a maga iparpártolási politikájával a termelési és értékesítési feltételeket a magyar gyárakra vonatkozólag kedvezőbbé teszi, akkor — mindig az osztrák álláspont szerint, — a helyzet voltaképen ugyanaz, mintha Ausztriának

már önálló vámterülete volna és mintha nem tett volna semmi engedményt a magyar mezőgazdaságnak. Más szóval: a közös vámterületen az osztrák ipari és a magyar mezőgazdasági érdekek a körülményeknek megfelelőleg kiegyenlítődnek, Magyarország azonban a mezőgazdaságának koncedált kedvezményeket ugyan a maguk teljességében élvezzi, ellenben mindenképen paralizálni igyekszik az Ausztria iparának tett engedményeket, úgy, hogy lényegében véve Magyarország kedvezőbb helyzetben van, mint Ausztria. Eddig az osztrák álláspont.

Ezzel szemben magyar részről egész sereg ellenvetéssel lehet előállni. Mindenekelőtt a magyar ipar ma még nem oly erős, hogy még a legkiterjedtebb magyar iparpártolási politika is Ausztria lényeges megkárosodását vonhatná maga után. Méltán kérdés tárgyát képezheti az is, hogy Ausztria tényleg oly nagyon respektálja-e a magyar mezőgazdaságot, a mint tőlünk az osztrák ipar respektálását megköveteli. De eltekintve mindettől, Magyarországra nézve a helyzet az, hogy iparpártolási politikájának feladásával arra kárhozná magát, hogy mindvégig mezőgazdasági állam maradjon, dacára annak, hogy a mai gazdasági viszonyok között magasabb jóllétre, magasabb kultúrára csak ipari állam számíthat. Ha a cél, Magyarország modern gazdasági fejlődésének megkönnyítését, a közös vámterületnek fel kellene áldoznunk, akkor Magyarországra nézve az önálló vámterületre való berendezkedés abszolút szükségesség volna, dacára azon igen súlyos megpróbáltatásoknak, melyeknek egy ily intézkedés az utolsó évek folyamán amúgy is megviselt magyar mezőgazdaságot kitenné. De az sem áll, hogy a magyar iparpártolási politika a magyar ipar termelési feltételeit kedvezőbbé tenné, mint a milyenek között az osztrák ipar dolgozik. Magukban véve az ipari termelési feltételei a tőke és a képzett munkaerő hiánya, de a régi, meghonosodott osztrák ipar versenye miatt is annyival kedvezőtlenebbek mint Ausztriában, hogy méltán kérdés tárgyát képezheti, vajjon a magyar iparpártolási politika képes lesz-e, ezen kedvezőtlenebb helyzetet még csak ki is egyenlíteni. Eddig erre nem volt képes.

Ugyanez az érdekellentét mutatkozik természetesen a vámtarifa megállapítására irányuló tárgyalásokban is. A magas ipari védvámok Magyarországot még fokozottabb mértékben szolgáltatnák ki kötött kezekkel Ausztriának; túl magas mezőgazdasági vámok ellenben megdrágíthatják az ipari termelésre szükséges nyersanyagokat. E téren is igen nehéz, a *juste milieu*-t megtalálni és betartani.

Politikailag pedig úgy áll a dolog, hogy Körber nem állhat a kiegyezésben s vámtarifában elért lényeges engedmények nélkül a maga parlamentje elé, Széll Kálmán pedig a magyar országgyűlésen nem tudna elérni semmiféle lényeges engedményt, még ha — a mi ki van zárva — ezt meg is akarná tenni. Nehéz e helyzetből kivezető utat találni, a nélkül, hogy az egyik a két államférfiú közül áldozatul ne essék. Lehetséges lesz-e ez, — a jövő fogja megmutatni.

Mielőtt a magyar ügyektől búcsút vennénk, még csak megemlítjük, hogy a kereskedelmi tárcza két heti vajúadás után gazdához jutott Láng Lajos lett az új miniszter. Sem a politikában, sem a gyakorlati adminisztrációban nem új ember és mi őszintén kívánjuk, hogy miniszteri működése még növelje azt a becslést, a melyben eddig is részesítették.

A külpolitikai eseményekre ezúttal csak futólag akarunk kitérni. *Franciaországban* az általános választások egészben véve nem hoztak változást. A francia főváros ugyan túlnyomó részében meghódolt a nacionálizmusnak, és ez mindenesetre aggasztó jelenség, mert egy francia mondás szerint Franciaország nem kormányozható sokáig *Paris ellenére*, de általában a kormánynak ma is megvan az a többsége, a melylyel az utolsó kamarában bírt. Számadatokat az új kamara összeállítására vonatkozólag nehéz adni, mert a megválasztott képviselők egy tekintélyes része bizonytalan pártállást foglal el. A hivatalos adatok szerint az új kamarának tagja lesz: 50 konzervatív, 59 nacionalista, 99 kormányellenes republikánus, továbbá 111 kormánypárti republikánus, 129 radikális, 90 radikális szocialista, 43 szocialista és 6 guesde-párti szocialista, tehát (a guesdistákat az ellenzékhez számítva) 379 kormánypárti és 214 ellenzéki képviselő. Más adatok szerint a kormánypárt 341, az ellenzék 252 mandátum felett rendelkeznek. Még ha ez utóbbi adatok is közelítenék meg jobban a valóságot, még akkor is teljesen indokolt volna, a francia kormány fényes győzelméről beszélni. A nacionalista táborban most nagy a zavar, „intellektuális vezérei” Goppée és Lemaitre visszaakarnak vonulni a politikától és benső ellentétek is megbénítják a párt akcióképességét. A köztársaság ezúttal is megtudta magát védeni nyílt és titkos ellenségei ellen. Közvetlenül a választások után Loubet köztársasági elnök Pétervárra utazott, hogy a csár múlt évi látogatását viszonzza. A látogatás bizonynyal hozzájárul a *francia-orosz szövetség* megszilárdulásához, s ezt annál nyugodtabban szemlélhetjük, mert azon nyilatkozatok után, melyeket május folyamán Goluchowski gróf az osztrák delegációban, Prinetti külügyminiszter pedig az olasz kamarában tett, a *hármasszövetség* megújítása is biztosítva van.

Angliában az amerikai hajótrust idézett elő a közvéleményben nagy kavarodást. Más helyen szakavatott tollból kimerítő taglalását hozzuk az új gazdasági esemény jelentőségének, s így e helyen annak pusztá megemlítésére szorítkozunk. Angliára nézve öröndetesebb hírek jönnek végre Délafrikából. A béke úgy látszik biztosítva van, bár még létre nem jött. A feltételek, a melyek felett a boerok vezérei az angol kormány képviselőivel tárgyalnak, egyelőre még ismeretlenek.

Spanyolország ifjú királya, XIII. Alfonz elérte nagykorúságát és anyja, az eddigi régens királyné kezéből átvette országa kormányának gyepelőit. Nagy és nemes feladatok várnak rá ebben a szerencsétlen

országban, melyet az évszázadokon át tartó klerikális uralom oly alaposan megrontott és megmértelyezett. Lesz-e benne elég érzék a modern kor igényeinek felismerésére, s lesz-e benne elég erő, a reá váró feladatoknak megfelelni, arra e pillanatban senki sem adhat feleletet. Egy anarchista összeesküvés, melyet trónraléptével egyidejűleg fedeztek fel és a mely a fiatal király élete ellen irányult, — sötét árnyékot vet előre, — de hisz az előjelekben ma már nem hiszünk.

Egy új köztársaság születése is emlékezetessé teszi ez év május havát. *Cuba* szigete, mely mióta a spanyol anyaországtól elszakadt, az Egyesült-Államok járszalagján maradt, míg az átmeneti állapotokon túlesett, teljesen felszabadult s ezentúl önmaga fogja intézni ügyeit. Ha képes lesz erre, virágzó állammá lehet. Ha nem lesz rá képes és ha a többi közép- és délamerikai spanyol köztársaságok színvonalára süllyed, Amerika bizonynyal hamar el fogja venni tőle azt a függetlenséget, melyet neki most nagylelkűen meghagyott. Sorsa saját kezébe van letéve.

Budapest, május 26.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

A „Társadalomtudományi Társaság” április hó 4-én (pénteken) d. u. 6 órakor *Hegedűs* Lóránt elnöklete alatt ülést tartott, melyben dr. Harrer Ferencz székesfővárosi fogalmazó tartott előadást „A közgazgatási jog és a szocziológia” czímen. Az előadást múlt számunkban egész terjedelmében közöltük.

*

Április hó 13-án a Társadalomtudományi Társaság felejthetetlen emlékü megalapítójának és első elnökének, Pulszky Ágostnak emlékére nagy és fényes közönség, valamint az elhunyt családjának tagjai jelenlétében ünnepélyt rendezett, melyen a társaság új elnöke, gróf *Andrássy* Gyula, megtartotta székfoglaló beszédjét. A beszéd szövegét múlt számunkban közöltük. Pulszky Ágost tudományos jelentőségét *Pikler* Gyula egyetemi tanár méltatta, politikai szereplését *Emmer* Kornél ismertette. Az emlékbeszédek szövegét a Társaság tagjai külön füzetben fogják megkapni.

A NORMÁLMUNKANAP ÉS A MUNKAKÖZI SZÜNETEK.

(ELŐADÓI TERVEZET).

I. A normálmunkanap.

Manapság minden civilizált, még gazdaságilag kevésbé fejlett ország is törvényes védelemben részesíti legalább bizonyos mértékben a munkásokat. Ennek daczára még sem állíthatjuk azt, hogy a törvényes munkásvédelem jogosultságát és nélkülözhetlenségét világszerte elismernék, még kevésbé azt, hogy ennek határai meg volnának állapítva, vagyis pontosan meg volna vonva a munkaviszonyok azon köre, melyre az állami szabályozás az egyéni szabadság megsértése nélkül kiterjedhet. A politikai opportunizmus, rendkívüli fordulatok a gazdasági életben, kedvencz eszméik megvalósítására törekvő vezető államférfiak tényei, sőt némelykor a kísérletezési vágy ad létet nem egy szociálpolitikai alkotásnak s ennek tulajdonítható talán, a történeti fejlődés különböző menetén és a nemzeti jelleg folyományain kívül az, hogy a munkásvédelmi intézkedések életbeléptetésében az államok egymástól oly eltérő sorrendet követnek.

A régi manchesteri felfogáson csak rést tört, de le nem rombolta azt a modern munkásvédelmi törvényhozás. Az európai államok jórésze még mindig óvja a felnőtt munkás egyéni szabadságát s csupán a gyermekeket, fiatal munkásokat és a nőket védi, mint a kik nem képesek akarataikat szabadon érvényesíteni. Igaz, hogy ezt az elvet nem viszik keresztül következetesen, hisz alig van állam, mely nem rendelne el oly intézkedéseket, melyekkel az u. n. védetteken kívül a felnőtt munkások javáról is nem gondoskodnék. Az ipari törvények kiinduláspontja, vezérelve azonban manapság mégis csak az, hogy a felnőtt munkás munkafeltételeit a munkaadóval egyetértőleg szabad egyezkedés útján állapítsa meg.

Így érintetlenül hagyja a legtöbb európai állam törvénye a munkás azon jogát, hogy az általa munkára naponkint fordítandó időt meghatározza, vagyis kevés kivétellel nem korlátozza a felnőtt munkás napi munkaidejét. A gyermekek, fiatal munkások és nők munkájára

maximális tartamot állapítanak meg, azon feltételezésből kiindulva, hogy az ezen időtartamon túl folytatott munka a koránál és alkatánál fogva gyöngé és csekélyebb ellentállásra képes szervezetre káros hatást gyakorol. De a felnőtt munkás testi szervezetének ellentállási képessége sem határtalan és kétségtelen, hogy ezt a gyári munkában szokásos hosszú munkaidők mindinkább csökkentik és pedig rohamosabban, mint az a korban való előhaladással járna. A felnőtt munkásokra nézve tehát ép oly indokolt volna aránylagos védelem, mint a gyermekekre és a nőkre.

A felnőtt munkások egyébként is ép oly védtelenül állanak a munkaadóval szemben, mint a nők és a gyermekek. Az annyit hangoztatott szabad egyezkedés köztük és a munkaadó között tudvalevőleg nem érvényesülhet a gyakorlatban a nagy munkakereslet folytán. A munkás ennél fogva nem szabad akaratából dolgozik 12 óráig vagy annál tovább is naponkint, hanem azért, mert csak ily súlyos feltétel elvállalása mellett kap alkalmazást. Ebből folyólag a felnőtt munkások ezen szempontból is joggal igényelhetik a törvény védelmét, vagyis a munkanap tartamának törvényes korlátozását.

A normálmunkanap vagy más néven a maximális munkanap életbeléptetése mellett első sorban a munkások érdeke szól, minthogy ez által ezek munkaerejükkel gazdaságosabban bánhatnak el, elkerülik az időelőtti kimerülést, több időt fordíthatnak a pihenőre, családjuk körében való tartózkodásra és esetleg a szellemi fejlesztésre is. Azt az aggályt, hogy a munkások a normálmunkanap alkalmazása folytán nyert szabad időt korcsmalátogatásra és léha szórakozásokra fogják fordítani és hogy így a rövidebb munkanap a munkást az elzüllés útjára terelné, az eddigi tapasztalatok nyomán alaposnak nem tartjuk. A munkaidő megrövidítésével továbbá több és több munkásra van szükség és így a munkanélküliek tartalékseregének egy része is alkalmazást talál.

A munkásosztály ennél fogva sok évtized óta, nemcsak kemény küzdelmet folytat a munkaadóval szemben a munkaidő fokozatos csökkentéséért, hanem szakadatlanul erős mozgalmat tart ébren a normálmunkanap törvénybe iktatása érdekében, melynek tartamát most már úgyszólván általánosan 8 órában kívánja megállapítani.

Érdeke ez különben az államnak is, már a katonakötelezettség érvényesítése szempontjából, hogy úgy szellemileg, mint testileg egészséges, erős és munkában túl nem csigázott polgárai legyenek. Több tekintetben, pl. a vasúti szolgálatnál a közbiztonság érdeke is az, hogy az alkalmazottak testi és lelki ereje túlságosan igénybe ne vétessek.

Kérdés azonban, hogy a normálmunkanap megállapítása mennyiben egyezik meg a munkaadók érdekeivel. Ezek igyekezete ugyanis általában véve munkásaik munkaerejének lehető teljes kihasználására vagyis arra irányul, hogy a munkásoknak fizetett bérekért megfelelő ellenszolgáltatást, tehát minél több végzett munkát kapjanak; törek-

vésük továbbá a termelési költségek lehető csökkentése, vagyis minél több munka, minél kisebb áron. Az uralkodó felfogás pedig manapság is az a munkaadók körében, hogy hosszabb munkanap alatt több termelhető, mint rövidebb alatt. Számos kísérlet történt már ugyan a földkerekség több államában a munkaórák csökkentésére, melyek nagy része azt bizonyítja, hogy a napi munkaidő rövidítése nem jár karöltve okvetlenül a termelés mennyiségének csökkenésével, sőt egyes esetekben annak határozott emelkedését idézte elő. E szórványos kísérletekre azonban számos körülmény gyakorolt befolyást, így a jólétben is kedvező üzletviszonyok, a munkások azon ambíciója, hogy az új rendszer helyességét bebizonyítsák stb., úgy hogy ezek mindezekig általánosan meggyőző erővel nem hathattak.

A munkaadók ennél fogva minden időben, eltekintve az említett kivételektől, elleneztek a munkaidő megrövidítését és a gyakorlatban levő munkanap fentartását a nemzeti termelés kérdésévé tették. Azzal érvelnek ugyanis, hogy a rövidebb tartamú munkanap alatt természetesen kevesebbet termelhetni, mint a hosszabb tartamú alatt és a termelés azonkívül megdrágul. A normálmunkanap törvénybeiktatásának a munkásokra kedvező hatása ugyanis csak annak feltételezése mellett van, hogy a bérek nem csökkentenek a munkanap redukciójának arányában. Ellenkező esetben ugyanis” a rendszabály a munkásokra hátrányos volna, sőt megélhetésüket veszélyeztetné. Az ily irányban eddig tett tapasztalatok ellenben azt tanúsítják, hogy ha ily bérredukció történik is, ez csak átmenetileg van érvényben, mert a bérek lassankint visszatérnek a hosszabb munkanapért fizetett munkadíjak színvonalára. Ennél fogva a munkás nem veszít a munkanap megrövidítésével, de a munkaadónak a rövidebb tartamú munka ugyanannyiba kerül, mint a mennyit az előtt a hosszabb tartamúért fizetett. Hátrányban van tehát ekkor a gyáros mindazon külföldi versenytársaival szemben, kik hosszabb ideig foglalkoztatják munkásaikat és így olcsóbban termelvén, olcsóbban adhatják el áruikat. Így végeredményében a normálmunkanapot életbe léptető országot az ily törvényes intézkedést mellőző többi állam a nemzetközi versenyben legyőzné.

Mindezek dacára, mint tudvalevő, a munkanap rövidítésének ügye fokozatosan halad előre és mind nagyobb területet hódít meg. Az erre irányuló mozgalom érvényesülése módjait és jelenségeit négy csoportba oszthatjuk: az egyik, a melynél a patriarchális szellemtől áthatott munkaadók saját kezdeményezésükből csökkentik alkalmazottaik munkaóráinak számát, a mi azonban szórványos jelenség; a második, a melynél a munkások vívják ki a munkaidő leszállítását, ez gyakorta csak kemény harc útján történhetik, mi mindkét küzdő félnek érzékeny anyagi áldozatokat és veszteségeket okoz; a harmadik az, midőn az állam vagy más közhatóság üzemeiben rövid munkanapot léptet életbe és ilyent állapít meg a neki szállító vállalkozókkal kötött szerződéseiben, főleg példaadás céljából, a mi a szociálpolitikai felfogás terén

már jelentékeny haladás és a melytől már csak alig egy lépés a negyedik, a normálmunkanapnak törvénybeiktatása, a mint azt némely európai és több amerikai államnál látjuk.

A normálmunkanapnak különben kétféle értelmet tulajdoníthatunk, az egyik a maximalis munkanap, vagyis a törvényben mindenemű munkásra egyaránt kötelezőleg megállapított maximális időtartam, a másik pedig a normális munkanap, vagyis azon munka tartamának törvényes meghatározása, melyet rendes szervezetű és átlagos erejű munkás egészségének veszélyeztetése nélkül naponként végezhet. E második értelemben vett normálmunkanap tartalma gyanánt általában a nyolcz órát fogadják, a mi a munkások kívánságának is megfelel. Az elsősorban említett, maximalis munkanapnak helyt kellene foglalni minden oly állam törvénykönyvében, mely a szocziálpolitika jogosultságát elismeri, mert ez a túlzások enyhítésére, a munkások kizsákmányolásának meggátolására szolgál.

Ily maximalis munkanapot rendelnek el egyes európai államok törvényei és pedig a következők:

1. *Ausztria.* Az osztrák ipartörvény 96. §-a értelmében „a gyár-szerűleg üzött iparvállalatoknál az ipari munkások munkaideje a munkaszünetek beszámítása nélkül 24 óránként 11 órát meg nem haladhat.«

2. *Svájcz.* Az 1877. évi márczius hó 23-án kelt gyári törvény 11. §-a értelmében a gyárakban „a rendes munka napi tartalma 11 órát, szombaton vagy ünnepnapokat megelőző napon 10 órát meg nem haladhat.«

3. *Oroszország.* Az 1897. évi június 2/14-iki törvény 4. §-á értelmében: „a kizárólag nappal alkalmazott munkások munkaideje 24 óránként 11¹/₂ órát meg nem haladhat, szombaton és a törvényben felsorolt ünnepnapokat megelőző napokon 10 óránál tovább nem terjedhet. Karácsonyt megelőző napon a munka legkésőbb délig befejezendő.” Az 5. §. értelmében pedig: „a részben nappal, részben éjjel alkalmazott munkások munkatartalma 10 óránál több nem lehet.”

4. *Franciaország.* Az 1848. évi szeptember 8-iki törvény 1. §-a értelmében: „a gyárakban és műhelyekben a munkaidő 12 tényleges órát meg nem haladhat.” Az 1900. évi márczius 30-iki törvény értelmében pedig „a mennyiben az 1892. évi november hó 2-iki törvény 1. §-ában felsorolt üzemekben úgy a férfimunkások, mint az említett törvény hatálya alá tartozó egyének ugyanazon helyiségekben alkalmaztatnak, a napi munkaidő valamennyi munkáskategóriára 11 órát meg nem haladhat. A jelen törvény kihirdetését követő két év múlva az előző szakaszban említett esetben a munkaidő 10¹/₂, további két év múlva 10 órára szállítatik le.”

Mind a négy törvény helyt ad kivételeknek; így az osztrák törvény szerint „a kereskedelemügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértőleg a kereskedelmi és iparkamarák meghallgatásával rendeletileg

megállapíthatja azon iparágak lajstromát, melyeknél — bebizonyított különleges szükségességére tekintettel — a munkaidőnek egy órával való meghosszabbítása megengedett; e lajstrom 3—3 évenként felülvizsgálattal. Azonkívül felhatalmaztatik a kereskedelmi miniszter, hogy a belügyminiszterrel egyetértőleg oly iparvállalatoknak, melyeknek üzeme megszakítást nem tűr, megengedje, hogy a szükséges csapatváltás alkalmazhatása végett a munkaidőt megfelelőleg szabályozzák. Ha pedig elemi események vagy balesetek szakítják meg a rendes üzemet, vagy ha fokozott munkaszükséglet áll elő, az elsőfokú iparhatóság megengedheti egyes iparvállalatoknak a munkaidő időleges meghosszabbítását, azonban legfeljebb 3 hét tartamára; ezen időszakon túl ily engedélyt csak a politikai hatóság adhat. A munkaidő meghosszabbítása kényszerítő szükség esetén és hónaponként legfeljebb 3 napra az elsőfokú iparhatóságnál való bejelentés mellett is történhetik. Azon munkálatokra pedig, melyek a tulajdonképeni gyártást, mint segédmunkálatok megelőzik» vagy követik, ezen intézkedések, a mennyiben a munkákat nem fiatal munkások végzik, nem alkalmaztatnak.”

A svájci törvény értelmében a munkaidőnek gyárak vagy egyes iparágak által óhajtott kivételes vagy átmeneti meghosszabbítására legfeljebb két hét tartamára az illetékes kerületi hatóság, ilyennek nem léteben a helyi hatóság, egyébként pedig a kanton-kormányzóság ad engedélyt. A segédmunkálatokról ugyanúgy intézkedik, mint az osztrák törvény.

Az orosz törvény felhatalmazza a minisztert, hogy a kivételeket rendeleti úton szabályozza.

A francia törvény szerint „közigazgatási rendeletek fogják megállapítani azon kivételeket, melyek az iparágak természeténél vagy vis maiornál fogva szükségessé válnak”, a mint ez az 1851. évi május 17-iki és az 1866. évi január 31-iki rendeletekben meg is történt.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a külföldi törvényhozás ismeretelésénél szándékosan figyelmen kívül hagytuk a bányamunkások és a közlekedési vállalatok alkalmazottjainak munkaidejére vonatkozó intézkedéseket, tekintettel arra, hogy hazai ipartörvényünk, melynek módosítása szempontjából foglalkozunk e külföldi törvényekkel, ezen munkásokra nem nyer alkalmazást. Hasonlókép mellőzendőnek véltük azon intézkedések felsorolását, melyek egyes veszélyes vagy egészségtelen iparágaknál alkalmazottak munkaidejét szabályozzák, minthogy megvitásunk tárgyát itt a mindennemű ipari munkásra általánosan kötelező normálmunkanap képezi.

Az előzőekben ismertetett munkanapmaximumok, mint láttuk, ugyancsak magasak, a mennyiben az osztrák normálmunkanap a törvényes munkaszünet-minimumok hozzáadásával 12¹/₂ óra, a svájci 12 óra, az orosz 12¹/₂ óra és a francia 12 óra. Ezek tehát tényleg maximális, de nem normálisnak mondható munkanapok.

Az északamerikai Egyesült-Államokban ellenben mind nagyobb hódításokat tesz a tulajdonképeni *normálmunkanap*. Eddigelé ugyanis

tizenöt állam és államterület állapított meg törvényben általános érvényű normálmunkanapot és pedig 8 közülök 8 órában, 6 pedig 10 órában és egy (Georgia) napfelkeltétől naplenyugtáig tartó időben szabta meg a maximumot. Ez a munkanap mindennemű munkára és bármely korú és nemű munkásra egyaránt kötelező, kivéve a mezőgazdasági és házi munkát és azon esetet, hogy valamely munkaszerződés világosan más vagyis rövidebb munkanapot állapít meg. Az állami, községi vagy más hatósági üzemekben, vagy pedig az állami, községi vagy más hatóság számára szállító vállalkozóknál vagy alvállalkozóknál dolgozó munkások munkaidejét ugyancsak 15 állam és államterület törvényhozása szabályozta és pedig valamennyi 8 órában állapította meg a munkatartamot, kivéve Texast, mely 9 órás munkanapot rendelt el és Massachusetts államot, melynek törvénye 8 vagy 9 óra között enged választást. A köztársaság 49 állama közül 23 megszorítás nélkül hagyta a munkaidőt, 11 általános érvényű törvényt, ugyancsak 11 csupán a közmunkákra vonatkozó törvényt hozott, 4 pedig mindkét-nemű törvény útján intézkedik e tárgyban.

Hazai ipartörvényünk a munkaidőről tudvalevőleg csak annyit mond a 117. §-ban, hogy „a nappali munkát reggeli 5 óra előtt kezdeni és esti 9 órán túl kiterjeszteni nem szabad.” Ezen törvényszakasz nem egyszer oly magyarázatot nyert, mintha a törvény 16 órában állapította volna meg a maximális munkanapot, pedig a törvény itt csak meghatározását adta annak, mi értendő nappali munka alatt, a mint azt számos külföldi törvény is teszi. E szakasz tehát nem tiltja meg tulajdonképen azt, hogy a munkás reggeli 4 órától esti 9 óráig, vagy reggeli 5 órától esti 10 óráig, vagyis 17 órát vagy esetleg annál is többet egyfolytában ne dolgozzék, hanem csupán azt mondja ki, hogy csupán a reggeli 5 óra és esti 9 óra közt végzett munka minősíthető nappalinak, a máskor végzett munka tehát eo ipso éjjeli. E szakasznak tehát így magában véve nincs semmi értéke a gyakorlatban, csak akkor volna jelentősége, ha a törvény egyébként is intézkednék a nappali és éjjeli munkáról. Az éjjeli munkáról azonban ugyanezen törvényszakasz csak annyiban intézkedik, hogy „azon gyárakban, melyekben a munka éjjel-nappal foly, a gyáros az éjjeli munkára alkalmazott munkások kellő felváltásáról köteles gondoskodni.” A „kellő felváltás” ugyancsak homályos meghatározás, mely úgyszólván tetszésszerű magyarázatra nyújt módot. Ipartörvényünkben tehát a felnőtteknek sem nappali, sem éjjeli munkaideje egyáltalában nincs szabályozva, abban tehát normálmunkanapról sincs szó.

II. A munkaközi szünetek.

A munkaközi szünetek kérdése szoros összefüggésben áll a napi munkaidő kérdésével. Jelentősége egyenes arányban emelkedik a munkaidő tartamának növekedésével és csökken ugyanannak rövidülésével. Minél hosszabb ugyanis a napi munka ideje, annál inkább

meríti ki a munkás testi és szellemi erejét és annál nagyobb szüksége van időközönként pihenőre. Rövidebb ideig tartó munkát már rövidebb tartamú és ritkább megszakításokkal is elbíró a némileg edzett munkás. A munkások gyengébb szervezetű csoportjánál még nagyobb jelentősége van a munkaközi szüneteknek, mert ezek, t. i. a nők, gyermekek és serdületlenek egyfolytában huzamosabb ideig végzendő munkára hátrányos következmények nélkül nem alkalmazhatók.

Miként a napi munkaidő korlátozása, úgy a munkaközi szünetek alkalmazása is nehézségekbe ütközik és ellenállásra talál a munkaadók, mint a munkások körében. A munkaadók érdeke a munkának megszakítás nélküli menete, mint a hogy ezt gyakorta az üzem természete, a motorok, kemenczék működése, a feldolgozandó anyagok romlásának veszélye, a piaczi viszonyok, az évadhoz való kötöttség stb. is megkövetelik.

Az érdekösszeütközés azonban még ily üzemeknél is csak látszólagos, mert ezeknél is nyílik út és mód a kiegyeztetésre, így pl. az, hogy az alkalmazottak felváltott csoportokban kapjanak pihenőt. De másrésztől a munkások is gyakran hátrányosnak nyilvánítják magukra nézve a munkaközi szüneteket, mert ezek alkalmazása elfoglaltságuk, illetve a munkahelyen való tartózkodásuk idejét megnyújtja és bércsökkentésre szolgáltat alkalmat. Nem ritkán fordul elő az, hogy éppen a munkások kérik a munkaközi szünetek elhagyását, hogy így a munkanapot megrövidítvén, hamarabb távozhassanak el a gyárból.

A munkaszünetek közül fontosság tekintetében a déli emelkedik ki, miután ez egyszersmind az étkezés időpontja. Épp ennél fogva ez nélkülözhetetlennek látszik, miért is ez ott is életbe van léptetve, a hol azt törvény nem írja elő. A törvényes munkaszünetek közül ez a leghosszabb tartamú, hogy így az étkezésen kívül a tulajdonképeni pihenőre is teljék idő. Különösen szükségük van a déli munkaszünetre a családos nőknek, hogy ez idő alatt háztartási dolgaikat is elvégezhessék.

Az ellenőrzés érdekében kívánatos, hogy valamely gyár vagy önálló gyári műhely valamenyi munkása a munkaközi szüneteket ugyanazon időben tartsa meg, kivéve, ha ezt az üzem természete vagy figyelmet igénylő érdeke meg nem engedi. Óhajtandó továbbá ugyancsak az ellenőrizhető szempontjából, hogy a munkaközi szünetekre megállapított időpontok gyakran ne változtassanak. Lényeges követelmény végül a munkaközi szünetek arányos, a testi szervezet igényeinek megfelelő beosztása, vagyis a munkanapon belül és nem azon kívül való elhelyezése.

Bár, mint említettük, úgy a munkaadók, mint a munkások gyakorta hátrányt látnak a munkaközi szünetek kötelező alkalmazásában, dacára annak továbbá, hogy több iparágnál az üzem természetéből folyó munkamegszakítások pihenőre nyújtanak a munkásnak módot, az a törvényhozás, mely az állami munkásvédelem jogosultságát

elismeri, nem hagyhatja a munkaközi szünetek kérdését szabályozás nélkül. Minden egyéb erre készítő indoktól eltekintve, kétségtelen ugyanis, hogy a balesetek előfordulását lényegesen előmozdítja az, hogy a munkás testi és szellemi kimerültségében nem képes kellő figyelmet és elővigyázatot tanúsítani a gépekkel és szerszámokkal való bánásban és így nemcsak magát, hanem társait is veszélynek teheti ki. A törvényhozások legnagyobb része szükségesnek találja, hogy az ipari balesetek megelőzése céljából bizonyos intézkedéseket állapítson meg, így a kazánok megvizsgálását, korlátok, karfák felállítását stb., ki kell tehát gondját terjeszteni azon balesetek elhárítására is, melyeket a munkaerő túlfeszítettsége idézhet elő.

Úgy hazánk, mint a külföldi államok legnagyobb része csakugyan intézkedik is törvényhozásilag a munkaközi szünetek iránt, a mely intézkedéseket a következőkben soroljuk fel:

Hazánkban az ipartörvény 117. §-ának első bekezdése szól a munkaközi szünetekről, a mennyiben kimondja, hogy „a munkásoknak munkaközben délelőtt, mint délután fél-fél órai, délben pedig 1 órai szünidő engedendő.”

Ipartörvényünk ezen intézkedését túlmerevnek mondhatjuk, mert nem enged alkalmazkodást bizonyos iparágak specziális viszonyaihoz és nem hajlítható a gyakorlati élet változatos követelményeihez képest. Ily szigorú rendelkezés alig fordul elő más államok törvénykönyvének e tárgyú szakaszaiban, a mennyiben azoknál, mint később látni fogjuk, módot ad maga a törvény arra, hogy a végrehajtó hatóság az illető rendelkezés alól ott, a hol azt az üzem igényei kívánják, felmentést és módosított alkalmazást engedjen. Ily intézkedés, illetve felhatalmazás a magyar ipartörvényben nem foglaltatik, minek hiányában az iparügyi kormányzat, hogy a gyakorlati élettel összeütközésbe ne jöjjön, e szakasz szabadelvűbb magyarázatára volt utalva. E merevséget érezte már az ipartörvény első kommentátora, amiért is arra a kérdésre, hogy „vajjon jogában áll-e a gyárosnak az itt megjelölt munkaszünetet, nevezetesen a délelőtt és délután engedendő fél-fél órát összefoglalni s egy folytában tüzni ki”, azzal felel, hogy „miután a törvény célja csak az, hogy naponkint két órai szünetet biztosítson: az, hogy ez mikor töltsék ki, a gyáros és munkása közt szabad egyezkedés tárgya lehet.” Már pedig ez értelmezésnek az idézett szakasz szövege határozottan ellent mond, mert a szerint a szünidő úgy délelőtt, mint délután „*munkaközben*” engedendő. Mindazonáltal a kereskedelemügyi miniszter is 1896. évi rendeletében az oly gyári telepekre vonatkozólag, melyeknél a napi munkaidő, az egy órai déli pihenőt nem számítva, 10 óránál tovább nem tart, az 1884. évi XVII. t.-cz. szellemével megegyezőnek nyilvánította a 117. §. első bekezdésének oly értelmezését, mely szerint a délelőtti félórai és a délutáni félórai munkaszünet az ily gyári telepeknél a munka megkezdését megelőzőleg, illetve befejeztét követőleg megadottnak tekintessék. Oly gyári

telepeknél ellenben, hol a munkaidő, az egy órai déli szünetet bele nem számítva, a 10 órát meghaladta, a minister nem engedte meg a munkaszünetek illetén beosztását, helyesebben mondva, azok elhagyását.

Sem az ipartörvény, sem annak végrehajtási rendelete nem tartalmaz további intézkedéseket a munkaközi szünetekről, nem írják ezek tehát elő azt sem, hogy a szüneteket valamely ipartelep valamennyi munkása egy időben, vagy pedig különböző időben, esetleg váltott csoportokban tartsa meg. Az ipari közigazgatási gyakorlat mindazonáltal arra álláspontra helyezkedett, hogy az ellenőrzés érdekében a törvényben megjelölt szünetek egy-egy ipartelep összes munkásainak egy időben adandók meg. Ezen, egyébként a törvényben elő nem forduló kötelezettség alól a munkadókat a kereskedelemügyi miniszter csak azok megfelelően indokolt kérelmére, az illető üzemnek sajátosságát figyelembe véve, mentette eddig föl.

A 117. §. tehát általában munkásokról szól, tekintet nélkül nemre vagy korra. Ezenkívül az ipartörvény még egy szakasza intézkedik a munkaszünetekről, t. i. a tanoncokról szóló fejezetben a 64. §., mely szerint úgy a 14 éven aluli, mint a 14 éves tanoncok számára „munkaközben délelőtt és délután fél-fél, délben pedig egy órai szünet tartandó.” Ipartörvényünk tehát sem a gyermekeket, sem a fiatal munkásokat, sem pedig a nőket sem részesíti a pihentetés tekintetében nagyobb védelemben, mint a felnőtt munkásokat.

Az osztrák ipartörvény 74. a) szakasza értelmében „a segédmunkásoknak a munkaórák közben megfelelő pihenési szünetek adandók, melyek tartama legalább is másfélóra legyen, a miből az üzem természetéhez képest legalább egy óra az ebéidőre essék. Ha a déli órát megelőző vagy követő munkaidőszakasz 5 óráig vagy annál rövidebb ideig tartott, az illető munkaidőszakaszból a szünet elhagyható. Éjjeli munkánál ezen intézkedések megfelelően alkalmazandók.

A kereskedelemügyi minister felhatalmaztatik, hogy a belügy-ministerrel egyetértőleg a kereskedelmi és iparkamarák meghallgatása után az iparágak bizonyos csoportjainak tényleges szükségleteihez képest, nevezetesen azokéhoz képest, melyek üzeme megszakítást nem tűr, a munkaközi szünetek megfelelő rövidítését megengedje.”

Az osztrák ipartörvény tehát rövidebb tartamú munkaszünetet állapít meg, mint hazai törvényünk, de ennek ott kevesebb jelentősége van, minthogy az osztrák törvény egyébként a felnőttek munkaidejét napi 11 órára korlátozza. Nem írja elő továbbá oly határozottan és mereven a munkaszünetek időpontjait; módot nyújt nemcsak magában a törvény szövegében az üzemek sajátos viszonyaihoz alkalmazkodó beosztásra, hanem felhatalmazást ad a kereskedelemügyi ministernek a törvény intézkedésének a gyakorlati élet szükségleteihez képest igényelt módosítására. Végül intézkedik az éjjeli munkánál alkalmazandó munkaközi szünetekről, melyekről ipartörvényünkben szintén nincs rendelkezés.

Az említett felhatalmazás alapján kiadott rendelet több iparágnak megengedi, hogy mellőzhessék a szünetek időpontjának pontos megállapítását, hanem a szünetek az üzem természetéből előálló szabad időkben tartassanak meg, a nélkül azonban, hogy a szünetek összes tartama a törvényesnél alacsonyabbra csökkentessék. Más iparágaknál megengedi, hogy a szünetek ne valamennyi munkásnak egyidőben, hanem bizonyos felváltással adassanak, noha, mint láttuk, az osztrák törvény sem mondja ki a szünetek egyidejű tartásának kötelezettségét. Végül egyes iparágaknál a munkaközi szüneteket 1, sőt $\frac{1}{2}$ órára szállítja le, illetve megengedi a további $\frac{1}{2}$ illetve 1 óra elhagyását.

A *németbirodalmi* ipartörvény nem intézkedik a felnőttek, hanem csak a gyermekek, fiatal munkások és nők munkaközi szüneteiről. Az ipartörvény 136. §-a értelmében ugyanis „a fiatal munkások munkaórái között minden munkanapon rendszeres munkaszünetek tartandók. Azon fiatal munkások munkaszünete, kik naponkint csak hat órát dolgoznak, legalább fél óra legyen. A többi fiatal munkásnak legalább is délben 1 órai, délelőtt és délután pedig fél-fél órai szünet adandó. A délelőtti és délutáni szünet elhagyható akkor, ha a fiatal munkások naponkint 8 óránál tovább nem alkalmaztatnak és ha a szünet által meg nem szakított munkaidő délelőtt és délután 4—4 órát meg nem halad.

A 137. §. pedig kimondja, hogy „a munkaórák között a munkásnőknek legalább 1 órai déli szünet adandó. Azon 16 évesnél idősebb munkásnők, kiknek háztartást kell ellátniok, kérelmükre a déli szünet előtt félórával elbocsátandók, a mennyiben a déli szünet tartama másfélóránál kevesebb volna.”

E szakaszok rendelkezései alól azonban felmentésnek is van helye. A 139a. §. értelmében ugyanis „a szövetségtanács felhatalmaztatik, hogy *a*) oly gyárak részére, melyek szakadatlan fűtéssel dolgoznak, vagy a melyek egyébként az üzem természetéből kifolyólag rendszeres nappali és éjjeli munkára vannak utalva, valamint a melyek üzeme a rendszeres és egyenlő idejű munkacsapatokra való beosztást nem engedí, vagy a melyek üzeme természetszerűleg bizonyos évszakokra szorítkozik, kivételeket engedjen a 136. és 137. §§. intézkedései alól; *b*) hogy bizonyos gyártási ágak részére, a mennyiben ezt az üzem természete vagy a munkásokra való tekintet kívánatossá teszi, a fiatal munkásokra megállapított szünetek megrövidítését vagy elhagyását engedje meg.

Az első sorban említett kivétel engedélyezése esetén a fiatal munkások csak akkor dolgozhatnak 6 óránál hosszabb ideig, ha a munkaórák között egy vagy több szünet és pedig összesen legalább 1 óra tartamáig, adatik nekik.”

A német ipartörvény tehát, mint látjuk, érintetlenül hagyja a felnőtt munkások azon jogát, hogy munkaerejük felett szabadon rendelkezhessenek; a fiatal munkásokat és nőket és ezek közül a háztartást

vezetőket különösen, védelemben részesíti, de nem hagyja figyelmen kívül a méltánylandó ipari érdekeket sem, módot nyújtván a szövetség-tanácsnak adott felhatalmazással, hogy a törvény rendelkezései megfelelően enyhíthetők legyenek.

Megemlíthetjük még, hogy a német ipartörvény 136. §-a még arról is intézkedik, hogy „a szünetek alatt a fiatal munkásoknak a gyári üzemből való foglalkoztatása egyáltalában nem, a munkahelyiségekben való tartózkodás pedig csak akkor engedhető meg, ha azokban az üzemből azon részei, melyekben fiatal munkások alkalmaztatnak, a pihenő idő alatt teljesen szünetelnek, vagy ha a szabadban való tartózkodás nem lehetséges és más tartózkodási helyiségek aránytalan nehézségek nélkül rendelkezésre nem bocsáthatók.” E szakasz tehát gondoskodni kíván arról, hogy a munkaszüneteket a fiatal munkások tényleg felhasználhassák pihenésre.

Svájcban a gyári munkáról szóló 1877. évi márczius 23-iki szövetségi törvény 11. §-ában intézkedik általában mindennemű munkás munkaközi szünetéről, a mennyiben kimondja, hogy: „A munkaidő közepe táján ebéd céljára legalább egy órai szabadság adandó. Azon munkások számára, kik ebédjüket magukkal hozzák vagy elhozzák, a rendes munkahelyiségeken kívül fekvő, megfelelő, télen fűtött helyiségek bocsátandók díjazás nélkül rendelkezésre.”

Ezen törvényszakasz sem intézkedik tehát a munkaközi szüneteknek valamennyi munkásra egyidejű betartásáról. Ennek dacára a kormány, illetve úgy a szövetség-tanács, mint az ipari departement a törvényt több ilyen tárgyú rendeletében úgy értelmezte, hogy munkaközi szüneteknek csak oly szünetek tekinthetők és csakis az esetben vonhatók le a normális munkanapból, ha azok valamennyi munkásra rendszeresen és egyidejűleg tartatnak, miután csak így ellenőrizhetők. E kötelezettség alól a kormány egyáltalán nem ad felmentést.

Ugyancsak nem engedi meg a kormány rendes viszonyok között semminemű ipartelepnek a déli szünetnek egy órán alulra való csökkentését. Egyik ilyen vonatkozású rendeletében kijelenti, hogy a szövetségi kormány nem intézkedhetik a törvénytől eltérőleg, még akkor sem, ha annak szó szerinti merev szövege ellentétben állana az ipari viszonyokkal. Még kísérletképpen sem tehet ilyen irányú kérésnek eleget, mert evvel nemcsak a törvényes talajt hagyná el, hanem egyenesen a törvény intenciója ellen vétene, miután az egy órai déli szünet tisztán egészségügyi okokból vétetett fel a törvénybe. Ily kivételes engedély a munkások szokásaiba, sőt a népszokásba ütköznék és a törvény értelmezése szempontjából hátrányos precedenst állítana föl.

Az említett 11. §-on kívül a törvény a 15. §-ban ugyanolyan módon intézkedik a nők munkaközi szünetéről, mint a német ipartörvény. E szakasz szerint ugyanis, „ha a nők háztartást vezetnek, úgy a déli szünet előtt, a mennyiben ez $1\frac{1}{2}$ óránál rövidebb tartamú volna, félórával előbb elbocsátandók.”

A francia törvényhozás, a némethez hasonlóan, csupán a gyermekek, fiatal munkások és nők munkaközi szüneteiről intézkedik. Az 1892. évi november hó 2-iki törvény 3. §-ában kimondja ugyanis ezekre nézve, hogy „a munkaórák egy vagy több pihenővel szakítandók meg, melyek össztartama 1 óránál kevesebb nem lehet és a melyek tartama alatt a munka tiltva van.” A 4. §. szerint pedig „az éjjeli munkánál minden egyes munkacsapat munkája legalább egy órai pihenővel szakítandó meg.”

Az 1901. évi angol gyári és műhely törvény természetesen szintén csak a gyermekek, fiatal munkások és nők munkaközi szüneteit szabályozza. Miként a munkaidő tekintetében általában, úgy a szünetek szempontjából is különbséget tesz a törvény a textil és nem textil gyárakban alkalmazottak között. A textil-gyárakban dolgozó nőknek és fiatal munkásoknak mindennap, szombatot kivéve, az étkezésre legalább 2 óra, a nem textil-gyárakban pedig 1½ óra szünet adandó. Mindkétmű gyárakban ez időszakból legalább egy óra, egyszerre vagy többre elosztva délutáni 3 óra előtt tartandó meg, a szombaton pedig mindenütt legalább félóra. Nők vagy fiatal munkások és gyermekek egyfolytában 4½ órán át a textil-gyárakban és 5 órán át tovább a nem textil-gyárakban csak úgy alkalmazhatók, ha időközben legalább félórás étkezési szünet tartatik. A gyermekeknek ugyancsak mindkétmű gyárakban legalább 2 órai étkezési szünet engedendő, szombatot kivéve, midőn a szünet tartama legalább ½ óra legyen.

Az angol törvény 33. §-ában a munkaközi szünetek megtartásának módjáról is szól. Kimondja ugyanis, hogy „valamely gyárban, vagy műhelyben alkalmazott valamennyi nő, fiatal munkás és gyermek számára a napnak ugyanazon óráiban adandók szünetek”, továbbá, hogy „az étkezésre valamely gyárban vagy műhelyben engedett szünetek tartama alatt a nők, fiatal munkások és gyermekek munkára nem alkalmazandók, valamint megtiltandó nekik a tartózkodás oly helyiségekben, melyekben akár kézi, akár gépi munka folyik.”

De ezen utóbbi rendelkezések alól már a törvény enged 40. §-ában kivételt és pedig az első, vagyis az egyidejű betartás kötelezettsége alól fölmenti a kohókat, vasöntödéket, a papír- és üveggyárakat. Fölhatalmazza továbbá ugyanezen szakaszban az államtitkárt, hogy külön rendeleteket bocsáthat ki, melyekben bizonyos gyárakat és műhelyeket vagy azok bizonyos részeit, a hol az üzem megszakítást nem tűrő természete vagy egyéb különleges méltánylandó körülmények ezt megkívánják, fölmentheti egyik vagy másik, vagy mindkét rendelkezés hatálya alól.

A többi külföldi állam idevágó intézkedéseit röviden a következőkben foglaljuk össze:

Belgiumban az 1889. évi december 13-iki törvény kimondja, hogy „a 16 évesnél fiatalabb férfimunkások és a 21-ik évüket be nem töltött nők munkaideje legalább összesen 1½ órai szünettel szakítandó meg”.

Luxemburgban az 1876. évi december 6-iki törvény értelmében „a 16 évesnél fiatalabb munkásoknak munkaközben délelőtt és délután legalább fél-fél órai, délben pedig legalább 1 órai szünet adandó”.

Az 1886. évi szeptember 17-iki *olasz* törvény 12. §-a szerint „a gyermekek munkaideje étkezésre szolgáló szünettel szakítandó meg, melynek tartama, ha a munkaidő 6 órát meghalad, legalább 1 óra legyen”. A 13. §. pedig kimondja, hogy „az étkezés és tartózkodás a munkahelyiségekben a szünetre szolgáló idő alatt a gyermekeknek tiltva van, ha ott veszélyes vagy egészségtelen munkák folynak”.

Az 1889. évi május 5-iki *németalföldi* törvény a 16 évesnél fiatalabb munkások és a nők számára legalább 1 órai tartamú déli szünetet rendel el.

Svédországban az 1881. évi november 18-iki törvény a 14 évesnél fiatalabb munkásoknak 6 órai munkaidő-maximum mellett legalább félórrai, a 18 éven aluliaknak pedig 10 órai maximális munkaidő mellett legalább 2 órai munkaszünetet állapít meg. Kimondja továbbá a törvény, hogy a kiskorúak a szünetek alatt nem tartózkodhatnak a munkahelyiségekben, ha ott a munka tovább folyik.

Az 1892. évi június hó 27-iki *norvég* törvény értelmében a 18 éven aluli munkásoknak minden 4½ órai munka után legalább ½ órai szünet adandó. Ez intézkedéstől eltérhetni azon iparágaknál, melyeknek üzeme ezt szükségessé teszi.

Spanyolországban az 1900. évi márczius hó 13-iki törvény kimondja, hogy a 10—14 éves gyermekeknek 6 órai maximális munkatartama legalább is egy órát kitevő munkaközi szünetekkel szakítandó meg.

Portugáliában nem törvény, hanem az 1891. évi április hó 14-iki rendelet intézkedik a kiskorúak munkaidejéről. E rendelet szerint a 12 évesnél fiatalabb gyermekek 6 órai munkaideje legalább 1 órai munkaszünettel szakítandó meg. A 12 évesnél idősebb gyermekeknek is legalább egy ízben munkaszünet adandó.

Oroszországban az 1890. évi április hó 24-iki törvény értelmében a kiskorúak munkája 6 óránál tovább egy folytában nem tarthat. Az 1897. évi június hó 2-iki törvény megállapítja ugyan a felnőttek maximális munkaidejét, de a munkaközi szünetekről csupán e törvény végrehajtási rendelete szól. E rendelet kimondja, hogy 10 óránál hosszabb munkaidőnél legalább egy ízben, legalább 1 órai tartamú munkaszünet adandó; kivételt e szabály alól a kereskedelem- és iparügyi miniszter engedélyez. A munkásnak módot kell nyújtani arra, hogy legalább minden 6 órai munka után étkezhessen. Ha a munka tartama két szünet között 6 órát meghalad, lehetővé kell tenni a munkás számára a munkaközben való étkezést és pedig a munkarend által e célra megjelölt helyen. A megszakítást nem tűrő üzemek számára messzemenő engedmények biztosítatnak.

Az 1901. évi *dán* gyári törvény a 12 éven felüli gyermekek számára 6 órai maximális munkanap mellett legalább félórrai szünetet rendel el legfeljebb 4½ órai munka után. A 18 éven aluli mindkét nemű fiatal

munkásoknak szintén legalább minden 4½ órai munka után ½ órai szünet adandó. A pihenő- és étkezési idők alatt a gyermekek és fiatal munkások nem foglalkoztathatók és nem is tartózkodhatnak a gyárhoz vagy a műhelyhez tartozó oly helyiségben, melyben munka folyik, kivéve ha az iparfelügyelő a munkaadónak erre írásbeli engedélyt nem adott. Az iparfelügyelet vezetője továbbá felmentést adhat a gyermekek és fiatal munkások törvényszerinti munkaszünetbeosztása alól, ha az illető munkaadó által tervbe vett beosztás a munkásokra hátrányosnak nem látszik; az ily esetekről azonban a belügyminiszternek és a munkatanácsnak jelentés teendő. Ha az étkezés a munkahelyiségekben történik, ennek ideje alatt a leánygyermekek, a mennyiben ezt a helyiségi és munkaviszonyok megengedik, a fiuktól elválasztandók.

Az *északamerikai Egyesült-Államok* törvényeiben alig találunk intézkedést a munkaközi szünetekről. Mint láttuk, több állam törvénye megállapítja a maximális munkanapot, legalább is az állami üzemekre és a közszállításokat végző vállalatokra; ott tehát nem is valami nagy-jelentőségű a munkaszünet kérdése. Legfeljebb a déli szünetről tesz említést egyik-másik törvény a nélkül azonban, hogy annak tartamát meghatározná, hanem bizonyos intézkedéseinél annak föltételezéséből indul ki, hogy magától értetődik az, hogy a munkásoknak étkezésre délben szünet adatik.

Ugyanez áll nagyjában az *ausztráliai* gyarmatokra is. Fölemlítjük végül, hogy *Kelet-Indiában* az East India Factory Act a textil-iparban alkalmazott nőknek 11 órai maximális munkanap mellett másfélórai pihenőt biztosít.

A külföldi törvényhozás áttekintéséből meggyőződhetünk tehát arról, hogy a legtöbb államban csupán a nők és kiskorúak munkaközi szünete volt a törvényes szabályozás tárgya, a felnőttek szüneteiről ellenben hazánkon kívül az európai államok közül csupán Ausztria, Svájc törvény útján, Ororszország pedig törvényes meghatalmazáson alapuló rendeletben intézkedik. E három állam azonban egyúttal a munkanap maximumát is törvénybe foglalja, hazánk ellenben nem. Ez államok tehát, mint erre már utaltunk, a munkásvédelem tekintetében a többi államokkal szemben azokétól lényegesen eltérő álláspontot foglalnak el, a mennyiben elismerik ezzel nem csak a kiskorúak és nők, hanem a felnőtt munkások védelmének szükségét. A többi állam ellenben elvéül állítja föl, hogy a felnőtt munkások szabad elhatározását nem gátolja, nem érinti azon jogukat, hogy a munkafeltételek iránt szabadon egyezkedhessenek a munkaadóval.

A magyar ipartörvény is erre az álláspontra helyezkedett a felnőtt munkások munkaideje tekintetében, de túllépett az ezen elv által meghatározott körön, midőn a felnőtt munkások munkaszüneteit megállapította. Ez eljárás indokául véleményünk szerint nem valami szociálpolitikai tendenzia, hanem csupán az szolgált, hogy az 1884. évi ipartörvény a munkaidőről szóló 117. §-t szószerint átvette elődjétől, az 1872-iki

ipartörvényből, a melybe viszont ez intézkedés szintén nem került be öntudatosan. Bármily álláspontot foglaljon is el a törvényhozás az ipartörvény reformja alkalmával, visszafelé, úgy véljük, nem haladhat, vagyis nem nyújthat az új ipartörvényben kevesebb védelmet és nem szoríthatja szűkebbre a védettek körét, mint az eddigi törvény. Ha tehát az új ipartörvény sem fogja elfogadni a felnőtt munkások munkaideje meghatározásának indokoltságát és szükségét, akkor is fenn kell tartania, illetve átvennie a felnőttek munkaközi szüneteire vonatkozó rendelkezést, bárha evvel az említett elv következetes keresztülvitele csorbát is szenved.

III. Javaslatok.

Az előzőekben külön-külön fejezetben szólottunk a normálmunkanap és a munkaközi szünetek kérdéséről, főleg azon okból, hogy mindkettőre vonatkozó külföldi törvényes intézkedésekről világosabb áttekintést nyerhessünk. Akkor azonban, midőn e kérdéseket azon szempontból tárgyaljuk, hogy ipartörvényünk revíziója esetén a munkanapnak és a munkaközi szüneteknek mily módon leendő szabályozása volna kívánatos, akkor helyesebbnek látszik e két tárggyal, tekintettel ezeknek már az előzőekben ismertetett benső összefüggésére, kapcsolatosan foglalkoznunk, mert ellenkező esetben könnyen összeütközésbe jöhetünk a gyakorlati élet követelményeivel is.

Ipartörvényünk revíziójánál a munkaidőre vonatkozó, jelenleg életben levő intézkedést az új törvénybe átvinni, semmi esetre sem volna kielégítő munkásvédelmi szempontból. Az 1884. évi ipartörvény 117. §-a ugyanis, mint már utaltunk erre, nem egyéb, mint az 1872. évi VIII. törvényzcikk 71. §-ának szóról-szóra való lemásolása; 1872 óta pedig a szociálpolitikai felfogás még nálunk is nagyot haladt és ipari és munkásvizonyaink is lényegesen megváltoztak. Kétségtelenül ideális állapot volna, ha a munkaszerződést megkötő felek a munkafeltételek iránt szabadon egyezkedhetnének és ha ezen egyezkedési szabadságot nem kellene törvénnyel korlátozni. De tudjuk és ettől el nem tekinthetünk, hogy ez a szabadság a gyakorlatban manapság nem érvényesülhet. Az a felfogás pedig, melynek kialakulását bevezetésül ismertettük, nélkülözhetlenné teszi a felnőtt munkások védelmét foglalkoztatásuk tartama szempontjából is és így kívánatosnak látszik, hogy a munkások munkaereje túlságos kizsákmányolásának legalább némi gátot vessünk. Az ipar érdekével ez ellentétben nem áll, mert ott, a hol indokoltnak látszik, figyelemmel lehet erre lenni kivételek helytadásával.

Elfogadva tehát azt, hogy a normálmunkanap törvénybeiktatása kívánatos, vizsgáljuk elsősorban azt, hogy mi látszik helyesebbnek: az effektív munkatartamot felvenni a törvénybe, t. i. azt az időt, melyet a munkások tényleges munkában töltenek el, bele nem számítva a munkaközi szüneteket, vagy pedig az ezek beszámításával a munka-

helyen eltöltött időt? A világos szövegezés érdeke ugyan az effektív munkanap megállapítása mellett szól, a másikat azonban annál inkább ajánlja az, hogy figyelemmel lehetünk a munkaidő és a munkaközi szünetek közti szoros kapcsolatra és egyszersmind a megszakítást nem tűrő műveletekkel járó üzemek különleges viszonyaira. Ezen üzemekben ugyanis — melyek manapság ugyancsak jelentékeny szerepet játszanak az iparban, úgy hogy azokat figyelmen kívül nem hagyhatjuk — a jelenlegi gyakorlat szerint a munkások két csapatban dolgoznak: az egyik csapat nappal, a másik éjjel. Az üzem meg nem szakítható és így az egyik csapatnak a másik nyomába kell lépnie és ezért egyenlő elosztás mellett mind a kettőnek 12—12 órát kell dolgoznia. Ez üzemeknél tehát a munkaidő megállapítása alkalmával, alapul más munkatartamot, mint 12 órát, nem vehetünk fel, hacsak összeütközésbe nem akarunk jutni az ipari élet követelményeivel. Ebből azonban nem következik az, hogy munkanapmaximum gyanánt 12 órát óhajtunk megállapítani, mert ez üzemek természete sem zárja ki azt, hogy munkaközi szüneteknek beiktatása útján az effektív munkanap ezeknél 12 óránál rövidebb időtartamban határozassék meg.

Mindezek folytán, a figyelembejövő szempontok mérlegelésével, a maximálmunkanap tartamául napi 24 óránként 11 órát óhajtanánk megállapíttatni. E 11 órás munka azonban legalább 1 órás munkaközi szünettel volna megszakítandó, úgy, hogy az effektív munkanap tartama 10 óra volna. A folytonos üzemeknél pedig, melyeknél, mint láttuk, természetszerűleg 12 órás munkanapot kell felvennünk, legalább 2 órás munkaszünet adandó, a mely úton itt is eljutunk a 10 órás maximális munkanaphoz.

E 10 órát megállapító javaslatunkat nem önkényesen vettük fel; megfelel ez teljesen hazai ipari viszonyainknak. A munkások kívánságának megfelelő 8 órás munkanap ugyanis jelenlegi ipari viszonyaink mellett veszedelmes kísérletezés volna, ugyancsak ez áll a 9 órára is, miután ily rövid munkanap az európai kontinens egy államában sincs sem törvény útján, sem pedig az általános gyakorlatban életbeléptetve. Ausztriát és Svájcot az effektív 11 órás munkanap életbeléptetésében követni, daczára azokénál jóval alacsonyabb fokú ipari fejlettségünknek, épen nem volna haladás, hisz a svájci szövetségi törvény 1877-ben, tehát negyedszázaddal ezelőtt kelt és egy újabb keletű törvény kétségtelenül lejjebb szállott volna a maximum megállapításában, Ausztria pedig a bányamunkások munkaidejére vonatkozó legújabb keletű törvényével elismerte a 11 órás maximum magas voltát. Iparvállalataink jórésére különben épen nem volna drákói rendszabály a 10 órás effektív munkaidőre vonatkozó intézkedés, mert ily munkatartam a gyakorlatban ma épen nem ritka. Ily intézkedés életbeléptetése tehát épen nem okozna lényeges megrázkódtatásokat ipari életünkben és érvényesítése aligha járna számbavehető nehézségekkel.

A munkaszünetek tartamát tehát a 11 órás munkanap mellett rövidebbre szabtuk, mint a mennyit jelenleg érvényben levő ipartörvényünk előír. Elegendőnek véljük ugyanis az egyórai munkaszünetet azért, mert ismeretes, hogy a munkások maguk is a munkaközi szünetek lehető csökkentésére törekednek, hogy így a munkahelyen töltenő időt megrövidíthessék. Az eddigi tapasztalatok szerint a törvényben megszabott délelőtti és délutáni $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ órai szünetek megtartása alól a felmentést nagyobbára a munkások kérelmezték, a mihez a munkaadók természetesen szívesen hozzájárultak. Ha pedig a szünetek tartamát a munkások egészségéről való túlzott gondoskodásból emelni kívánnók, akkor ezt vagy az effektív munkanap rovására kellene tennünk, vagyis annak tartamát megfelelő mértékben csökkentenünk, mely esetben iparunk érdekeit veszélyeztetnők, vagy a nem effektív munkanap tartamát kellene növelnünk, a mi viszont a munkásoknál okozna elégedetlenséget.

Gondoskodni kellene továbbá arról, hogy a szünetek tényleg munkaközben adassanak, a mi által azok bizonyos tartamú munka elvégzése után pihenőül szolgáljanak. A munkanap arányos elosztása szempontjából kívánatos, hogy minden 5 órai folytonos munka után legalább 1 órai szünet adassék, a mivel egyszersmind biztosítva van a 11 órás munkanapnál a déli pihenő is, mely az étkezésre módot nyújt. A 12 órás munkanapnál a másik 1 órai szünetnek miként való felhasználásáról közelebbről intézkedni az eddigi tapasztalatok szerint, melyekre már utaltunk, nem ajánlatos; ennek alkalmas beosztására az illető üzem speciális viszonyait kell irányadóknak elfogadnunk.

Bár ellenőrzés szempontjából kívánatos volna, hogy a munkaadók a munkaszüneteknek egyidőben leendő megadására köteleztessenek, mindazonáltal, miután ez főleg az állandó tüzeléssel dolgozó üzemekben úgyszólván végre nem hajtható, ettől a kötelezettségtől el kell tekintenünk.

Utaltunk arra is, hogy mily fontos az, hogy a munkás a szüneteket a munkahelyen kívül tölthesse, szabadon mozoghasson és tiszta levegőt szívhasson, mi egyúttal biztosítékot nyújt az iránt, hogy a szünetre szánt időt kizárólag pihenésre fordíthassa és ne is végezhesen semminemű munkát, kisegítést, tisztogatást stb. Ily kötelezettségnek a törvénybe felvétele azonban könnyen ferdeségeket teremthet, mert pl. arra kényszeríti a munkaadót, hogy téli időben a munkásokat a jól temperált levegőjű gyári helyiségből a csikorgó hidegbe küldje ki. Viszont arra sem lehet törvényben kötelezni a munkaadót, hogy munkásainak helyiséget bocsásson rendelkezésre, melyben a szüneteket eltölthessék, mert ez számos munkaadóra érzékeny és sokszor a helyi viszonyok által nem indokolt anyagi áldozatokat róna. Bizonyos telepeken, pl. a téglagyárakban, hol szabad levegőn dolgoznak a munkások, nincs is e körülménynek nagy fontossága. Mindezek folytán helyesebbnek látszik, ha a törvény úgy intézkedik, hogy a munkaadó ne

gátolhassa meg, hogy munkásai a szüneteket munkahelyiségeken kívül tölthessék.

Ezek volnának az általános érvényű intézkedések a munkanap és a munkaközi szünetek tekintetében; ezek sorába kell azonban felvinnünk még egy intézkedést a folytonos üzemű telepekre, mely ugyan látszólag eltérésnek tűnik fel az általános szabálytól, de még sem kivétel, mert természetszerű és rendes folyománya az ezen telepek üzemi berendezésének. Ez üzemek természete ugyanis szükségessé teszi, hogy a munkaidő, a szünetek beszámításával, a csapatváltás céljából kéthetenként legfeljebb 24 órára meghosszabíttassék. Ezt a következő példával igyekezzünk megvilágítani. A telepen, melynek üzeme meg nem szakítható, az első hétben az egyik csapat munkás, nevezzük ezeket *A*-nak, reggel 6 órától este 6 óráig dolgozik, a másik csapat: *B* esti 6 órától másnap reggel 6 óráig. Akkor újra az *A* csapat lép munkába, melyet este újra a *B* csapat vált fel. Ha az állandóan így menne, akkor a *B* csapat folyton rosszabbul járna, mert nem volna éjjeli pihenője, mint az *A* csapat, mely minden reggel kipihenve állít be a gyárba. Az igazság megkívánja tehát, hogy a két csapat bizonyos idő múlva cseréljen, a nappali átvegye az éjjeli munkát és megfordítva. Ez azonban, miután az üzem meg nem szakítható, csak úgy történhetik, hogy az *A* csapat a hét végén a nappali munka után másnap reggelig, vagyis teljes 24 órát dolgozik és másnap a *B* csapat lép a reggeli munkába. A másik hét végén ugyanígy jár el a *B* csapat, vagyis mindegyik csapatra minden két hétben jut egy ily 24 óras munkanap. Ez csupán az esetben volna elkerülhető, ha nem két csapat, hanem három váltaná fel egymást 8—8 óránként, de ez esetben is kéthetenként egyszer 16 óráig tartana a munkanap.

A jelenleg érvényben levő ipartörvény végrehajtása körében szerzett tapasztalatok meggyőztek azonban bennünket arról, hogy a törvényben foglalt szabályok a gyakorlatban nem mindig hajthatók végre a nélkül, hogy fontos és méltánylást igénylő érdekek sérelmet ne szenvedjenek. Hogy tehát a gyakorlati élet változatos követelményei a törvény rideg betűivel összeütközésbe ne jöjjenek és nehogy a végrehajtó hatóság azon dilemmába kerüljön, hogy vagy legjobb szándéka és belátása ellenére fontos ipari, nemzeti, termelési érdekeket sért a törvény következetes keresztülvitelével, vagy pedig ez érdekekre való tekintettel hallgatóság jóváhagyó törvénytelenéseket, szükséges, hogy magában a törvényben mód nyújtassék arra, hogy bizonyos esetekben a szabályok alól felmentés adható legyen. Ily felmentésre és pedig nem ritkán hosszabb idő tartamára lehet szükség az idényhez kötött iparágakban, sürgősen, rövid határidő alatt elvégzendő munkáknál. Ez engedélyek megadására első sorban az iparügyi kormányzat vezetője, nálunk tehát a kereskedelemügyi m. kir. miniszter volna hivatva, neki volna tehát erre felhatalmazás adandó. Minthogy ezen minisztériumnak mai nap nem csupán az ipari érdekek gondozása a feladata, hanem a munkásvédelem ellen-

őrzése, ez már is biztosítékot nyújt az iránt, hogy a kivételek alkalmazása csak kellően indokolt esetekben fog előfordulni.

Mínthogy az ezen felhatalmazások azon veszélylyel járnak, hogy túlgyakori igénybevételükkel a kivételekből szabályt csinálnak és így a maximális munkanapot hatályából úgyszólván kivetkőztetik, szükségéseknek tartunk még egyéb garanciákat is. Így elsősorban az időben való korlátozást, vagyis azt, hogy az engedélylyel meghosszabbított munkanapok száma évenként bizonyos maximumot meg ne haladjon. E tekintetben teljesen elegendőnek vélünk összesen 2 hónapot maximum gyanánt felvenni, melyet az iparúzők akár részletenkint, akár egyhuzamban vehetnek igénybe. Ennél tovább menni veszedelmesnek tartanak, az iránt pedig, hogy ezt a két hónapot teljes mértékben igénybe ne vegyék a munkaadók alapos ok nélkül, oly értelmű intézkedéssel lehetne gondoskodni, mely a munkaadókat arra kötelezné, hogy a maximalis munkanapon túl teljesített minden munkatöbbletért a munkásoknak rendes bérüknek legalább másfélszeres összegét tartozzanak kifizetni. Ez esetben a munkaadók aligha fogják magukat rászáni túlmunkaórák könnyelmű alkalmazására, hanem csak akkor, ha fontos üzleti érdekük kívánja azt meg és ha az illető munka a rendes munkanap alatt tényleg el nem végezhető. A munkás pedig így munkarejének a rendest meghaladó igénybevételeért fokozott mértékben kárpótlást nyer. Ajánlatos volna továbbá, hogy a miniszter ily túlmunkaengedélyek megadásánál elsősorban az illető iparághoz tartozó munkások szakegyesületének véleményét hallgassa meg.

Tudjuk azonban, hogy az ily kivételes felmentések megadása a miniszter részéről, még jó közigazgatást feltételezve is, eshetőleg huzamosabb időt venne igénybe és így sürgős esetekben ez engedély, mire megadatik, már értéktelenné válhatik. Szükséges tehát, hogy ily sürgős esetekre a törvény a munkaadó számára könnyebben megközelíthető hatóságokra ruházza az engedélyadás jogát; ily hatóság adminisztrációnkban az I. fokú iparhatóság. Mínthogy azonban nincs kizárva, hogy e felmentések lanyhán kezeltenek vagy hogy azok körében visszaélések ne forduljanak elő, ezek meggátlására biztosítékul egyrészt szintén a kivételes állapot tartamának rövid időre, legfeljebb 8 napra való korlátozása szolgálhatna, másrészt pedig az ily felmentéseknek minél gyorsabban leendő bejelentése azon központi hatósághoz, melynek hatáskörébe, rendes viszonyok között, az engedélyadás tartozik. Míután pedig az ily felmentések a gyárak ellenőrzésére hivatott iparfelügyelőket is természetesen érdeklik, a mennyiben ugyanis vizsgálataik alkalmával ezekről is tudomással kell bírniok, a sürgős engedélyadások ezek útján volnának talán leghelyesebben a kereskedelemügyi miniszternek bejelentendők.

Vannak ezenkívül oly, bár kétségtelenül ritka esetek, melyeknél a törvényszabta időnél továbbtartó munkára oly sürgősen van szükség, hogy nem jut idő arra, hogy az erre való engedélyért a hatósághoz lehetne

fordulni, különösen akkor, ha az illetékes hatóság nem a telep helyén székel és a gyors közlekedésre nincsenek meg a szükséges eszközök, tehát pl. telefon, vasút, távíró állomás hiányában. Az ily esetek, a milyenek az elemi csapások, bizonyos hatósági intézkedések, üzemi zavarok, melyeket a vis major megjelölés alatt szoktunk érteni, indokolttá teszik, hogy az iparúzó a törvényes munkaidőt saját elhatározásából és felelősségére meghosszabbíthassa. Erről is természetesen lehetőleg azonnal jelentést tartozik tenni az illetékes kerületi iparfelügyelőnek, mely kötelezettségén túl is fenmarad felelőssége eljárásáért, melyhez, mint arról alább szólunk, törvényes következményeket lehet fűzni. Mindezen esetekben, tehát úgy az iparhatóság által engedélyezett, mint az önkényesen életbeléptetett munkatartam-meghosszabbításoknál alkalmazást nyerhetne azonkívül az az intézkedés, hogy teljesített munkatöbbletért a bér másfélszeres összege fizetendő a munkásoknak.

A javaslatba hozott mindezen intézkedéseknek kétségtelenül nagyobb nyomatókat kölcsönözne, ha azok megszegésére büntető szankció alkalmaztatnék, mely arányosan növekednék a törvényszegés fokával, vagyis a törvényellenesen alkalmazott munkások és a szabályszerű időt meghaladó órák számával.

A 11 illetve 12 órás munkanapot a tervbe vett munkaszünetekkel, mint említettük, oly munkatartamnak tekintjük, mint a mely, a mennyiben hátrányos körülmények közre nem játszanak, az átlagos munkás egészségi állapotát kedvezőtlenül nem befolyásolná. Vannak azonban oly iparágak, a melyekkel kapcsolatos műveletek a munkás egészségére veszedelmesek és károsak, a melyek hátrányos hatásai a foglalkozás tartamával lépést tartva fokozódnak. Ezeknél tehát a 11, illetve 12 órás munkanap túlhosszúnak és a szóban levő munkaközi szünetek kevésnek és rövid tartamúaknak bizonyulnak, miért is ez iparágaknál alkalmazott munkások védelme szempontjából indokolt, hogy eltekintve a kártékony hatások ellensúlyozására szükséges intézkedésektől, melyek azonban jelen tárgyalásunk keretébe nem tartoznak, vagy a munkatartam maximuma a rendesnél alacsonyabbra állapítassék meg, vagy gyakoribb és hosszabbtartamú munkaközi szünetek adassanak a munkásoknak vagy esetleg ezen mindkétmű rendszabály nyerjen alkalmazást. A törvényben ezen iparágak és az azokra vonatkozó rendelkezések fel nem sorolhatók, egyrészt azért, mert ily részletekkel a törvényt túlságosan megterhelhők, másrészt pedig, mert a gyártási technika folytonos fejlődésével és az új ipari találmányok alkalmazása folytán ez iparágak sorozata egyre bővül és változik, minélfogva a törvénynek lépten-nyomon való módosítása és kiegészítése válnék szükségessé. Mindezek folytán leghelyesebbnek látszik az ily iparágak körébe tartozó ipartelepekre vonatkozó kivételes rendelkezés jogát az iparügyi kormányzat kezelőjére, a kereskedelemügyi miniszterre ruházni, ki a törvényes felhatalmazás alapján kibocsátandó és így törvényerejű rendeletekben fogja a felmerülő szükséghez mérten szabályoz-

hatni az egészségtelen üzemekben dolgozó munkások munkaidejét. E rendeletek értékének és hatályának megóvása érdekében szükségesnek tartjuk végre, hogy az ily üzemekben a munkaidő meghosszabbítására vagy a munkaszünetek számának és tartamának csökkentésére kivételesen se adassék engedély.

Dr. Fenyvessy József.

E javaslatokat az előzőekben előadott indokolás alapján a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület magyarországi osztályának ipari szaktanácsa 1902. évi február 15., 19. és 24.-ikén tartott ülésein, azután pedig ez egyesület igazgatósága 1902. évi márczius 5-iki ülésén tárgyalta és ez utóbbi e tanácskozások eredménye gyanánt abban a határozatban állapodott meg, hogy az egyesület ipartörvényünk revíziója alkalmával leendő figyelembevétel végett a következő javaslatokat terjeszti fel a kereskedelemügyi m. kir. minister úr elé:

Az egyesület a maximális munkanap és a munkaközi szünetek tekintetében az életbe léptetendő új ipartörvényben kimondatni óhajtaná, hogy:

ipari munkára a napi 24 órán belül, legalább 1 órai munkaközi szünet beszámításával, senki 11 óránál tovább ne alkalmaztassék, hogy

megszakítást nem tűrő műveletekkel járó üzemekben a napi munkaidő legfeljebb 12 óra legyen, eközben azonban a munkásoknak összesen legalább 1 órai szünet adassék, ily üzemekben a szükséges csapatváltás céljából a munkaidő — a szüneteket beleszámítva — kéthetenként legfeljebb 24 órára legyen meghosszabbítható. 5 órai folytonos munka után legalább 1 órai szünet tartassék és e szünetek úgy a nappali, mint az éjjeli munkánál, valamint a csapatváltással járó 24 órai folytonos munkánál ugyanily értelemben alkalmaztassanak. A munkaadó tartozék munkásainak megengedni, hogy a munkaközi szüneteket a munkahelyiségen kívül tölthessék.

Kívánatos volna továbbá, hogy a kereskedelemügyi m. kir. miniszter felhatalmazzassék arra, hogy egyes iparüzőknek kellően megokolt kérelmükre, ez intézkedések alól, évenként azonban legfeljebb összesen 2 hónap tartamára, felmentést adhasson, a midőn is ez iránt az illető iparághoz tartozó munkások szakszervezeteinek véleménye a lehetőséghez képest előzetesen meghallgatandó volna. Előre nem látott, sürgős esetekben pedig, esetenként azonban legfeljebb 8 nap tartamára ily felmentést az illetékes első fokú iparhatóság adhasson, miről azonban e hatóság az illetékes kerületi iparfelügyelőt 2 napon belül értesítené, ki viszont erről azonnal a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek tartoznék jelentést tenni

Vis maior (elemi csapások, üzemi zavarok, hatósági intézkedések) esetén az iparüző a munkaidőt, legfeljebb 3 napra, előzetes engedély

nélkül is meghosszabbíthatná, ezt azonban az illetékes kerületi iparfelügyelőnek 24 órán belül köteles volna bejelenteni.

A javaslatba hozott munkaidőn túl teljesített minden munkatöbbletért a munkás rendes munkabérének legalább másfélszeres összege volna fizetendő.

Szükségesnek véli az egyesület, hogy a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a törvényben felhatalmazás adassék arra, hogy veszélyes és az egészségre ártalmas munkával járó iparoknál a napi munka tartamát a munkaórák számának csökkentésével vagy a munkaközi szünetek tartamának növelésével rendeletek útján korlátozhassa, megjegyezvén, hogy az ily üzemekben a munkaidő meghosszabbítására vagy a munkaközi szünetek tartamának csökkentésére kivételesen sem volna engedély adandó.

Végül gondoskodás történjék az új ipartörvényben arról, hogy a munkaadó esetenként és minden egyes munkás után, a kinek munkaideje az itt javaslatba hozott maximális munkanap tartamát meghaladta, illetőleg a kinek munkaközi szünete a tervbe vett tartamú munkaszünet idejénél rövidebb volt, megfelelően büntetessék.